

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE ÇOCUK

GONCAGÜL GÜNEŞ İSPİR

Hız. Peygamber D6neminde Çocuk

Goncagöl GÜNEŞ İSPİR

Kitap Adı	:	Hz. Peygamber Döneminde Çocuk
Yazar	:	Goncagül Güneş İspir
Editör	:	Prof. Dr. Feyza Betül Köse
ISBN	:	978-625-7617-67-3'
SAMER Yayınları	:	136
Dizgi & Kapak	:	SAMER

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

SAMER Yayınları

Adres : KSÜ Avşar Kampüsü

Onikişubat/Kahramanmaraş

İletişim : 0344 300 27 09

e-posta : samer@ksu.edu.tr

Kahramanmaraş-2026

Bu kitap, “Hz. Peygamber Döneminde Çocuk” adlı yüksek lisans tezinin gözden geçirilmiş yayın halidir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
-------------	---

- GİRİŞ -

1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI	11
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	18
3. TARİHSEL ÇERÇEVE	21
3.1. Geçmiş Milletlerde Çocuk.....	21
3.2. Kutsal Metinlerde Çocuk	31

- BİRİNCİ BÖLÜM - DOĞUM VE ÇOCUK

1. DOĞUM ÂDETLERİ	41
2. SÜTANNE.....	44
3. SÜNNET	47

- İKİNCİ BÖLÜM - SOSYAL HAYATTA ÇOCUK

1. AİLE VE ÇOCUK.....	50
-----------------------	----

1.1. Anne-Çocuk İlişkisi	51
1.2. Baba-Çocuk İlişkisi	54
1.3. Hidâne / Çocuğun Yetiştirilmesi	57
1.4. Eğitim ve Terbiye.....	62
1.5. Cariye Çocukları.....	65
2. TOPLUM VE ÇOCUK.....	67
2.1. İbadet.....	67
2.2. Cezalandırma.....	70
2.3. Oyun ve Spor	71
2.4. Kıyafet	76
2.5. Çalışma ve Meslek Hayatı	77
2.6. Evlilik.....	80
2.7. Çocuk Hakları.....	82
2.8. Savaş	85
2.9. Çocuk Ölümleri	87
SONUÇ	89
KAYNAKÇA	95

ÖNSÖZ

Siyer yazıcılığı, biyografik, askerî ve siyasî tarihe ek olarak son zamanlarda İslâm öncesi ve Hz. Peygamber döneminin sosyal hayatına dair çalışmalara yönelmiştir. Bu yönelim ile bu toplumları tanımak, böylelikle hadiseleri anlamlandırmak ve İslâmî nasların şekillendiği sosyal zemini kavrayarak bu nasları daha doğru anlamak amaçlanmıştır. Dönemin sosyal yapısı ve hayatını inceleyen çalışmalar, toplumun farklı kesimlerine dair müstakil araştırmalar yürütmekte olup bu sayede parçalardan hareketle toplumun bütününe ilişkin kapsamlı ve ayrıntılı bir tasvir ortaya konulabilecektir.

Siyerin Kur'ân-ı Kerîm ile anlama eksenli karşılıklı ilişkisinin bir yönünü siyerin tarihi veri sağlaması oluşturmaktadır. Çocuk kavramı ise gerek önceki peygamberlerin kıssalarının bir ögesi gerekse İslâm öncesi Arap toplumundaki çocuk algısı bağlamında Kur'ân'da yer almıştır. Cahiliye insanının çocuklara dair olumsuz tasavvurları eleştirilmiş ve tashih edilmiştir. Bu ayetlerin sadece nüzul sebebini değil aynı zamanda indigi sosyal zemini bilmek onları, nüzul ortamına uygun şekilde anlamak için elzemdir.

İslâm'ın öncesi ile bağları bulunmayan, sadece dinde değil sosyal hayatta da kökeni tamamen reddeden bir devrim ortaya koyduğu düşüncesi

yaygın bir kanaattir. Oysa sosyal tarih, kırılma noktaları haricinde yatay ve çoğu kez durağan dönemler içermektedir. Çocukların çeşitli gerekçelerle aileleri tarafından öldürölmelerinin yasaklanması gibi iki dönem arasında istisnai kırılmalar olmakla birlikte çocuk algısı açısından İslâm öncesi ve Hz. Peygamber dönemlerinde de bu devamlılık kendisini göstermektedir. Hz. Peygamber dönemi İslâm toplumundaki “çocuk”u anlayabilmek için İslâm öncesinden gelen devamlılığın dikkate alınması gerekmektedir.

Ailenin anne ve babayla birlikte asli üyesi olan çocuklarla ilgili bir çalışmanın, siyer yazıcılığına, Hz. Peygamber’in yaşadığı toplumun bütöncöl fotoğrafını ortaya koyma bakımından katkı sağlayacağı muhakkaktır. Hz. Peygamber dönemindeki aile ile alakalı çalışmalara ek olarak çocuk üzerinde yoğunlaşan bir araştırmanın aileyi tanımadaki yeri önemlidir.

Çalışmamızda Hz. Peygamber’in yaşadığı İslâm toplumundaki “çocuk”u bir kavram ve bir sosyal sınıf olarak ele aldık. Çocukların sosyal hayattaki konumları, içinde yaşadıkları toplumun çocuk algısı, çocukluk dönemine özgü uygulamalar bu araştırmamızın temelini oluşturmaktadır. Hz. Peygamber dönemi Arap toplumunun yaşça en küçük kesimi olan çocukların sosyal hayatın neresinde durdukları, buluş çağına kadar olan yaşamları ve toplumun diğer kesimleriyle ilişkilerini ortaya koymaya çalıştık. İncelediği konunun bazı açılardan Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde yer almış olması nedeniyle Hz. Peygamber Döneminde Çocuk başlığını taşıyan bu çalışmamızın ilgili nasların zemininin tanınmasına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Hz. Peygamber Döneminde Çocuk’un yayımlanması vesilesiyle, yüksek lisans sürecimin başlangıcından sonucuna kadar bilgi ve tecrübesinden istifade ettiğim, öğrencisi olma gururunu daima yaşadığım kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Feyza Betöl Köse’ye esirgemediği yardımlarından dolayı şükranlarımı arz ederim. Kitabımın tez halini okuyup değerlendirerek katkıda bulunan jüri üyeleri Prof. Dr. Fatih Tiyek ve Doç. Dr. Esra Atmaca hocalarıma teşekkür ederim. Eğitim hayatım boyunca desteğini hep hissettiğim annem, babam ve kardeşlerime minnettarım. Çalışmamın hazırlık sürecinde gösterdiği sabır, anlayış ve manevi desteğiyle yanımda olan eşim

Hakan İspir'e ve varlığından destek aldığım kızım Ezo Mahur'a minnet ve teşekkürlerimi sunuyorum. SAMER Yayınlarına kitabımın yayımlanmasındaki emekleri için müteşekkirim.

Goncagül GÜNEŞ İSPİR
Kahramanmaraş-2026

- GİRİŞ -

1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Çalışmamızın konusu Hz. Peygamber döneminde Arap toplumunda çocukların yeri ve toplumla ilişkileridir. Toplumsal tabaka ve sınıfları tanımak hem toplumun bütününe hem de ilgili dönemin aydınlatılmasının gereklerinden biridir. Toplumun sınıflarından biri olan çocuklar ise toplumun temelini oluşturan ailenin asli üyesi olmaları nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir. Çocukların yaşamlarındaki dönüm noktaları, anne- baba ile ilişkileri, aile hayatındaki yeri, toplumun diğer kesimleriyle ilişkileri gibi konular hem dönemin “çocuk”unu hem de o toplumu anlamada katkı sağlayacaktır. Bu doğrultuda Hz. Peygamber’in yaşadığı Arap toplumundaki “çocuk” sınıfının tarihi açıdan incelenmesi hem o toplumu hem dönemi anlamada değerli katkı sunacaktır.

İslâmî literatürde özellikle fıkıh ve hadis alanlarında çocuklarla ilgili çalışmalar yapılmış olsa da tarih alanında bu konuyu ele alan müstakil bir çalışma bulunmamaktadır.¹ Konuyla alakalı makaleler ve çalışma

¹ Hz. Peygamber’in yaşadığı dönemde çocukları ele alan çalışmaların kısıtlı oluşunun nedenini İsmet Ayşegül Yıldırım ve Ayhan Öz, “Hadislerde Çocuk ve Çocukluk” adlı makalelerinde, çocuk ve çocukluk tarihi konusunda batılı bir perspektifin hâkim olması, İslâmî çerçeveden çocukluğun tarihi üzerine yapılan çalışmaların oldukça kısıtlı olması, Müslüman bilim insanlarının bu konuya yeterli ilgiyi göstermemesi ve

bölümlerinin Siyer alanı dışında hazırlandığını, genel okura yönelik olarak sosyoloji uzmanı yazar tarafından kaleme alınan ve Hz. Peygamber'in çocuklarla ilişkilerine odaklanan bir çalışma² haricinde bu konunun Siyer çerçevesinde ve tüm yönleriyle tetkik edilmediğini tespit ettik. Bu sebeple "Hz. Peygamber Döneminde Çocuk" başlığı ile çalışma yürütmeye karar verdik.

Çalışmamızda, Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde çocukların toplumsal konumunu ve onlara yönelik tutumları incelemeyi amaçladık. Çocukluk bütün insanların hayatlarının bir döneminde yaşamış olduğu zaman dilimi olması bakımından evrensel bir olgudur. Biz çalışmamızın coğrafi sınırlarını Hz. Peygamber'in doğup büyüdüğü ve risalet görevini sürdürdüğü Hicaz; zaman sınırını ise Hz. Peygamber'in yaşadığı dönem olarak belirledik. Zaman çerçevesinde özellikle Resulullah'ın İslâm toplumunun içinde yaşadığı Medine dönemi ağırlıklı olmakla birlikte Mekke dönemine de yer verdik. Olguların ve algıların geçmişten bağımsız düşünülemeyeceğinden hareketle İslâm öncesine de atıflarda bulunduk. Çalışmamızda gerek coğrafya gerekse zaman sınırlarını mümkün olduğunca aşmamaya gayret gösterdik.

"Çocuk"un yaş sınırını ise rivâyetlerden yola çıkarak azami buluş çağı kabul edilen on beş³ yaş olarak belirledik. Çocukların doğumlarından başlayarak buluş çağına kadar durumlarını, toplumsal ilişkilerini ve konumlarını incelemeye çalıştık.

Hiz. Peygamber'in hadislerine konu olan çocukların yaş aralığının tam olarak kestirilememesi olarak belirtmişlerdir. Bunun tespit değil bir yorum olduğu ve asıl sebebin tarih söz konusu olduğunda İslâm tarihçiliği ve siyer yazıcılığında sosyal tarih içerikli çalışmaların son yıllarda öne çıkması ve temel konuların ele alınmaya yeni başlanması olduğu kanaatindeyiz. Bk. İsmet Ayşegül Yıldırım-Ayhan Öz, "Hadislerde Çocuk ve Çocukluk", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2021), 891.

² Vejdi Bilgin, *Hiz. Peygamber (sav) ve Çocuklar* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2023).

³ Ali Bardakoğlu, "Buluş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1992), 6/413-414.

İlk dönem İslâm toplumundaki olgu ve algıları anlayabilmek için bunların geriye dönük devamlılığının olduğu İslâm öncesi dönemin bilinmesi gerekir. Bu çerçeveye “çocuk” da dahildir. Konumuza temel teşkil etmesi bakımından zaman zaman İslâm öncesi dönem rivâyetlerine de yer verdik. Bununla birlikte Cahiliye dönemindeki çocuklarla ilgili rivâyetlerin azlığı sebebiyle, her başlıkta net bir karşılaştırma yapma imkânımız olamadı. Bu dönemle ilgili değerlendirmelerin önemli kısmını özellikle Hz. Peygamber’in hadisleri üzerinden yaptık.

İslâm öncesine dair mevcut rivâyet malzemesi ve bunlar üzerinden yapılan sonraki dönem çalışmaları, ağırlıklı olarak “kız çocuklarının katli”, “çocukların himaye edilmesi” gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Çocukların diğer yönleri ve toplumsal konumlarıyla alakalı diğer konular ise tâli olarak ve kısıtlı malzemelerle işlenmiştir. Bu sebeple dönemin gündelik hayatında çocukların nasıl yer aldığını anlamak, geniş yelpazedeki kaynaklardan yapılacak detaylı araştırmaları ve satır arası okumaları zorunlu hale getirmiştir.

Çalışmamızda çocukların öldürülmesi, çocuk evlilikleri gibi ihtilaflı meseleler yer almaktadır. Bir tarih çalışması yürüttüğümüzden dolayı bu konularda mümkün olduğunca objektif değerlendirmeler yapmaya, tarihteki durumu mümkün olduğunca nesnel bir şekilde ortaya koymaya özen gösterdik. Belirtilen konulardaki rivâyetleri sadece tarihte olanı olduğu gibi aktarmak amacıyla kullandık. Konuları günümüz algılarıyla veya kişisel düşüncelerimizle yorumlamamak için gayret ettik.

Çocukların Cahiliye dönemindeki konumu, İslâmî dönemdeki ile belirli ölçüde farklılık göstermiştir. Özellikle Medine döneminde eğitim faaliyetlerinin gelişmesiyle birlikte çocukların yetiştirilmesine ve eğitilmesine dair pek çok rivâyet bulunmaktadır. Ayrıca bazı rivâyetlerde doğrudan konumuzla ilgili olmayan fakat dolaylı olarak ilişkilendirebileceğimiz bilgiler mevcuttur. Satır arası okuma yöntemiyle elde edilen tüm bu rivayetleri birden çok konuda kullanmak mümkün olmuştur.

Çalışmamızda dikkat ettiğimiz bir başka husus da bir konuda yeterli veri bulamadığımız durumlarda genelleme yapmaktan kaçınmaktır. Bu çerçevede tekil rivâyetleri genelleştirmemeye, tahmini yorumlarda bulunmamaya dikkat ettik.

Bir sosyal tarih çalışması olan kitabımızda “çocuk” kavram ve olgusunu kronolojik sıralanmış hadiseler üzerinden incelemenin mümkün olmaması sebebiyle tematik yönetime başvurduk. Ailenin temel üyesi olan “çocuk”u birden fazla açıdan ele aldık. Bununla birlikte “Doğum ve Çocuk” başlıklı bölümde konuları kronolojik olarak sıralama imkanını kullandık. Çocuklara doğumdan sonra yapılan uygulamalar, sütannelik, sünnet gibi alt başlıkları oluş sırasına göre dizdik.

Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, kapsamı, yöntemi ve kaynaklarına yer verdik. Daha sonra “çocuk” kavramını açıklayarak bu manada kullanılan diğer sözcüklere değindik. Çocukluğun her insanın geçirmiş olduğu biyolojik bir dönem olmasına binaen ilahi dinlerdeki çocuk algısı ve bu dinlere müntesip toplumlardaki çocukların sosyal konumlarını inceledik. İslâm’ın çocuk olgusuna bakışını anlayabilmek için de Kur’ân-ı Kerîm’de bu olgunun izini sürdük.

Konumuzu, çocukların dünyaya gelişlerinden başlayarak incelemek amacıyla ikinci bölümde, Arapların doğumla ilgili âdetlerini inceledik. Çocukların sünnet edilmeleri ve sütanneye verilmeleri gibi konuları ayrı başlıklar halinde işledik.

“Sosyal Hayatta Çocuk” adını verdiğimiz üçüncü bölümün Aile ve Çocuk başlığında çocukların aile içlerindeki yaşamlarını konu edindik. Henüz dünyaya gelmiş çocukların beslenme ve barınma gibi ihtiyaçlarının hâsıl olması durumunda Arap ailelerin çözümlerini gözlemledik. Anne ve çocuk arasındaki bağın ardından baba-çocuk arasındaki ilişkiyi ele aldık. Gerek İslâm öncesi gerek İslâm sonrası dönemde anne/baba-çocuk ilişkisini tam manasıyla ortaya koyacağımız rivâyetlerin sayısı tatmin edici değildir. Rivâyetlerin sayıca azlığı bizi konunun muhtevasını şekillendirmede

zorlayan bir unsur oldu. Bu başlıkta ayrıca çocukların nasıl eğitim aldığı ve ebeveynlerin çocuk terbiyesindeki rolüne eğildik. Son olarak Arap toplumunun en alt tabakası olan cariyelerin dünyaya getirdiği çocukların sosyal konumlarından bahsettik.

Üçüncü bölümün Toplum ve Çocuk alt başlığını ise çocukların toplumsal hayattaki rolüne ayırdık. Çocuk hakları İslâm hukuku alanında sıkça işlenen bir konudur. Biz ise bu başlığı tarihî açıdan ele aldık. Çocukların ibadetlere alıştırılması, şahitlik etmeleri, vasiyette bulunmaları gibi meseleleri de bu bölümde işledik. Herhangi bir suç işlemeleri halinde çocuklara verilen cezalara yer verdik. Arap çocuklarının hangi malzemeleri oyuncak kabul ettiklerini ve oyuncak kategorisine dâhil ettikleri şeyleri irdeleyerek meslek edinmeleri hakkında bilgiler sunduk. Toplumda erkek çocukların genellikle savaşçı olarak eğitilmelerinin üzerinde durduk. Çalışmamızda son olarak çocuk ölümleri konusuna değindik.

Sosyal tarihçiliğin önemli sorunlarından biri, kullanılacak bilgi malzemesinin oldukça dağınık bir halde bulunmasıdır. Bu sebeple geniş bir kaynak taraması yaparak malzemeleri bir araya getirmeye ve değerlendirmeler yapmaya çalıştık.

Çalışmamızın temel kaynaklarını klasik dönem eserleri oluşturmaktadır. Siyer, tabakat, ensab, tefsir, hadis kitapları başta olmak üzere İslâmî ilimlerin çeşitli dallarına ait klasik ve çağdaş eserlere başvurduk.

İlk siyer kaynaklarından İbn İshâk'ın (151/ 768) *es-Sîre*⁴ ve İbn Hişâm'ın (218/833) *es-Sîret'n-Nebeviyye*⁵ adlı eserleri, siyere dair hadiselerde yer alan çocuklar üzerinden veri sağlarken, Vâkıdî'nin (207/822) *Kitâbü'l-Meğâzî*⁶ si⁶ Hz. Peygamber dönemi savaşları açısından çocuklar ve çocukların toplumsal

⁴ İbn İshâk, *Sîretu İbn İshâk* (Dımaşk: Daru'l Fikir, 1398/1978).

⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre* (yer yok: y.y., 1374/1955).

⁶ Vâkıdî. Hz. *Peygamber'in Savaşları-Kitâbu'l-meğâzî* çev. Musa Kazım Yılmaz (İstanbul: İlk Harf, 2004).

rollerine dair içerdiği bilgilerle çalışmamızın önemli başvuru eserleri olmuşlardır.

Biyografik literatür, çalışmamızın önemli kaynak grubunu oluşturmaktadır. İbn Sa'd'ın (230/845) *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*,⁷ gerek siyer bölümündeki bilgiler gerekse haklarında malumat verdiği sahabelerin çocuklarla ilişkileri ve çocuk sayıları gibi konularda çalışmamız açısından zengin; kendi çocukluklarına dair ise nadiren bilgi içermektedir. Bu eser aynı zamanda Hz. Peygamber'in çocuklara karşı tavırları, çocukların İslâm'a katılımı, ailelerin çocuklarla ilişkileri ve eğitimleri gibi pek çok konuda bilgiler sunmaktadır. Benzer istifadeyi Belâzurî'nin (279/892) *Ensâbu'l-eşrâf*,⁸ İbn Abdilber'in *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*,⁹ İbnu'l-Esîr'in (630/1232) *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*¹⁰ ve İbn Hacer'in (852/1449) *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*'sinden¹¹ de sağladık.

Genel tarih türü eserlerden yararlanmakla birlikte konuya dair ulaşılan tüm rivâyetleri içermesi ve bunlardan doğrudan veya satır arası okumayla önemli veriler elde edebilme imkânı bulunması nedeniyle Taberî'nin (310/922) *Târîhu't Taberî*'sinden¹² daha fazla faydalandık.

Siyer ve İslâm tarihi literatüründen sonra çalışmamızda en fazla başvurduğumuz kaynak türü hadis eserleridir. Doğum ve ad koyma, oyun ve eğlence, eğitim ve terbiye, çocukların ibadet hayatına katılımı, çocukların miras ve cezaları gibi sosyal hayatın çeşitli alanlarına ilişkin zengin bilgiler

⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990).

⁸ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf* (Beyrut: Dâru'l-Fîkr, 1417/1996).

⁹ İbn Abdilber, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992).

¹⁰ İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti Sahâbe* (Kahire: Dâru's-Şa'b, 1390/1970).

¹¹ İbn Hacer el-Askânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994).

¹² Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't Taberî-Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* (Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387/1967).

ihativa eden bu literatürde Kütüb-i Sitte ile birlikte Abdurrezzâk¹³ (211/827) ve İbn Ebî Şeybe'nin¹⁴ (235/849) *Musannef*lerinden yararlandık.

Çağdaş çalışmalardan Cevâd Ali'nin *el-Mufasssal fî Tarîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*'ı¹⁵ İslâm öncesi Araplarda çocukların sosyal konumlarına dair ihtiva ettiği bilgiler sayesinde kavram ve olgunun tarihî arka planını görmemize ve İslâmî dönemle kıyaslama yapmamıza olanak sağlamıştır.

Çalışmamızda çeşitli çağdaş eserlere de başvurduk. Nazmiye Mutluay'ın *Eski Yakın Doğu Toplumlarında Çocuk*¹⁶ adlı eseri; Mezopotamya, Mısır ve Anadolu uygarlıklarında çocukların aile içindeki konumları, doğum sonrası uygulamaları, yetiştirilme tarzları, anne-baba-çocuk ilişkileri, çocukların meslekleri, oyuncakları, eğitimleri, çocukluktan bireyliğe uzanan sürecin aşamaları gibi hususlarda detaylı bilgiler içermektedir. İslâm öncesi dönemlerde diğer medeniyetlerin çocuk algılarını öğrendiğimiz bu eser, çalışmamızda tarihsel zemin analizleri yapmamızı sağlamıştır.

Hilal Kara ve Âdem Kara'nın birlikte kaleme aldığı *Çocuk Sahabîler*¹⁷ adlı eser, Hz. Peygamber ile çocuk yaşta tanışan, onun himayesinde ve terbiyesinde yetişen çocukları ele alan biyografik bir eserdir. Bu çalışma da adı geçen her sahabînin kısa biyografik bilgileri verilmiş, örnek davranışları ve ahlakî yönlerine değinilmiş, rol modellikleri gösterilmiştir. Aynı minvalde zikredeğimiz Âdem Apak'ın *Hz. Peygamber'in Etrafındaki Çocuklar ve Gençler* isimli kitabı da konuları itibariyle çalışmamız için veri ve yorum katkısında bulunmuştur.

¹³ Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1970).

¹⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1988).

¹⁵ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab kable'l-İslâm* (yer yok: İntişârâtü Şerif er-Razî, 1380).

¹⁶ Nazmiye Mutluay, *Eski Yakın Doğu Toplumlarında Çocuk* (Ankara: Alter Yayıncılık, 2018).

¹⁷ Hilal Kara-Abdullah Kara, *Çocuk Sahabîler* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2023).

Saydığımız eserlerin dışında sosyal tarih çalışmaları olmaları bakımından Feyza Betül Köse'nin *Cariye*¹⁸ ve *Kâhin*¹⁹ isimli eserlerinden yöntem ve metot yönünden yararlandığımızı belirtmeliyiz.

Kur'ân ayetlerinin Türkçe çevirisi için Diyanet İşleri Başkanlığının Kur'ân-ı Kerîm Meâlî'ni kullandık.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmamızın temelini oluşturan “çocuk”, geçmişten günümüze sosyologlar, psikologlar, hukukçular, hekimler, antropologlar, eğitimciler, filozoflar hatta siyasetçiler tarafından incelenmiş, farklı açılardan ele alınmıştır.²⁰ Öte yandan her toplumun çocuk kavramına yüklediği anlam, tarihsel süreç içinde çeşitlilik göstermiştir.²¹ Ayrıca diğer toplumsal kavramlar gibi norm değerlerden etkilenmiştir.²² Bu nedenle ortak bir tanımın ve anlayışın bulunması söz konusu değildir.²³

Türk Dil Kurumu çocuğu “küçük yaştaki erkek veya kız” olarak tanımlamıştır. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'ne göre çocukluk, doğumla başlayan ve ergenlik çağına kadar devam eden süreçtir.²⁴ Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi ise 18 yaşına kadar her insanı çocuk

¹⁸ Feyza Betül Köse, *Cariye* (İstanbul: Endülüs, 2018).

¹⁹ Feyza Betül Köse, *Kâhin* (İstanbul: Endülüs, 2018).

²⁰ Peter N. Stearns, *Çocukluğun Tarihi*, çev. Hilal Dikmen, Büşra Uçar (İstanbul: Dedalus Yayınları, 2018), 7.

²¹ Mine Tan, “Çağlar Boyunca Çocukluk”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 22/1 (1989), 1; Sinem Burcu Uğur, “Geçmişten Günümüze Şekillenen Çocukluk Algısı ve Çocuk Yetiştirme Pratikleri”. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 45 (2018), 244.

²² Mine Tan, “Çağlar Boyunca Çocukluk”, 1.

²³ Duygu Öktem, “Türkiye'deki Çocuk Adalet Sisteminin Yönetimi ve Yaş Ayrımcılığına İlişkin Paradigmanın İncelenmesi” *Türkiye'de Çocuk Adalet Sisteminin Yönetimi* (Ankara: Uluslararası Çocuk Merkezi Yayınları, 2012), 5.

²⁴ Mehmet Akif Aydın, “Çocuk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/361-363, 361.

saymıştır. “Sürekli gelişim içinde olan”,²⁵ “her işlemi yapmaya yetkisi bulunmayan”²⁶ gibi tanımlar yapılmakla birlikte en genel anlamda çocuk, “insan yavrusu”²⁷ olarak tanımlanmaktadır.

İslâm dini açısından çocukluğun bitip yetişkinliğe geçme sınırı, “buluğ” kabul edilmiştir.²⁸ Çocukluğun hangi yaş dilimini kapsadığı, bu kavramın tanımı açısından belirleyici bir etkindir. Hadislerde açık bir şekilde çocukluk dönemine dair yaş aralığı belirtilmemiştir ancak Hz. Peygamber’in belli bir yaş aralığını çocuk olarak görüp ona göre muamele ettiği çeşitli uygulamalarında ortaya çıkmaktadır.²⁹ Hz. Ali’nin on yaşlarındayken Müslüman olması,³⁰ küçük yaşlardaki çocukların Hz. Peygamber’e biat etmesi³¹ ve çocukların yedi yaşından itibaren namaza alıştırılmasını³² içeren rivâyetlerden anlaşılabacağı üzere yedi yaş, çocuğun temyiz yaşı olarak kabul edilmiş ve tercih yapmasına imkan sağlanmıştır. Sahabilerden Abdullah b. Ömer, Üsâme b. Zeyd, Zeyd b. Erkam, Zeyd b. Sâbit, çeşitli savaşlara katılmak istemişler fakat Resulullah on beş yaşında olmadıkları için izin vermemiştir.³³ Görüldüğü gibi Hz. Peygamber tercih yaşı olarak daha küçük yaşları kabul etse de savaşmak için on beş yaşını esas almıştır.

²⁵ Tuncel Altınköprü, *Çocuğun Başarısı Nasıl Sağlanır* (İstanbul: Hayat Yayıncılık, 2013), 12.

²⁶ Orhan Çeker, *İslâm Hukukunda Çocuk* (İstanbul: Tekin Kitabevi, 1997), 29.

²⁷ Özay Karadağ, “Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Çocuk ve Çocukluk” *Milli Folklor Dergisi* 25 (2013), 110.

²⁸ Bardakoğlu, “Buluğ”, 6/413; Hayati Hökelekli, “Çocuk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1993), 8/355.

²⁹ İsmet Ayşegül Yıldırım- Ayhan Öz, “Hadislerde Çocuk ve Çocukluk”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/2 (2021), 892.

³⁰ İbn Sa’d, *Tabakât*, 3/21; Taberî, *Târîh*, 2/314.

³¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk: Ahmed Abdulkerim (Cidde: Dâru’l-Minhac, 2008), 3/429.

³² Ebû Dâvud, *Sünen*, thk: Şuayb el Arnavut-Muhammed Kâmil Karabelli (Beyrut: Dâru’l-Müessesetü’l-Âlemiyye, 2009). “Salat”, 26.

³³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/266, Vâkıdî, *Meğâzi*, 1/68.

Çocuk olarak nitelenen yaş aralığındaki insanları kastetmek için bazı başka kelimelerin de bulunduğu görülmektedir. Bunlardan en sık kullanılanları cenin, velid, ğulam ve tıfl sözcükleridir.

Cenin (جنين): Örtmek, saklamak anlamına gelir ve anne karnındaki çocuğu ifade eder. Doğmamış çocuk anne karnında gizlendiği için bu şekilde adlandırılmıştır.³⁴ Kur'ân-ı Kerim'de "Şüphesiz rabbinin bağışlaması çok geniştir. Sizi topraktan yarattığı zamanki halinizi de annelerinizin karınlarında cenin olarak bulunuşunuzu da en iyi bilen O'dur." şeklinde geçmektedir.³⁵

Velid/Veled (ولد): "Doğan" demektir, çoğulu "evlad"dır. Çocuk doğduğu andan itibaren buluğa kadar bu ifade ile adlandırılır. Kur'ân'ı Kerim'de İnsan suresi 19. ve Vâkıa suresi 17. ayetlerinde geçen "vildan" kelimesi de bu kökten gelir.

Ğulam (غلام): Doğumdan gençlik çağına kadarki süre içindeki çocuk, erkek çocuk, delikanlı; azat edilmiş köle, genç hizmetkar; efendisine bağlı muhafız³⁶ için kullanılan bir kelimedir. Çoğulu olan "ğılman", Tûr suresi 24. ayette yer almıştır.

Tıfl (طفل): Arapçada çocuk için kullanılan en yaygın kelimedir. Bir taraftan batışı sırasındaki güneş, karanlık ve gece; diğer taraftan da güneşin ışıması ve sabah olması anlamlarına gelir.³⁷

³⁴ Mustafa Uzunpostalcı, "Cenin" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1993), 7/369-370, 369.

³⁵ Necm, 53/32.

³⁶ Mustafa Zeki Terzi, "Ğulam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1996), 14/178-180, 178.

³⁷ İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed, *Lisânü'l-Arab*, thk: Emîn Muhammed Abdülvehhâb-Muhammed Sâdık el-Ubeydi (Beyrut: Dâru İhyâi Turâsî'l-Arabî, 1997), 5/711.

3. TARİHSEL ÇERÇEVE

3.1. Geçmiş Milletlerde Çocuk

Soyu devam ettirmesi açısından çocuk, insanlık tarihi boyunca ve bütün uygarlıklarda önemli bir yer tutar. Eski uygarlıklarda evliliklerin amacı, çocuk olmasına bağlanmıştır. Her insanın geçirmiş olduğu bir dönem olması açısından her medeniyetin bir çocuk algısı oluşmuştur. Kültürel farklılıklar gözlenmekle beraber bu algı genellikle benzerlik gösterir. Her toplumda çocuğun doğumu kutsal kabul edilmiş, onların en iyi şekilde yetiştirilmesi ailelere vazife sayılmıştır.

Eski Mezopotamya yazılı belgelerinde bebek için genellikle “serrum”, erkek çocuk için “şuharrum”, kız çocuk içinse “şehertu” kelimelerinin kullanıldığı görülür.³⁸

Sümerlerde çocuk toplumun en değerli varlığıydı. Kadının itibarının artması, çocuğunun olmasıyla ilişkilendirilmişti. Soylarının devam etmesini isteyen Sümerliler çocuk olmadığı durumlarda evlatlık edinmişler onlara da sevgi ve şefkatle yaklaşmışlardır.³⁹ Sümerlerde rastlanan bir başka durum ise ailelerin kendi çocuklarının ve evlatlık edindikleri çocukların haklarını yasalarla güvence altına almalarıdır.⁴⁰

Sümer ailelerinde çocuk sahibi olabilmek için tanrılara dualar edilir, hediyeler verilirdi. Doğum sırasında kötülüklerden özellikle de lohusa hummasından korunmak için muskalar kullanılırdı. Doğumdan hemen sonra çocuğa ebeveynleri tarafından isim verilirdi. İnsanlar çocuklarına büyüklerinin adlarını ya da tanrılarına şükür ve minnetlerini ifade eden isimler vermektedir.⁴¹ Sümer aileler için erkek çocukları önemliydi. Kız

³⁸ Koray Toptaş, “Eski Mezopotamya’da Çocuk” *Arcihum Anatolia Dergisi* 10/1 (2016), 55-78. 57.

³⁹ Samuel Noah Kramer, *Sümerler- Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri*, çev. Özcan Buze (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002), 111.

⁴⁰ Mutluay, *Eski Yakın Doğu Topluluklarında Çocuk*, 22.

⁴¹ Toptaş, *Eski Mezopotamya’da Çocuk*, 58.

çocukları için “Çöl matarası adamın hayatı, pabucu adamın gözü, oğlu sığınağı, karısı geleceği, kızı adamın üzüntüsüdür.” atasözü ile onların zamanı gelince evlenip gideceklerinden aileye üzüntü vereceklerinden bahsedilirdi.⁴²

Sümer’de çocukların eğitimi önemli görülürdü. Bu sebeptendir ki ilk resmi eğitim kurumları burada açılmıştı. Bu okullara ‘tablet evi’, öğretmenlere de ‘tablet evinin babası’ denirdi.⁴³ Önceleri okullar tapınaklarda hizmet verirken daha sonra buralardan ayrılıp müstakil bir şekilde eğitime devam edilmiştir.⁴⁴ Sümer çocuklarının eğitim görmesi ailelerin maddi durumlarına bağlıydı. Varlıklı ailelerin çocukları okula devam ederken, yoksul öğrenciler, eğitim için gerekli olan para ve zamana sahip değillerdi.⁴⁵

Sümerlerde çocukların bazen kötü durumlarla karşı karşıya kaldığını söyleyebiliriz. Babanın borcunu ödeyemediği durumlarda çocuğunu köle olarak satabilir ya da borçlu olduğu kişiye rehin olarak verebilirdi.⁴⁶

Babilliler de çocuk doğduktan hemen sonra ona bir isim verilir, bu isim büyüklerinin isimleri ya da şükür ve minnetlerini sundukları tanrıların isimleri olabilirdi.⁴⁷ Babilli aileler çocuklarını emzirmesi için sütanne tutuyorlardı, hatta çocuklara iyi bakmayan ve aynı anda başka bir çocuğu da emziren sütanneye Hammurabi yasaları gereğince ceza verilmekteydi.⁴⁸ Soylarının devam ettirebilmek için çocuk sahibi olmaya önem veren saygın aileler, evlenme yaşına gelmeyen çocuklarını bir sözleşme ile evlendirmekteydi.⁴⁹

⁴² Mutluay, *Eski Yakın Doğu Toplumlarında Çocuk*, 21.

⁴³ Kramer, *Sümerler*, 303-304

⁴⁴ Toptaş, *Eski Mezopotamya'da Çocuk*, 59.

⁴⁵ Mutluay, *Eski Yakın Doğu Toplumlarında Çocuk*, 34.

⁴⁶ Kramer, *Sümerler*, 110-111.

⁴⁷ Koray Toptaş, *Eski Mezopotamya'da Çocuk*, 58.

⁴⁸ Mutluay, *Eski Yakın Doğu Toplumlarında Çocuk*, 47.

⁴⁹ Jean Marie Bottero-Josef Steve, *Evvel Zaman İçinde Mezopotamya* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 220.

Sümerlerde görülen evlatlık edinmeye Babil toplumunda da rastlamaktayız. Ayrıca yasalarda hem evlat edinilen çocuğun hem evlat edinen ailenin hakları korunmuştur. Buna göre, eğer aile, büyüttüğü çocuğa bakmaktan vazgeçerse malının üçte birini evlatlığa verecektir; çocuğun ise kendini büyüten aileye yaptığı saygısızlık sonucunda dili kesilecektir.⁵⁰ Mezopotamya medeniyetlerinde çocuk haklarına değinilmesi ve çeşitli sorunlar karşısında çocukların korunması yasalarla güvence altına alınmıştır. Fakat bunun yanında çocukların ailenin borçlarına teminat olarak gösterildiği ve satıldığı da görülmektedir.⁵¹

Babil'deki çocukların çeşitli alanlarda eğitim gördüğünden söz edebiliriz. Okullarda okuma yazmanın dışında matematik, astronomi ve müzik gibi eğitimlere de yer veriliyordu.⁵²

Babil toplumunda miras hakkı yasalarla güvence altına alınmış olup çocuğun mirastan menedilmesi halinde son söz babaya değil yargıca ait oluyordu. Annesi cariye olan çocuklar için durum biraz daha farklıydı. Bu çocuklar ancak babalarının onları nesebine dahil etmesi halinde mirastan pay alabiliyorlar aksi halde miras üzerinde herhangi bir hak sahibi sayılmıyorlardı.⁵³

Asurlu çocuklar da yazı, dil ve matematik gibi temel derslerin yanında dinî eğitimlerini de almaktaydı.⁵⁴ Yetiştirilen ruhban çocuklar ise okuldan mezun olduktan sonra saraylarda ya da din adamlarının yanında görevlendirilirdi.⁵⁵

⁵⁰ Mutluay, *Eski Yakın Doğu Topluluklarında Çocuk*, 50,51.

⁵¹ Belkıs Dinçkol, *Eski Ön Asya Topluluklarında Suç ve Ceza* (İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Yayınları, 2003), 20.

⁵² Hasan Ali Koçer, *Eğitim Tarihi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 2019), 5.

⁵³ Mutluay, *Eski Yakın Doğu Topluluklarında Çocuk*, 56-58.

⁵⁴ Mutluay, *Eski Yakın Doğu Topluluklarında Çocuk*, 54

⁵⁵ Koçer, *Eğitim Tarihi*, 61.

Mısırlı ailelerin çocuk algısına bakıldığında en önemli şeyin eğitim ve terbiye olduğunu görmekteyiz. Mısırlı bir çocuğa yapılan öğütte;

“Senden büyüklere saygılı ol. Fakat her şeyden önce ailene saygı göster. Anne ve babanın eline su dök. Annene bol ekmek ver ve onun seni taşıdığı gibi taşı. O senin büyük yükünü kaldırmıştı ve seni üç sene süreyle emzirmişti. O seni okuyup yazman için okula göndermiş ve sana evden ekmek ve bira getirmişti. Sen de evlendiğin zaman emeklerini düşün, öyle ki annen seni takdir etmesin ve Tanrıya elini kaldırıp seni şikâyet etmesin.”⁵⁶

denilmektedir. Mısırlı aileler çocuklarını saygılı bir şekilde yetiştirmeye özen göstermişler bu sebeple anne ve çocuk ilişkisini kutsal görmüşlerdir. Mezopotamya uygarlıkları ve Arapların aksine Mısırlı ailelerde otorite anneydi ve çocuklar, annelerinin adıyla anılıyordu. Çocukların eğitiminde öğütlerin ayrı bir önemi vardı ve anne ile bağdaştırılıyordu. “Yüreğini bilime ver ve onu annen gibi sev.”⁵⁷

Charles Gates, *Antik Kentler* adlı eserinde Mısırlı kız çocukları için şu bilgileri vermiştir:

“Kız çocukları evde anneleri tarafından iyi bir eş, iyi bir anne olmaları için yetiştirilirdi. Okula gitmeyen erkek çocukları ise babalarının mesleğini küçük yaşta öğrenerek devam ettirirlerdi. Eski Mısır’da kadının görevi; çocuk doğurmak, çocuğu beslemek, büyütmek, yemek pişirmek ve evinin temizliği ile ilgilenmekti. Kız çocukları da küçük yaşta bu amaçla evde anneleri tarafından yetiştirilerek kız çocuklarının ilerideki hayatında zorlanmadan yaşamını sürdürmeleri sağlanmıştı.”⁵⁸

Mısırdaki elma ve benzeri meyvelerle çocuklara sayı saymanın öğretildiği bilinmektedir.⁵⁹ Ayrıca aritmetik işlemlerde hesaplama cetvelleri gibi araçlar

⁵⁶ Afet İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987), 276.

⁵⁷ Altay Gündüz, *Eski Mezopotamya ve Mısır Tarihi* (Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayını, 2019), 147.

⁵⁸ Charles Gates, *Antik Kentler: Antik Yakındoğu, Mısır, Yunan ve Roma’da Kentsel Yaşamın Arkeolojisi*, Çev. Barış Cezar (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2019), 135.

⁵⁹ Mutluay, *Eski Yakın Doğu Topluluklarında Çocuk*, 93.

da kullanılmaktaydı.⁶⁰ Mısırlılar çocuklarına fildişi ve tahta oyuncaklar tasarlamaktaydılar.⁶¹

Hitit uygarlığında kadınların daha rahat doğum yapabilmeleri için doğum sandalyelerinin olduğu bilinmektedir.⁶² Doğumu ise “havasa” adı verilen ebeler yaptırıyordu.⁶³ Ebe, doğumu gerçekleştirdikten sonra çocuğa sağlık ve refah dilemek için şu sözleri söylüyordu:

“Ve gel içinde sen doğduğun için rüzgâr ve yağmurun taş mabedi yerinden oynatılamaması gibi, hiçbir kötü güç hayatını buradayken almasın, korunasın ve sonsuza dek yaşayasın.”⁶⁴

Hititler çocuk sahibi olmak için dualar ediyorlardı. Araştırdığımız kaynaklarda sıkça rastladığımız, bir duada yaşlı kadın bir ineğin boynuzunu kavrayarak şunu der;

“Güneş tanrısı efendim! Bu ineğin doğurgan olduğu ve verimli ağılda bulunduğu ve ağılı boğalar ve ineklerle doldurduğu gibi, bu kadın da evini oğullar ve kızlarla, torunlarla ve onların çocuklarıyla art arda gelen kuşakların torunlarıyla doldursun.”⁶⁵

Eski Yunan’da çocuğa bakış, sosyal ve siyasal yaşamda toplumun cinsiyete bakış açısıyla doğrudan ilişkilidir.⁶⁶ Soylarının devamı için özellikle erkek çocuk sahibi olmaya önem veren Yunanlılar, toplum içindeki saygınlıklarının da çocukla artacağını düşünürlerdi. Yunan düşünür Hesiodos çocuğun önemini şu sözleriyle ifade etmiştir:

“Bir tek oğlun olsun baba mirasına konan. Ancak böyle çoğalır evin zenginliği. Sen yaşlanıp ölünce oğlun yerini tutar. Ama

⁶⁰ Koçer, *Eğitim Tarihi*, 19.

⁶¹ Koçer, *Eğitim Tarihi*, 23.

⁶² Handan Şahin, “Hitit Metinlerinde Doğum”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6/5 (2019), 464-477, 470.

⁶³ Mutluay, *Eski Yakın Doğu Toplumlarında Çocuk*, 123.

⁶⁴ Trover Bryce, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, çev. Müfit Günay (Ankara: Dost Yayınevi, 2003), 180.

⁶⁵ Bryce, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, 183.

⁶⁶ Yusuf Akyüz, “Eski Yunan’da Çocuk ve Çocuk Eğitimi”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk*, 2 (2016), 1221-1233, 1222.

çocuğun çok olursa Zeus'un yardımı da bol olur. Çok kişi iş görür. Ona göre de artar kazancın."⁶⁷

Yunanlı kadınlar doğumlarını genellikle evde "maia" adlı kimseler ya da ebeler yardımıyla yapardı. Bu kişi, bebek doğduktan sonra cinsiyetini aileye bildirirdi. Çocuğa bakmak ya da ölüme terketmek babanın insiyatifine bırakılmıştı. Eğer aile çocuğa bakmayı kabul ederse bunun belirtisi olarak kapıya bebek erkekse zeytin dalı, kız ise yün çilesi asardı.⁶⁸ Yunanlılar çocuk doğduktan sonra birtakım ritüeller düzenlerdi. Amphidromia ritüelinde baba çocuğunu evin içinde üç tur dönderir böylece çocuğu aileye kabul etmiş ve koruma altına almış olurdu. Aile yakınları bebeğe "opteria" adı verilen hediyeler getirirdi. Onuncu gün bebeğe isim verilirdi. Bebek, erkekse bu isim genellikle baba tarafından büyükbabasının ismi olurdu ki bu sayede çocuk ayrılmaz bir şekilde ailenin resmen koruması altına girer, artık onu terk etmek yasal olarak imkânsız olurdu.⁶⁹

Yunanlılar doğan çocukları bir beze sarar ve nazarlıklar takarlardı. Bu süslere "nişanlar" denirdi. İstenmeyen çocuklar bir yere bırakıldığında bu nişanlar da yanlarına konulurdu.⁷⁰ Yunanlıların dinî törenlerinde çocuklarını kurban ettikleri bilinmekte olup bir evde çocuklara ait birçok kemik bulunmuştur.⁷¹ Buradan anlaşılabacağı üzere aileler Tanrılar için çocuklarını kurban edebilmektedir.

Yunanlı kadınlar çocuklarıyla kendileri ilgilenmekte ve kendileri emzirmektedirler. Aristo kadınları çocukları emzirmeye teşvik etmek amacıyla "Çocuk, kendi anası tarafından beslenmelidir. Ona en uygun gıda

⁶⁷ Hesiodos, *İşler ve Günler*, çev. Azra Erhat- Sabahattin Eyyüboğlu (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 62.

⁶⁸ Ian Jenkins, *Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında Antik Devirde Çocuk Eğitimi*, çev. Hasan Malay (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1993), 9.

⁶⁹ Sena Coşğun, *Eski Yunanda Çocukların ve Gençlerin Eğitimi*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011, 14.

⁷⁰ George Thomson, *Eski Yunan Toplumu Üzerine İncelemeler- Tarih Öncesi Ege*, Çev. Celal Üster (İstanbul: Homer Kitabevi, 2007), 327.

⁷¹ Yusuf Akyüz, "Eski Yunan'da Çocuk ve Çocuk Eğitimi", 1225.

anne sütüdür.” demiştir.⁷² Hatta Yunanlılar doğumdan sonra çocuğun bakımıyla başkasının ilgilenmesini uygun görmemişlerdir.⁷³ Bununla birlikte annelere yardımcı olmak amacıyla ücretle çalışan sütannelerin veya dadıların varlığından da söz edilebilir.⁷⁴

Buraya kadar Araplarla yakın coğrafyadaki kadim medeniyetlerin çocuk algısına ve bazı uygulamalarına yer verdik. Hz. Peygamber’in doğduğu toplumda çocuk algısına değinmek çalışmamıza temel olması açısından önemli olacaktır. İslâmiyet öncesi Arap toplumunda çocukların sosyal konumları ile yukarıda bahsettiğimiz medeniyetlerdeki çocukların durumlarının benzerlik gösterdiğini görmekteyiz.

Fiziksel gücün insanın hayatını devam ettirmesinde önemli bir dayanak olduğu İslâm öncesi Arapları erkek çocuklarına ayrıca önem verirlerdi. Onlara göre, erkek çocukların çok olması bir babanın güçlü görülmesinin nedenlerinden biriydi. Hz. Peygamber’in dedesi Abdülmuttalib’in Zemzem kuyusunu kazarken, kuyunun sahipliği konusunda Kureyşlilerin kendisi ile tartışması üzerine çok oğul sahibi olmayı dilemesi hatta on oğlu olursa birini şükür için kurban etmeyi adaması, Araplardaki erkek evlat kaynaklı güç algısının bir yansımasıdır.⁷⁵

İslâm öncesinde Araplar kişinin soyunun ancak erkek evladı olması halinde devam edeceği düşüncesinde olup oğul sahibi olmamayı soyu kesiklik olarak görmekteydi.⁷⁶

Kız çocuğu onlar için utanç vesilesiydi:

⁷² Nazmiye Mutluay, *Yunan ve Roma Uygarlıklarında Çocuk* (Ankara: Ütopya Yayınevi, 2007),48.

⁷³ Hilary Deighton, *Eski Atina Yaşantısında Bir Gün*, Çev. Hande Kökten Ersoy (İstanbul: Homer Kitabevi, 2005), 43.

⁷⁴ Sena Coşğun, *Eski Yunanda çocukların ve Gençlerin Eğitimi*,15.

⁷⁵ İbn İshâk, *es-Sîre*, 10; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/151.

⁷⁶ Kevser 108/3.

“Bir kişiye kız çocuğun oldu denildiğinde, utancından ne yapacağını ve insanlardan nasıl saklanacağını bilmezdi.”⁷⁷ ayetin devamında ise; “Onlardan biri, kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir! Kendisine verilen kötü müjde (!) yüzünden halktan gizlenir. Şimdi onu, aşağılanmış olarak yanında tutacak mı, yoksa toprağa mı gömecek? Bak, ne kötü hüküm veriyorlar!”⁷⁸

denilmektedir. Bu ayet bahsedilen dönemde hem ailelerin hem kız çocuklarının durumunu açıkça ortaya koymaktadır.

Bu dönemde kız çocuklarının katli meselesi en fazla araştırma yapılan konulardan biridir. Kız çocuklarının öldürülmesine “ve’d” (وَأُذِ)، öldürülen kız çocuklarına ise “mev’ude” (موؤدة) denmekteydi.⁷⁹ Cahiliye döneminde kız çocuklarının öldürülmesinden Kur’ân ayetlerinde de bahsedilmiştir. “Diri diri toprağa gömülen kıza hangi günah sebebiyle öldürüldüğü sorulduğunda...”⁸⁰ Namus korkusu, ekonomik sıkıntılar, istenmeyen birileri ile evlenecekleri kaygısı, savaşlarda düşmanın eline geçmeleri endişesi, uğursuzluk getirecekleri düşüncesi gibi çeşitli sebeplerle kız çocuklarının öldürülmesi, bu dönemde rastlanan bir durumdur.⁸¹

Bazı Arap kadınları doğumu yaklaşınca bir çukur kazıp doğum sancısı başlayınca o çukurun başına gidip doğum yapardı. Bebek kız doğarsa o çukura gömer, erkek ise alıp evine dönerdi.⁸² Ya da çocuğun bir müddet yaşamasına izin verilir çocuk beş altı yaşına geldiğinde babası onu gezmeye götürmek için evden çıkarır, daha önce kazmış olduğu bir çukurun içine atıp üzerini toprakla kapatırdı.⁸³ Bazı rivâyetlerde ise erkeklerin kadınlarını

⁷⁷ Nahl 16/58.

⁷⁸ Nahl, 16/59.

⁷⁹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm* (yer yok: İntişârâtü Şerîf er-Razî, 1380), 5/90; Âdem Apak, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü* (İstanbul: Ensar Yayınevi, 2022), 149.

⁸⁰ Tekvir, 81/8-9.

⁸¹ Detaylı bilgi için bakınız: Adnan Demircan, “Câhiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti”, *İSTEM*, 2/3 (2004), 9-30.

⁸² Beğâvî, *Tefsîru'l-Beğâvî*, 8: 348 (Beyrut 1407/1987), 4/452

⁸³ Âlûsî, III, 43; Cevâd Ali, V, 89.

boşanmakla tehdit ederek kız çocuğundan kurtulmasını istediği, annenin de bunu yaparak evliliğini kurtardığı nakledilmektedir.⁸⁴

Cahiliye Dönemi'nin bu âdetine tamamen karşı olup ömrünü kız çocuklarını kurtarmaya adanmış kimselerin varlığından söz etmek de mümkündür. Bunlardan biri dönemin önemli şairlerinden biri olan Ferezdak'ın dedesi Sa'sa b. Nâciye el- Mucâşî'dir. Mucâşî Resulullah'a Cahiliye Dönemi'nde her kız çocuğu için iki deve vererek onları kurtardığını söylemiş, Resulullah da bunun karşılığı olarak Allah'ın onu İslâm ile şereflendirdiğini söylemiştir.⁸⁵ Yine bu dönemde Zeyd b. Amr b. Nufeyl adlı kimse kızlarını öldürmemeleri için halkı uyarmış, bazı kızları da kendi himayesine alarak hayatta kalmalarını sağlamıştır.⁸⁶

Çocukların öldürülmesinin yaygın bir olgu olmadığını, özellikle belirli kabilelerde görüldüğünü belirtmeliyiz. Cevâd Ali, Rebîa kabilesinden Bekr b. Vâil, Kahtânilerden Kinde ve Huzâa, Mûdar kabilesinden Temîm, Kinâne, Kays, Hüzeyl, Esed gibi kabilelerde kız çocuklarını öldürmenin yaygın bir âdet olduğunu söylemektedir.⁸⁷ Bununla birlikte Kureyş kabilesinde böyle bir uygulama olmadığını,⁸⁸ şehir insanlarından ziyade bedeviler arasında daha yaygın olduğunu söyleyen müellifler de bulunmaktadır.⁸⁹

Araplarda sadece kız değil erkek çocukların da öldürülebildiği görülür ki bunun sebeplerinin başında geçim korkusu gelmektedir. Kebîre bt. Ebî Süfyân isimli bir kadın dört erkek çocuğunu bu sebeple öldürdüğünü

⁸⁴ İzzet Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 1995) 1/ 135; Cevad Ali, 5/9.

⁸⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili* (İstanbul: Azim Yayınları, 1992), 9/20.

⁸⁶ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahih*, thk: Abdulaziz b. Abdillâh, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994), "Menakıbu'l Ensar", 24.

⁸⁷ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/91.

⁸⁸ Necdet Çağıl, "İslâm Öncesi Mekke Toplumunda Kadın", *Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'ân Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu* (İstanbul: 2011), 207.

⁸⁹ İzzet Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 1995), 1/147.

söylemiştir.⁹⁰ Bu dönemde kuraklık sebebiyle çocuk yetiştirmeyi göze alamayan anne babanın isteği üzerine ebeler doğum sırasında çocuğu rahim suyunda boğarak öldürmekteydi. Buna “tağrik” (تغريق) denirdi.⁹¹ Risalet öncesi dönemde çocuklar toprağa gömülerek, yüksek bir yerden atılarak veya suda boğularak öldürülmekteydi.⁹² Mesele Kur’ân ayetlerine de yansımıştır: “Gelin, Rabbinizin size mutlak gözetilmesi gereken ilkelerini okuyayım: Ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız.”⁹³

Abdulmuttalib’in oğlu Abdullah’ı kurban etmek istemesi⁹⁴ örneğinde olduğu gibi İslâm öncesi Araplarda kız erkek fark etmeksizin çocukları Tanrı’ya kurban etme düşüncesi aslında tarih boyunca karşılaşılan bir başka durumdur. Nitekim Hz. İbrahim de gördüğü bir rüya üzerine oğlu Hz. İsmail’i kurban etmek istemişti.⁹⁵

İslâm öncesi dönemin Arap toplumunda çocukların, hemen her dönemde olduğu gibi ailelerine ev işlerinde ve geçim sağlamada yardım ettikleri görülür. Varsa ailenin hayvanlarını otlatmak, başkaları için ücret karşılığı çobanlık yapmak bu tür işlerdendi.⁹⁶ Belirli yaşa geldiklerinde erkek çocuklar, ticarete babalarının yanında yer alır ve küçüklükten itibaren bu alanda yetişirlerdi. Kureyş kabilesinin ticaretteki maharetinin altında yatan etkenlerin biri de buydu.

⁹⁰ Heysemi, *Mecmau'z-Zevaid*, 4/ 18. İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 5/ 538; İbn Hacer, *İsâbe*, 8/ 93.

⁹¹ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arap*, 10/284.

⁹² Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/89,92,93.

⁹³ En'am 6/151.

⁹⁴ İbn İshâk, *es-Sîre*, 10; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/151.

⁹⁵ Saffat 37/102.

⁹⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/100.

3.2. Kutsal Metinlerde Çocuk

3.2.1. Eski Ahit'te Çocuk

Çocuk, soylarının devam etmesine önem veren Yahudiler için çok önemli olup evliliklerinin asıl amacı çocuk sahibi olmaktır. Yahudi inancına göre Tanrı İsrailoğullarını seçilmiş millet kabul etmiştir. Her doğan çocuk Yahudiliğin gücünü ve nüfusunu artırdığı için kutsal kitaplarının pek çok yerinde çocuk sahibi olmak teşvik edilmiştir. *“Verimli olun, çoğalın. Yeryüzünü doldurun ve denetiminize alın; denizdeki balıklara gökteki kuşlara yeryüzünde yaşayan bütün canlılara egemen olun.”*⁹⁷ *“Evlenin, oğullarınız kızlarınız olsun; oğullarınızı kızlarınızı evlendirin. Onların da oğulları kızları olsun. Orada azalmayın, çoğalın.”*⁹⁸ Bu emir anne babaya çocukları olma konusunda sorumluluk yüklediği gibi, çocuklarını evlendirmelerini ve onların yuvalarını kurmalarını onlardan istemektedir.

Yahudiler, çocuk sahibi olmak için çok eşlilik, çocuğu olmayan kadınları boşamak, kocası ölen kadını kayınbiraderi ile nikahlamak gibi uygulamaları kabul etmişlerdir.⁹⁹ Tanah'ta, *“Birlikte oturan kardeşlerden biri oğlu olmadan ölürse, ölenin dulu aile dışından biriyle evlenmemeli. Ölenin kardeşi dul kalan kadma gidecek. Onu kendine karı olarak alacak, ona kayınbiraderlik görevini yapacak. Kadının doğuracağı ilk oğul ölen kardeşinin adını sürdürsün.”* emri geçmektedir.¹⁰⁰ Normal şartlarda İsrailoğullarından birinin yengesiyile evlenmesi yasak olduğu halde abisinin çocuğu olmadan ölmesi durumunda, soylarının devamı için bu evlilik uygun görülmüştür.¹⁰¹

⁹⁷ Yaratılış, I/26-28.

⁹⁸ Yeremya, 29/6.

⁹⁹ Detaylı bilgi için bakınız; Salih Çinpolat, “Yahudilikte Çocuk Sahibi Olma ve Çoğalmanın Yeri ve Önemi”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 20/51 (2017), 137-152, 145-147.

¹⁰⁰ Yaratılış, 38/8-10; Tesniye, 25/5-6.

¹⁰¹ Levililer, 18/16; 20/21.

Yahudilerde çocuk sahibi olmamak kadınlar için olduğu gibi erkeler için de bir ceza olarak algılanmıştır.¹⁰² Hatta doğum kontrolü yapan erkek, çocuk sahibi olma sorumluluğunu yerine getirmediği için kınanmıştır.¹⁰³ Doğum kontrolü uygun görülmediği gibi, çocuk düşürmek ya da kürtaj yaptırmak da tasvip edilmez.¹⁰⁴ Öyle ki Tanah'ta bir kadının yanlışlıkla çocuğunu düşürmesine sebep olan bir adamın nüfusun artmasını önlediği için cezalandırılacağı ifade edilir.¹⁰⁵

İsrailoğullarının seçilmiş millet oldukları inancı ve bu sebeple her doğan çocuğun kendilerinin gücünü artırıp dünyaya hâkim olacakları anlayışı, onların çocukları çok özel ve önemli bir konuma getirmesine sebep olmuştur. Çocukların Tanrı'ya kurban olarak adanması eski milletlerden beri süregelen bir âdettir. Formu değiştirilmiş olarak çocuk adamaya kutsal metinlerde rastlamaktayız. Buna göre Eski Ahit'te *“İlk doğan erkek çocukları Rabbe adayacaksınız. Çünkü bunlar Rab'be aittir.”* şeklinde geçmektedir.¹⁰⁶ Aynı şekilde Yeni Ahit'te Rabbin yasasında *“İlk doğan erkek çocuk Rabbe adanmış sayılacak.”*¹⁰⁷ denir. Yahudiler, çocukları ana rahmine düştüğü andan itibaren ölene kadar Tanrı'ya adanmışlardır.¹⁰⁸ Bir çocuğun Tanrı'ya adanmışlığının bir göstergesi olarak doğumundan itibaren saçları hiç kesilmezdi.¹⁰⁹

Yahudilerde doğum ile ilgilenen ebe kadınlar bulunduğu,¹¹⁰ doğumları bir doğum sandalyesinde¹¹¹ yahut çömelerek¹¹² yaptırdıkları bilinmektedir. Doğumdan hemen sonra çocuğun göbek bağı kesilir, temizlenir, tuzla

¹⁰² Yaratılış, 1/27-28.

¹⁰³ Yasanın Tekrarı, 25/5-10.

¹⁰⁴ Salih Çinpolat, “Yahudilikte Çocuk Sahibi Olma ve Çoğalmanın Yeri ve Önemi”, 149.

¹⁰⁵ Mısır'dan Çıkış, 21/22-25.

¹⁰⁶ Çıkış, 13/12.

¹⁰⁷ Luka, 2/23.

¹⁰⁸ Hak, 13/17.

¹⁰⁹ Hâkimler, 13/5; 16/17.

¹¹⁰ Mısır'dan Çıkış, 1/17-21.

¹¹¹ Mısır'dan Çıkış, 1/16.

¹¹² I. Samuel, 4/19.

ovalanıp kundağa sarılırdı.¹¹³ İsrailoğulları erkek çocuklara bilhassa önem verirlerdi. Doğumun ilk cuması bir tören düzenlenir ve çocuğun doğumu dualarla kutlanırdı.¹¹⁴ Doğumun sekizinci günü yapılan sünnetin ardından yapılan törende ise çocuğun nazardan korunması için dualar edilir, muska yazılır ve saçları kesilirdi.¹¹⁵ Kız çocuklarının doğumu ise erkek çocukların aksine daha basit törenle doğumun 8. günü ile 40. günü arasında dua edilerek kutlanırdı.¹¹⁶

Çocukların sünnet edilmesi Allah ile yapılan bir antlaşma şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Tanrı İsrailoğulları ile bir antlaşma yapmıştır ve İbrahim ile yaptığı bu antlaşmaya göre her doğan Yahudi çocuk sünnet edilecektir.¹¹⁷ Sekiz günlükken sünnet edilmesi gerektiği bu anlaşmaya bağlı olarak vurgulanmıştır.¹¹⁸ Sünnet uygulamasına “Brit-Mila” denirdi. Sünnet Tanah’ta şöyle geçmektedir:

“Tanrı İbrahim’e, “Sen ve soyun kuşaklar boyu antlaşmama bağlı kalmalısınız.” dedi. Seninle ve soyunla yaptığım antlaşmanın koşulu şudur: Aranızdaki erkeklerin hepsi sünnet edilecek. Sünnet olmalısınız. Sünnet aramızdaki antlaşmanın belirtisi olacak. Evinizde doğmuş ya da soyunuzdan olmayan bir yabancidan satın alınmış köleler dâhil sekiz günlük her erkek çocuk sünnet edilecek. Gelecek kuşaklarınız boyunca sürecek bu. Evinizde doğan ya da satın aldığınız her çocuk kesinlikle sünnet edilecek. Bedeninizdeki bu belirti sonsuza dek sürecek antlaşmamın simgesi olacak. Sünnet edilmemiş her erkek halkının arasından atılacak, çünkü antlaşmamı bozmuş demektir.”¹¹⁹

¹¹³ Hezekiel, 16/4.

¹¹⁴ Salime Leyla Gürkan, *Anahatlarıyla Yahudilik* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 139.

¹¹⁵ Dinler Tarihi Ansiklopedisi, 3 cilt (İstanbul: Ansiklopedi Yayınları, 1990), 1/311.

¹¹⁶ Salime Leyla, Gürkan, *Anahatlarıyla Yahudilik* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 140.

¹¹⁷ Yaratılış, 17/12; Levililer, 12/3.

¹¹⁸ Yaratılış, 17/12-13; Levililer, 12/3.

¹¹⁹ Yaratılış, 17/ 9-14.

Yahudilerde doğumdan sonra çocuğun bakımıyla anne ilgilenir onu emzirirdi.¹²⁰ Fakat çocukların dadıya verildiğine de rastlanır:¹²¹

“Çocuğun ablası firavunun kızına “Gidip bir sütüne çağırayım mı senin için bebeği emzirsin’ dedi. Firavunun kızı “olur” deyince kız gidip bebeğin annesini çağırды. Firavunun kızı kadına “Bu bebeği al ve benim için emzir, ücretin neyse veririm” dedi. Kadın bebeği alıp emzirdi.”¹²²

Eski Ahit’e göre çocuk ve yetişkin ayrımı tükettiği yiyeceğe göre yapılmıştır. Buna göre eğer sütle besleniyorsa bebek olduğuna, katı yiyeceklerle besleniyorsa yetişkin olduğuna hükmedilir.¹²³

Tevrat’ta genellikle erkek çocukların doğumunun zikredilmesi,¹²⁴ kadınların kız çocuk doğurduğunda iki, erkek çocukta ise bir hafta kirli kabul edilmesi,¹²⁵ sayım yapılırken yirmi yaş üstü erkekleri sayılması¹²⁶ ve din eğitimine kızların dahil edilmemesi¹²⁷ gibi uygulamalardan anlaşıldığı üzere erkek çocuklarına kız çocuklarına nazaran daha fazla önem verilmiştir.

Yahudiler çocuklarını eğitmeye önem verirlerdi. Çocuk konuşmaya başladığı zaman ona Yakup’un topluluğuna miras olarak “Musa bize yasayı verdi.” cümlesi ezberletilirdi.¹²⁸ Yahudi babalar çocuklarına Tora’yı öğretmekle sorumluydu.¹²⁹

3.2.2. Yeni Ahit’te Çocuk

Çocuğun doğumunun sevinç vesilesi olduğu Yeni Ahit’te “*Karın Elizabet sana bir oğul doğuracak, adını Yahya koyacaksın. Sevinip coşacaksın. Birçokları da*

¹²⁰ Yaratılış, 21/7; I. Samuel, 1/21-23.

¹²¹ Yaratılış, 24/59; Çölde Sayım, 11/12; Mısır’dan Çıkış, 2/7-9; II. Krallar, 11/12; II Samuel, 4/4.

¹²² Mısır’dan Çıkış, 2/7-9.

¹²³ İbraniler, 5/13-14.

¹²⁴ Yaratılış, 41/50; Mısır’dan Çıkış 2/2.

¹²⁵ Levililer, 12/2-5.

¹²⁶ Çölde Sayım, 26/1-2.

¹²⁷ Gürkan, *Yahudilik*, 307.

¹²⁸ Yasa’nın Tekrarı, 33/4.

¹²⁹ Mısır’dan Çıkış, 10/2.

onun doğumuna sevinecek.”¹³⁰ şeklinde ifade edilmiştir. Doğum sırasında kadın acı çekse de çocuk, annenin acılarını ve sıkıntılarını unutmada vesiledir. “Kadın doğum yapacağı zaman acı çeker. Çünkü saati gelmiştir. Ama dünyaya bir çocuk getirmenin sevinciyle çektiği acıyı unuttur”.¹³¹

Hristiyanlar çocuğun ismini sekizinci gün verirdi: “Sekizinci gün çocuğu sünnet etme zamanı gelince, O’na İsa adı verildi”.¹³² İncil’de çocuğun ismini Tanrı’nın ilham ettiğine dair örnekler mevcuttur. Bunlardan ilki Yahya’nın isminin babası Zekariya’ya müjdelenmesidir. “Melek, korkma Zekeriya dedi. Duan kabul edildi. Karın Elizabet sana bir oğul doğuracak, adını Yahya koyacaksın.”¹³³ Bir başka örnek ise Meryem’e İsa’nın isminin ve Kutsal Ruh’tan olduğunun bildirildiği metindir:

“...Rab’bin bir meleği rüyada ona görünerek şöyle dedi: Davut oğlu Yusuf, Meryem’i kendine eş olarak almaktan korkma. Çünkü onun rahminde oluşan, Kutsal Ruh’tandır. Meryem bir oğul doğuracak. Adını İsa koyacaksın. Çünkü halkını günahlarından O kurtaracak. Yusuf uyanınca Rab’bin meleğinin buyruğuna uydu ve Meryem’i eş olarak yanına aldı. Ama oğlunu doğuruncaya dek Yusuf ona dokunmadı. Doğan çocuğun adını İsa koydu.”¹³⁴

Sünnet uygulaması hakkında Yeni Ahit’te Tanrı’nın İbrahim’le sünnet ahdini yaptığı, İbrahim’in de sekiz günlükken oğlu İshak’ı sünnet ettiği belirtilir.¹³⁵ İsa ve ona inanan ilk Hristiyanların da Yahudi olduklarından dolayı sünnetli oldukları kabul edilmektedir.¹³⁶ Sonraki dönemlerde Pavlus, sünnet olmanın zorunlu olmadığını belirterek bu uygulamayı kaldırmış, onun yerine çocukların vaftiz olmasını söylemiştir.¹³⁷

¹³⁰ Luka, 1/31.

¹³¹ Yuhanna, 16/21.

¹³² Luka, 2/21.

¹³³ Luka, 1/13.

¹³⁴ Matta, 1/18-25.

¹³⁵ Elçiler’in İşleri, 7/8.

¹³⁶ Çinpilat, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm’da Çocuk Algısı, 119.

¹³⁷ Abdullah Tercüman, Hristiyanlığa Reddiye (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1965), 112.

Hristiyanlık inancına göre yeni doğan çocuklar Hz. Âdem'in günahı ile doğar. Hz. Âdem'in işlemiş olduğu günah nesilden nesle aktarılarak tüm insanlığa sirayet etmiştir. Bu nedenle çocuklar doğumdan sonra suya daldırılıp çıkarılarak günahlardan arındığına ve temizlendiğine inanılır.¹³⁸ Vaftiz sözlükte “suya daldırma, yıkama” anlamlarına gelir.¹³⁹ Her anne baba çocuğunu vaftiz etmekle yükümlüdür. Eğer çocuk vaftiz edilmezse Tanrı'nın çocuğu olma hakkından menedilmiş olur. Vaftiz, sadece Hristiyanlıkta değil Yahudilik ve Eski Çağ medeniyetlerinde de farklı isimler ve farklı inançlarla birlikte uygulanan bir ayındır.¹⁴⁰

Yahudi metinlerinde gördüğümüz “İlk oğulun Tanrıya adanması” mevzuunu Hristiyan toplumlarında da görmektediriz. Buna göre “İlk doğan her erkek çocuk Rab'be adanmış sayılacak.” denilmiştir.¹⁴¹

Yeni Ahit'te çocukların toplumsal hak ve sorumluluklarına ve miras gibi konulara değinilmemiş, bu tür fikhî hükümlerde Eski Ahit örnek alınmıştır.¹⁴²

Bununla birlikte İncil'de çocukların eğitim ve terbiyesi meselesine oldukça yer verilmiştir:

“Yaşamınız boyunca siz, çocuklarınız ve torunlarınız, size verdiğim bütün kurallara, buyruklara uyarak Tanrınız Rab'den korkun ki, ömrünüz uzun olsun. Kulak ver, ey İsrail! Söz dinleyin ki, üzerinize iyilik gelsin. Atalarımızın Tanrısı Rab'bin size verdiği söz uyarınca süt ve bal akan ülkede bol bol çoğalasınız. Dinle, ey İsrail! Tanrımız Rab tek Rab'dir. Tanrınız Rab'bi bütün yüreğinizle, bütün canınızla, bütün gücünüzle seveceksiniz. Bugün size verdiğim bu buyrukları aklınızda tutun. Onları çocuklarınıza belletin. Evinizde otururken, yolda yürürken, yatarken, kalkarken onlardan söz edin.”¹⁴³

¹³⁸ Romalılar, 6/3-5; Koloseliler, 2/11-12.

¹³⁹ Salime Leyla Gürkan, “Vaftiz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/ 424-426, 424.

¹⁴⁰ Romalılar, 6/3-4, Koloseliler, 2/12.

¹⁴¹ Luka, 2/23.

¹⁴² Mehmet Cansever, *Eski Ahit'te ve Yeni Ahit'te Çocuk*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020, 163.

¹⁴³ Mezmurlar, 78/6; Yasa'nın Tekrarı, 6/2-7.

Çocukların nasıl terbiye edilmesi gerektiği ise şu sözlerle ifade edilmiştir. *“Ey babalar, siz de çocuklarınızın öfkesini uyandırmayın. Onları Rab’bin terbiye ve öğüdüyle büyütün.”*¹⁴⁴ *“Çocuklarınızı incitmeyin, yoksa cesaretleri kırılır.”*¹⁴⁵ İncil’de geçen bu metinler, anne babaların çocuğuna Tanrı’nın sözlerini öğretme görevini verdiğini göstermektedir.

3.2.3. Kur’ân-ı Kerîm’de Çocuk

Kur’ân-ı Kerîm de çocuk karşılığı olarak Nur suresi 31. ayette “tıfl” (طفل), Meryem suresi 12. ve 29. ayetlerde ise “sabiyy” (صابي) geçmektedir. Bunlardan başka çocuk kavramıyla eşdeğer “ibn” (ابن),¹⁴⁶ “veled” (ولد),¹⁴⁷ “ğulam” (غلام),¹⁴⁸ “sagîr” (صغير),¹⁴⁹ “zürriyet” (ذرية),¹⁵⁰ “hafede” (حفده),¹⁵¹ “ehl” (أهل),¹⁵² “âl” (ال),¹⁵³ “yetim” (يتيم),¹⁵⁴ gibi kelimeler kullanılmıştır.

Kur’ân, çocuk sahibi olmayı evlenmenin gayelerinden biri sayar. *“Servet ve oğullar dünya hayatının süsüdür...”*¹⁵⁵ *“Rabbimiz! Bize gözümüzü aydınlatacak eşler ve zürriyetler bağışla.”*¹⁵⁶

Allah kime çocuk verip kime vermeyeceğini, kız ya da erkek olacağını, birden fazla verebileceğini yahut hiç çocuk vermeyeceğini ayette şöyle açıklamıştır: *“Göklerin ve yerin egemenliği Allah’a aittir. O dilediğini yaratır; dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine erkek çocukları bahşeder. Yahut erkek ve*

¹⁴⁴ Efesliler’e Mektup, 6/4.

¹⁴⁵ Koloseliler’e Mektup, 3/21.

¹⁴⁶ Âli-İmrân, 3/45; et-Tevbe, 9/30.

¹⁴⁷ Meryem, 19/35, 88-92.

¹⁴⁸ Hûd, 11/71-69.

¹⁴⁹ Sâffât, 37/ 101-102; Nisâ, 4/2.

¹⁵⁰ Âli-İmrân, 3/34.

¹⁵¹ Nahl, 16/72.

¹⁵² Nahl, 16/72.

¹⁵³ Âli-İmrân, 3/14

¹⁵⁴ Bakara, 2/220.

¹⁵⁵ Kehf, 18/46.

¹⁵⁶ Furkan, 25/74.

kız çocuklarını birlikte verir. Dilediğini de çocuksuz bırakır. Şüphesiz o her şeyi bilir, her şeye gücü yeter.”¹⁵⁷

Ayetlerde çocuk “dünya hayatının süsü” ve “göz nuru” olarak ifade edilmektedir. Ayrıca çocuğun “imtihan vesilesi” olduğu vurgulanır.¹⁵⁸ Kur’ân-ı Kerîm’de ailelere çocuklarının kendilerini ibadetten alıkoymaması için uyarılarda bulunulmuş ve çocukların Allah’tan uzaklaştıran etkenlerden olduğu söylenmiştir:¹⁵⁹ *“Ey iman edenler, mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah’ı anmaktan alıkoymasın...”*¹⁶⁰ Kur’ân’da aynı zamanda çocukların olumsuz yönüne değinilerek onların bir “imtihan”¹⁶¹ ve “düşman”¹⁶² olabileceğine dikkat çekilmiştir: *“Ey iman edenler! Sizi bana yaklaştıracak olan ne mallarınız ne de çocuklarınızdır.”*¹⁶³ Başka bir ayette ise: *“Mallarınızın ve çocuklarınızın aslında bir fitne olduğunu ve büyük mükafatın Allah katında olduğunu bilin.”*¹⁶⁴ Bu sebeple çocukların hayırlı ve salih bir evlat olmaları için dua edilmesi tavsiye edilmiştir. *“Ey Rabbimiz! Eşlerimizi ve çocuklarımızı bize göz aydınlığı kıl ve bizi Allah’a karşı gelmekten sakınanlara önder eyle.”*¹⁶⁵

Kur’ân’da çocukların bakımı ve eğitimi gibi konularda anne babaya sorumluluklar yüklenmiştir. Öncelikle doğan çocukların beslenmesi için annenin iki yıl süreyle emzirmesi, sütannenin emzirmesi durumunda ise bu ücreti babanın karşılaması gerektiği Bakara suresinin 233. ayette bildirilmektedir. Çocuğun hidane/bakım yükümlülüğü öncelikle anneye verilse de¹⁶⁶ çocuğun en iyi şekilde eğitilmesi konusunda ise baba bizzat sorumlu tutulmuştur. *“Ey iman edenler! Kendinizi ve çoluk çocuğunuzu yakıtı*

¹⁵⁷ Şûrâ, 42/49-50.

¹⁵⁸ Enfâl, 8/28; Teğabun, 64/15.

¹⁵⁹ Âli İmrân, 3/14.

¹⁶⁰ Münâfikûn, 63/9.

¹⁶¹ Enfâl, 8/27-28.

¹⁶² Teğabun, 64/14.

¹⁶³ Sebe’, 34/37.

¹⁶⁴ Enfâl, 8/27-28.

¹⁶⁵ Furkan, 25/74.

¹⁶⁶ Tirmizî, “Siyer”, 17.

insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden koruyun."¹⁶⁷ ayetini Râzî¹⁶⁸ ve İbn Kesîr¹⁶⁹ çocukların eğitim ve terbiyesinden babanın sorumlu olduğu hususunda ortak görüş belirtmişlerdir.¹⁷⁰ Çocukların ibadet ve ahlak eğitimi yine ailenin sorumluluğuna verilmiş birçok ayette ailelerin bu konuda örnek olması gerektiği vurgulanmıştır.¹⁷¹

Çocuk hakları Kur'ân'da üzerinde durulan önemli bir meseledir. Çocuğun öncelikli hakkı yaşam hakkıdır. Anne karnına düşmesinden itibaren bu hakkının elinden alınması haram kabul edilmiştir. "*Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın yasakladığı cana kıymayın...*"¹⁷², "*Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın. Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük günahıdır.*"¹⁷³ ayetleriyle de konunun hassasiyeti aktarılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre çocukların da ebeveynlerine karşı sorumlulukları vardır. Onların anne babaya nasıl davranması gerektiğini "*Rabbin sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de güzel sözler söyle.*"¹⁷⁴ diyerek açıklamıştır.

¹⁶⁷ Tahrim, 66/6

¹⁶⁸ Fahrüddin b. Ömer er-Râzî (606/1210), *Mefâtîhu'l-Ğayb*, (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1981), 30/46.

¹⁶⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n- Nihâye*, 6/394.

¹⁷⁰ Hökelekli, "Çocuk", 355.

¹⁷¹ Lokman, 31/ 17-19; Tâ-Hâ, 20/132; İbrahim, 14/40.

¹⁷² En'am, 6/ 151.

¹⁷³ İsrâ, 17/32.

¹⁷⁴ İsrâ, 17/23.

- BİRİNCİ BÖLÜM -
DOĞUM VE ÇOCUK

1. DOĞUM ÂDETLERİ

Neslinin çokluğu ile övünen Araplar, çocuklarının dünyaya gelme ânını şükür, metafizik âlemle iletişim ve bebeğin gelecekte kötülüklerden korunmasını amaçlayan ritüellerle geçirilen bir zaman dilimi haline getirmişlerdir. Hz. Peygamber dönemindeki doğum geleneklerinin önemli kısmının, İslâm öncesinde de toplumda uygulandığı, İslâm'dan sonra yeni dinlerinin prensiplerine uygun olacak şekilde değiştirildiği görülür.

Her kabilede ve her bölgede ebelik görevini genellikle yaşlı kadınlar yerine getirirdi.¹⁷⁵ Cariyeler de ebelik yapmaları veya doğum sırasında yardım etmeleri için görevlendirilirdi. Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in doğumunda Selma adlı cariyenin ebelik yaptığı¹⁷⁶ ve Selma'nın Hz. Fatıma'nın çocuklarının doğumunda da bulunduğu rivâyet edilmektedir.¹⁷⁷

Araplar için çocuk sahibi olmak büyük bir sevinç vesilesiydi. Bu sebeple doğum haberini getiren kişiye hediye verilirdi. Resulullah, İbrahim'in doğum

¹⁷⁵ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 873.

¹⁷⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 122.

¹⁷⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n- Nihâye*, 538.

müjdesini veren Ebû Râfi'ye bir köle hediye etmişti.¹⁷⁸ Araplar bu hediyeleşmeye "sürûr" (سرور) adını vermiştir.

Doğum yapılan evde doğum işareti olan bir kandil bulunurdu.¹⁷⁹ Hz. Peygamber eşi Âişe'nin yeğeni Abdullah doğduğunda ona ismini vermeyi, bebeğin doğduğu evde bu kandili görmesiyle istemiştir.¹⁸⁰

Arap geleneğinde çocuğun dünyaya gelmesiyle beraber ilk yapılan şey şükürdür. Araplar çocukları doğduğunda onları putların yanına götürür ve kendilerine çocuk verdiği için Allah'a şükrederlerdi. Arapların en çok Kâbe'de bulunan Hübel putunu bu kapsamda ziyaret ettikleri bilinmektedir. Hz. Muhammed doğduğunda dedesi Abdulmuttalib onu Kâbe'nin ortasında bulunan Hübel putunun yanına götürdüğü ve kendisine torun verdiği için Allah'a şükrettiği kaynaklarımızda yer almıştır.¹⁸¹ Bu gelenek şirk unsurlarından arındırılarak devam ettirilmiştir. İslâmî dönemde yeni doğan çocuk, hiçbir şey yapılmadan önce Hz. Peygamber'e götürülürdü. Resulullah çocukların kulağına ezan okur, onlara dua ederdi. Buna "ilk telkin" denilmiştir.¹⁸²

Çocuğun doğumuyla beraber yapılan başka bir uygulamaya ise "tahnik" (تحنيك) denir. Annesi emzirmeden önce yeni doğan bebeğinin damağına ezilmiş hurma ya da bal sürülürdü.¹⁸³ Resulullah da kendisine getirilen bebeklere dua eder ve çiğnediği hurma ezmesini bebeğin ağzına koyardı.¹⁸⁴ Bir rivâyette Enes, Abdullah bin Ebî Talha doğduğu zaman onu bir bez içerisinde Resulullah'a getirmiş, o da çiğnemiş olduğu hurmayı bebeğin ağzına koyarak onu Abdullah diye isimlendirmiştir.¹⁸⁵

¹⁷⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n- Nihâye*, 59.

¹⁷⁹ Tirmizî, *Sünen*, thk: Beşşâr Avvâd Ma'ruf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996), "Menakib", 3826.

¹⁸⁰ Tirmizî, "Menakib", 3826.

¹⁸¹ İbn İshâk, *es-Sîre*, 74.

¹⁸² Tirmizî, "Edâhî", 17; Ebû Dâvud, "Edeb", 117.

¹⁸³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 873.

¹⁸⁴ Ebû Dâvud, "Edeb", 116.

¹⁸⁵ Buhârî, "Cenâiz", 42.

Çocuğun doğumunun yedinci gününde bir tören düzenlenirdi. Bu törende bazı ritüeller bulunmaktaydı. Araplar bu şenliklerde kız erkek fark etmeksizin çocuğun başını tıraş ederler, saçının ağırlığınca gümüşü fakirlere dağıtırlardı.¹⁸⁶ Ebû Râfi'den gelen bir rivâyete göre Hz. Fatıma oğlu Hasan için iki akıka kurbanı kesmeyi istemiş ancak Hz. Peygamber daha önce bir kurban kesildiğinden dolayı, "Sen kesme, oğlunun saçını kesip tart ve ağırlığınca gümüş sadaka olarak ver." demiştir.¹⁸⁷

Doğum, Arapların ziyafet verdikleri önemli vesilelerden biriydi. Çocuğun doğumuyla beraber verilen yemeğe "hurs" (خرس) denirdi.¹⁸⁸ Doğumun bilhassa yedinci gününde düzenlenen şenlikte ise kurban kesilirdi ve bu kurbanı özel olarak "Akıka" (عقيقة) adı verilirdi. Akıka âdetinin İslâm'dan önce de bu toplumda mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Zira Abdulmuttalib de Hz. Peygamber'in doğumundan yedi gün sonra bütün Kureyş kabilesini akıka törenine davet etmişti.¹⁸⁹ Resulullah, her çocuğun akıka kurbanı ile rehinelandığını, bu kurbanın hem kız hem erkek çocuk için kesilmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁹⁰ Hz. Hatice'nin erkek evlatları için ikişer, kız evlatları için birer akıka kurbanı kestiği rivâyet edilir.¹⁹¹ Araplar kesilen hayvanın kanına bir pamuk parçası batırır ve onu çocuğun saçları kesildiğinde başına koyarlardı. Resulullah ise kana bulanmış pamuk yerine zâferan kokusu sürülmesini emretmiştir.¹⁹²

Bebeğin isminin konulması da doğum ritüellerinin en önemlilerindendi. Bebeğin ismi doğduğu ân veya doğum sebebiyle düzenlenen şenlikler

¹⁸⁶ İmam Mâlik, *Muvattâ*, nşr: Takiyyuddin en-Nedvî (Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1991), 26.

¹⁸⁷ İmam Mâlik, *Muvattâ*, 26; Tirmizî, "Edâhi", 20.

¹⁸⁸ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2009), 1/386.

¹⁸⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/83.

¹⁹⁰ Ebû Dâvud, "Dahaya", 21; Nesâî, *es-Sünenü'l-kubrâ*, nşr Abdulğaffâr Süleyman ve Seyyid Kesrevî Hasan (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1991), "Akıka", 5.

¹⁹¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/111.

¹⁹² Ebû Davûd, "Kurban", 21.

esnasında verilebilirdi. Hz. Peygamber, torunlarının adını ve bacanağı Zübeyr'in oğlunun adını doğumdan hemen sonra koymuştur.¹⁹³

Araplar İslâmiyet'ten önce çocuklarına putların veya aile büyüklerinin ismini vermektedir.¹⁹⁴ Bu isimlerden bazıları; Abduyegûs, Abduluzza, Abdumenaf ve Abdumenat'tı.¹⁹⁵ Ancak İslâm'ın gelmesiyle insanlar bebeklerine bu tür isimler yerine İslâm'a uygun olanları vermeye başlamışlardır.¹⁹⁶ İsim hususunda titiz davranan Resulullah, "Siz, kıyamet gününde kendi isimleriniz ve babalarınızın isimleri ile çağırılacaksınız. Onun için isimlerinizi güzel isimlerden seçiniz." buyurmuştur.¹⁹⁷ Hz. Ali doğan çocuklarına savaş anlamına gelen Harb ismini vermek istese de Resulullah izin vermemiş, sırasıyla torunlarına Hasan, Hüseyin ve Muhassin isimlerini koymuştur.¹⁹⁸

2. SÛTANNE

Hicâz Arapları, doğum geleneklerinin yerine getirilmesinin ardından çocuğa bir sûtanne aramaktaydı. Arap toplumunda oldukça sık rastladığımız sûtannelik geleneğinin aslında birçok toplumda var olduğunu belirtmek gerekir. Tarihın en eski kanunlarından biri olan Hammurabi Kanunları'nda

¹⁹³ Buhârî, Akîkâ, 1; Arapların isim konusunda en açıklayıcı bilgiyi Hamidullah'ın İslâm Peygamber'i adlı eserinde bulmaktayız. Hamidullah, bu süreci şöyle anlatmaktadır: "Çocuğa doğduğu sırada verilen adın, muhakkak onun insanlar arasında çağırılırken kullanılan bir ad olması gerekmiyordu. Bir kimseye seslenilirken onun kendi adı ya da lakabı kullanıldığı gibi, 'Ey filancanın oğlu -ya da kızı' şeklinde hitap edilmekte ve sadece babanın adı (pek seyrek olarak da annenin adı) zikredilmekte, ama hiçbir zaman her ikisinin adı aynı anda kullanılmamaktaydı. Küçük yaşlardan itibaren çocuğun ilerde sahip olabileceği çocuğun adı ile de zikredilerek, 'Ey filancanın babası -ya da annesi' şeklinde adlandırıldığı olurdu ki Araplar buna 'künye' demektelerler." Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 873-874.

¹⁹⁴ Söylemez, *Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri*, 24.

¹⁹⁵ Söylemez, *Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri*, 25.

¹⁹⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 874.

¹⁹⁷ Ebû Dâvud, "Edeb", 61.

¹⁹⁸ Buhârî, "Edeb", 108; Müslim, "Cihâd ve Siyer", 89.

da sütannelik ile ilgili maddelere rastlanmaktadır.¹⁹⁹ Mısırlı varlıklı ailelerin çocuklarını büyütürken sütanne tuttukları bilinmektedir.²⁰⁰ Tevrat'ta çocukların gerekirse sütanneye verilebileceği yer alırken, Talmud'da ise bu sütannelerin Musevi olmaları gerektiği belirtilmiştir.²⁰¹

Kaynaklardan anlaşıldığına göre sütannelik bir meslek olarak icra edilmiş, hatta Atina'da sütannelik en yaygın meslekler arasında zikredilmiştir.²⁰² Arap kadınları da sütanneliği meslek halinde sürdürerek ailesi için bir gelir kaynağı oluşturmaktaydı.²⁰³

Sütanne meselesi Kur'ân ayetlerinde de yer almıştır: “Şayet (anne ve baba), aralarında istişare ederek, (çocuğu, iki yıldan önce) süttan kesmek isterlerse, ikisi için de bir sakınca yoktur. Yine, şayet çocuğunuzu, süttanneye emzirtmek isterseniz, maruf (örfe uygun) ücretini ödediğiniz takdirde, bir sakınca yoktur. Allah'tan korkup sakının ve bilin ki, muhakkak Allah, yaptıklarınızı görendir.”²⁰⁴ ayeti de sütanneliğin yaygınlığına işaret etmektedir.

Çöl şartlarının çocuğun gelişimine etkisi, şehirdeki bulaşıcı hastalıklardan korunması gibi etkenlerden²⁰⁵ dolayı sütanne olarak genellikle bedevi kadınlar tercih edilirdi. Cariyeler de sütannelik ile görevlendirilebilirdi. Bu durumun kaynaklarda en çok yer alan örneği, Ebû Leheb'in cariyesi olan Süveybe isimli kadının hem Ebû Leheb'in kardeşi olan

¹⁹⁹ Mutluay, *Eski Yakın Doğu Toplumlarında Çocuk*, 47.

²⁰⁰ Mutluay, *Eski Yakın Doğu Toplumlarında Çocuk*, 84.

²⁰¹ Talmud, Yevamot, 114'a

²⁰² Efrumiye Ertekin, “Platon'da Kadın ve Eğitimi”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 24/108 (2002), 45-50, 45.

²⁰³ Elnure Azizova, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007, 384.

²⁰⁴ el-Bakara, 2/233.

²⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Hatice Nur Ertürk, *Cahiliye Toplumunda Kureyş Kadını*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017, 62-70. Fasih Arapçayı öğrenmesi her ne kadar bu etkenlerden biri olarak algılanageldiyse de Mekke toplumunun fasih Arapça konuşuyor olması, bu algıyı tartışmalı hale getirmiştir.

Hamza'yı hem de yeğeni Hz. Muhammed'i bir süre emzirmesidir.²⁰⁶ Resulullah'ın oğlu İbrahim'i de azatlı cariyeleri Selma ve Ümmü Bürde emzirmiştir.²⁰⁷ İbrahim doğduğunda Ensâr kadınlarının ona sütannelik etmek için yarışa girdiği şeklindeki rivâyetler de kimi durumlarda hür kadınların da sütannelik yaptıklarını göstermektedir.²⁰⁸ Hz. Ebû Bekr'in kızı Esmâ da Hz. Peygamber'in eşi Ümmü Seleme'nin önceki eşinden olan kızı Zeyneb'i emzirmiştir.²⁰⁹ Kaynaklardaki bu rivâyetlerden anlaşıldığına göre sadece bedevi kadınlar değil, şehir veya kasabalarda toplumun çeşitli sosyoekonomik tabakalarından hür ve cariye kadınlar da sütannelik yapmaktaydı.²¹⁰

Sütanneye verilmek erkek bebekler için geçerli olup kız bebeklerin sütanneye verildiğine dair herhangi bir rivâyete rastlayamadık.

Araplar sütanne seçiminde oldukça titiz davranmıştır. Çünkü onlar, kadına has bazı özelliklerin süt emme sebebiyle çocuğa da sirayet edeceğine inanıyorlardı. Bu sebeple sütannenin fiziki, ahlakî ve zekâ özelliklerini bilhassa dikkate almışlardır.²¹¹

Sütanne seçimine dikkat etmenin bir diğer sebebi de çocuğun ilk eğitiminin sütanne tarafından verilecek olmasıdır. Rivâyetlerde sütannenin, çocuğu sadece emzirmediği, bir müddet onun bakımını da üstlendiği görülmektedir. Nitekim Hz. Muhammed'in de sütanesi Halime'nin yanında dört yıl kadar kaldığı bilinmektedir.²¹² Oğlu İbrahim de Selma'nın evinde kalmış ve hatta bu evde hastalanmıştır.²¹³

²⁰⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/96-97.

²⁰⁷ İbn Abdilber, *İstîâb*, 1/54.

²⁰⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/123

²⁰⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/428.

²¹⁰ Elnure Azizova, Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler, 386.

²¹¹ Taberî, *Târih*, 2/68-69.

²¹² İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/96-97.

²¹³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/641-642; Buhârî, "Cenâiz", 44; Müslim, "Fedâil", 62, Ebû Dâvud, "Cenâiz", 28.

Çocuğun anne ve babasının olmadığı durumlarda onun için bir sütanne seçimi, yakınları tarafından üstlenilmekteydi.²¹⁴ Babası olmayan Hz. Muhammed'i, dedesi Abdulmuttalib'in bir sütanneye vermiş olması da buna dair örnek teşkil etmektedir.²¹⁵

3. SÜNNET

Arapların doğum gerçekleşikten sonra yaptığı âdetlerden bir diğeri de sünnettir. Arapçada "hıtan" (ختان) kavramıyla ifade edilir. Ehli kitap arasında sünnete en fazla önem verenlerin Yahudiler olduğu dikkat çeker. Yahudilikte sünnet Allah ile yapılmış bir ahd niteliğindedir.²¹⁶ Tevrat'ta yer alan bir ibare Allah'ın Hz. İbrahim'e: "*Sen ve senden sonra zürriyetinle benim aramda tutacağınız ahdim budur, aranızda her erkek sünnet olacaktır.*"²¹⁷ diyerek sünnet emrini verdiğini içerir. Hz. İbrahim'in sünnet olduğuna dair rivâyetlere İslâm kaynaklarında da rastlamak mümkündür.²¹⁸ İslâm öncesinde sünnetsiz kimseler için "ağlef" (اغلف) kelimesi kullanılmaktaydı.²¹⁹ İslâm'dan önce Arap çocukların Dâru'n-Nedve'de sünnet edildiği rivâyet edilmektedir.²²⁰ Bizans İmparatoru Hirakl de Resulullah'tan haber getiren kişinin sünnetli olup olmadığının kontrolünü istemiş ve kendisine sünnetli olduğunun bilgisi verilmişti.²²¹ Bu bilgilerden sünnetin Hicâz bölgesinde İslâmiyet'ten önce de bilinen bir âdet olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de sünnet ile ilgili bir ayet bulunmamakla birlikte uygulamanın hadislerle dinî boyut kazandığı görülmektedir. Hz. Peygamber Hz. İbrahim'den gelen bu uygulamaya önem verdiğini göstererek ileri

²¹⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/515.

²¹⁵ Taberî, *Târih*, 2/164.

²¹⁶ Ateş, Ali Osman, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, 221.

²¹⁷ Tekvin, 17/10.

²¹⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, I/32.

²¹⁹ Salime Leyla Gürkan, "Sünnet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/155-157, 155.

²²⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/56.

²²¹ Buhârî, "Bed'i'l-Vahy", 6-7

yaşlarda Müslüman olanlara dahi sünnet olmayı tavsiye etmiş,²²² ancak asıl işlemin çocukken yapılması gerektiğini bildirmiştir. Kendisi de Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i doğumlarının yedinci gününde sünnet ettirmiştir. Bazı hadislerde sünnet fıtrattan olan beş şey arasında zikredilmiştir.²²³

Sünnetten sonra annelerin çocuklarla özel ilgilendikleri ve daha hafif yiyeceklerle besledikleri görülmektedir. Urve b. Zübeyr, sünnet olduğunda annesinin kendisini hurma püresi ile beslediğini aktarmıştır.²²⁴

Arap Yarımadası'nda sünnetin sadece erkek çocuklara değil kızlara da yapıldığı bilinmektedir. Kızların sünneti toplumda yaygın bir uygulama olup erkek sünnetçileri gibi kadın sünnetçiler de bulunmaktaydı. Nitekim Hz. Hamza'nın Uhud Savaşı'nda Sibâ b. Abdî'l-Uzza'yı çarpışmaya davet ettiğinde "Ey bızır kesici kadının oğlu buraya gel!" demesi kadın sünnetinin yapıldığını göstermektedir.²²⁵ Medine'de Hz. Peygamber'in kadın sünnetçisi bir hanımla konuşurken fazla kesmemesini söylemesi²²⁶ bu durumun toplumda benimsenmiş bir adet olduğunu gösterir.

Sünnet Arap halkı için aynı zamanda eğlence ve ziyafet vesilesiydi. Sünnet yemeğine "azira" (عذيرة) denirdi. Abdulmuttalib'in Hz. Muhammed'i sünnet ettirdiği bu sebeple Kureys'e ziyafet verdiği bilinmektedir.²²⁷ Abdullah b. Ömer'in de oğulları Salim ve Nuaym'ı sünnet ettirdikten sonra koç keserek eğlendikleri rivâyetler arasındadır.²²⁸ Aynı şekilde Hz. Âişe'nin erkek kardeşinin kızlarının sünnetinde onları eğlendirecek birini çağırması, Hz. Âişe'nin de buna müsaade etmesi²²⁹ sonraki dönemlerde de sünnette eğlenceye devam edildiğini göstermektedir.

²²² Ebû Dâvud, "Tahâre", 129.

²²³ Buhârî, "Libâs", 64; Tirmizî, "Edeb", 14.

²²⁴ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 4/335.

²²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/501.

²²⁶ Ebû Dâvud, "Kitâbü'l-Edeb", 180.

²²⁷ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 3/389.

²²⁸ Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, çev: Mehmet Yaşar Kandemir, (İstanbul: Tahlil Yayınları, 2017), 1246.

²²⁹ Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, 1247.

- İKİNCİ BÖLÜM -
SOSYAL HAYATTA ÇOCUK

1. AİLE VE ÇOCUK

Hız. Peygamber dönemi Müslüman toplumda aslanan çocuğun kendi ailesi ile büyümesidir. Mücbir sebep olmadıkça çocuğun aileden ayrılmasına müsaade edilmezdi. Ailelerin görevleri çocukların can güvenliğini sağlamak, maddi ihtiyaçlarını karşılamak, dinini öğretmek ve terbiye etmekti. Bu bağlamda İslâm öncesi Araplarda görülen çocuk öldürme kesin bir şekilde yasaklanmıştı. Meseleye hassasiyetle eğilen Hz. Peygamber'in Cahiliye Dönemi'nin bu âdetini Medinelilerle yaptığı Akabe Biatı'ne konu ettiğini görmekteyiz. Sözleşme maddeleri arasında ailelerin çocuklarını öldürmeyecekleri de bulunmaktadır.²³⁰ Sadece Akabe Biatı'nde değil daha sonra Müslüman olanlarla yapılan yeni biatlerde de aynı şart yer almıştır. Resulullah'ın, önceki dönemde menfi anlamda ayrıştırılan insanlara kız evlatları hakkında olumlu yönlendirme²³¹ ve tavsiyelerinin yanında kendi kızı ve kız torunlarıyla olan güzel münasebetlerinin örneklik etkisi de bu dönemde kız çocukların durumlarını iyileştirmeye katkıda bulunmuştur.²³²

²³⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/84.

²³¹ Tirmizî, "Birr", 13. Ebû Davud, "Edeb", 131.

²³² İbn Sad, *Tabakât*, 8/37; Buhârî, "Salât", 106; Ebû Dâvud, "Salât", 169.

Çocukların bakımının mevcut şartlar doğrultusunda en iyi şekilde yapılması, İslâm dininin esaslarının onlara öğretilmesi ve ibadet alışkanlığının kazandırılması, güzel ahlakın benimsenmesi konularında aileler sürekli uyarılmışlardır.

1.1. Anne-Çocuk İlişkisi

Çocuğun annenin rahmine düşmesinden itibaren ikisi arasında kuvvetli bir bağ oluşur. Annenin çocuğu ile ilişkisi babanın çocuğu ile ilişkisinden daha farklıdır. Anne hamile kalmasından doğumuna kadar çocuğuyla aynı bedeni paylaşırken sonrasında ise tüm hayatı boyunca çocuğunu âdeta yaşamının merkezine koyar. Tüm medeniyetler ve dönemler için geçerli olan bu durum tabîi olarak ele aldığımız dönemin Arap toplumu için de geçerliydi. Arap kadınları da çocuklarıyla öncelikli olarak ilgilenen ebeveyndi ve gelişimlerinde büyük rol oynuyorlardı. Baba dışarı işleriyle ilgilenirken anne ev içiyle ilgilendiğinden çocuklarla daha çok vakit geçirir hem fiziksel hem ahlakî gelişimlerinde etkili olurlardı.

Annenin çocukların duygu dünyasının gelişiminde, Arap örf ve geleneklerinin çocuklara aktarılmasında katkısı çok büyüktü. Arap erkekleri âdet ve iyi ahlak sahibi kadınları, çocuklarının ahlak ve karakterine tesir etmesi için tercih ederlerdi. “Kadınlarla dört hasletleri için evlenilir: Malı için, asaleti için, güzelliği için ve dini için. Sen dindar olanını tercih et.”²³³ hadisi de bu minvaldedir.

Bebek dünyaya geldikten sonra anne ile arasındaki en kuvvetli bağ emzirme ile gerçekleşir. Süt emmek çocuğun ebeveynleri üzerindeki en önemli hakkıdır. Ayette bu durum, “Emzirmeyi tamamlamak isteyen (baba) için, anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler...”²³⁴ diye belirtilmiştir. Arap toplumunda çocukların çeşitli sebeplerle sütanneye verildiğinden daha önce söz etmiştik. Fakat doğan her çocuğun sütanneye verildiğine dair kesin bir

²³³ Buhârî, “Nikâh”, 15; Nesâî, “Nikâh”, 13.

²³⁴ Bakara, 2/233.

bilgiye ulaşamadık. Çocuklarını sütanneye vermeyen anneler ise çocuklarının gelişimleriyle kendileri ilgilenmişlerdir.

Çocuğun doğumundan sonra onun her türlü ihtiyacı ile ilgilenen anne, onun hayata hazırlanmasında, eğitim ve terbiyesinde bizzat sorumluydu.²³⁵ Hz. Peygamber anneleri çocuklarını eğitmeleri konusunda uyarmıştır. Bir gün bir kadına “Çocuklarına söyle, koyunların memelerini incitip çizmemeleri için tırnaklarını kessinler. Çocuklarına söyle evlerinin gıdasına iyi davransınlar.” demiştir.²³⁶

Resulullah anneleri çocuklarına yalan söylememeleri konusunda uyarmıştır. Bir gün Hz. Peygamber Abdullah b. Amir’in evinde iken annesi kendisini çağırması ve “Gel sana bir şey vereceğim.” demişti. Resulullah, onların aralarındaki bu diyaloga şahit olunca annesine dönerek “Çocuğa ne vermek istedin?” demiş, kadın da “Ona bir hurma vermek istemiştin.” demişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Dikkat et eğer ona bir şey vermeyecek olursan üzerine bir yalan yazılır.” diyerek kendisini uyarmıştı.²³⁷

Kaynaklarda konuyla alakalı kısıtlı rivâyetler incelendiğinde bu metinlerde genellikle annelerin çocuklarına olan şefkat ve merhametinin yer aldığı dikkat çekmektedir. Hz. Ömer’den nakledilen bir rivâyet bu konuyu içermektedir. Hevazin kabilesinden birtakım esirler Resulullah’ın huzuruna gelmişti. Bunların içinde emzikli bir kadın vardı. Çocuğunu kaybetmişti. Göğsüne biriken sütü sağıyor, çocuklara veriyordu. Bu kadın, esirler arasında çocuğunu bulunca hemen onu alıp sinesine bastı ve onu emzirmeye başladı.²³⁸ Bir kadın Resulullah’a gelip “Ey Allah’ın elçisi! Şu oğluma karnım yuva, göğsüm pınar, kucağım kundak olmuştur. Şimdi ise babası beni boşamıştır ve çocuğu benden çekip almak istemektedir.” deyince Resulullah “Sen

²³⁵ Adnan Demircan, *Cahiliye’den İslâm’a Kadın ve Aile* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 51.

²³⁶ İbn Sa’d, *Tabakât*, 1/293.

²³⁷ İbn Sa’d, *Tabakât*, 6/557; Ebu Dâvud, “Edeb”, 88.

²³⁸ Buhârî, “Edeb”, 18. Müslim, “Tevbe”, 22.

evlenmedikçe daha çok hak sahibisin.” buyurmuştur.²³⁹ Esasen Resulullah annenin çocukla olan bağına bilhassa önem vermiştir. Balığ oluncaya kadar anne ve çocuğun birbirinden ayrılmamasını tavsiye etmiştir.²⁴⁰ Esir kadınlarla çocukların bölüştürülmesinde veya satılmalarında dahi birbirlerinden ayrılmalarını yasaklamıştır.²⁴¹ Bir başka rivâyette ise Hz. Muhammed çocuğu satıldığı için ağlayan bir kadının çocuğunun geri alınmasını söylemiştir.²⁴²

Anneler çocuklarına karşı şefkat ve merhamet beslemekteydi. Bir gün Hz. Fatıma tahıl öğütürken çocuğunun ağladığını gören Bilal yardım etmek istedi. Fatıma ise ona şu cevabı verdi: “Ben çocuğuma senden daha çok şefkat gösteririm.”²⁴³ Hz. Peygamber de annelerin çocuklarına karşı olan bu sevgisinden oldukça memnun olup namaz kıldırırken çocuğu ağlayan bir kadın olduğunda namazı hafif kıldırıldığını söylemiştir.²⁴⁴

Çocukların bedensel bakımları her toplumda olduğu gibi Arap toplumunda da anneye aitti. Hz. Peygamber’in Cafer’in şehit olduğunu haber vermeye geldiğinde Esmâ bnt. Umeys’in çocukları yıkayıp temizlediğini sonra da güzel kokular sürdüğünü içeren rivâyet,²⁴⁵ buna dair az sayıdaki nakillerden biridir. Bununla birlikte Hz. Peygamber’in uygulamalarında görüldüğü üzere bedensel bakım ve yakın ilgi, çocuk temyiz yaşına gelinceye kadar anneye aittir. Bu dönemden sonra kız çocukları ile anne, erkek çocukları ise baba daha yakın ilişkiler kurmuştur. Bunun sebebi ise annenin tecrübelerini kızıyla paylaşması, onu ileriki hayatına hazırlamasıdır.

Arap toplumunda her ne kadar ölüm veya boşanma nedeniyle dul kalan kadınların iddet müddetinin bitiminde evlenmeleri, dönem şartları ve sosyal algılar nedeniyle çok yaygın olsa dahi imkânı olan bazı annelerin çocukları

²³⁹ Ebû Dâvud, “Talâk”, 35.

²⁴⁰ Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/174.

²⁴¹ Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/174.

²⁴² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 9/119.

²⁴³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 18/631.

²⁴⁴ Buhârî, “Ezân”, 65.

²⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/586.

büyüyünceye kadar evlenmediklerine dair rivâyetler de bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in annesinin, eşinin vefatından sonra evlenmemesi, o toplumda neredeyse istisnai bir durumdur. İslâmî dönemde de benzer tutumlara rastlanmaktadır. Örneğin Enes b. Mâlik'in annesi de oğlunu yetiştirinceye kadar evlenmemeye yemin etmişti.²⁴⁶

Burada son olarak dönemin evlerinde annenin çocukla ilgilenmesi için ayrılan müstakil bölümlerin bulunmadığını, bebeklik döneminde annelerin çocuklarını sallamak ve uyutmak için kullandıkları beşikler haricinde bebeğe ait büyük eşyaların olmadığını belirtmeliyiz. Örneğin bir rivâyette "İbrahim beşiği dolduruyordu." denmektedir.²⁴⁷ Yine Siyer kaynaklarında Resulullah'ın beşiğinden söz edilmiştir.²⁴⁸

1.2. Baba-Çocuk İlişkisi

Arap toplumunda aile, ataerkil yapıdadır. Aile reisi olarak babanın özel bir yeri vardır. Babalar özellikle erkek çocuklarının eğitim ve yetiştirilmesinde büyük rol üstleniyorlardı.

İslâm'dan önce Araplar evlatlıklarını evlat edinene nispet ederlerdi.²⁴⁹ Bu durum nesebe karışıklık getireceğinden İslâm'la beraber evlatlıklar öz babaya nispet edilmiştir.²⁵⁰ Babanın evladını kabul etmediği ve evladın başka birini baba kabul ettiği durumlarla karşılaşan Hz. Peygamber bunu hoş karşılamamıştır.

Araplarda baba çocuğun öncelikle beslenme ihtiyacından sorumluydu. Çocuğun sütanneye verilmesi halinde ücretini baba ödemekle yükümlüydü. Bu durum Bakara suresi 233. ayette şöyle geçmektedir: "*Emzirmeyi tamamlamak isteyen için analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler. Onların normal*

²⁴⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/396.

²⁴⁷ İbn Hacer, *el-İsabe*, 1/94.

²⁴⁸ Kettânî, Hz. Peygamber'in Yönetimi, çev: Ahmet Özel (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 2/126.

²⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15/132.

²⁵⁰ el-Ahzab, 33/5.

ölçülerde yiyecek ve giyeceklerini sağlamak da çocuk kendisinden olanın (babanın) borcudur."

İslâm babanın çocuğunu maddi olarak geçindirmesini çocuğun babası üzerindeki haklarından saymıştır. Hz. Peygamber'in uygulamalarında da bu hassasiyet göze çarpmaktadır. Öyle ki en faziletli infakın kişinin çocuklarına yaptığı infak olduğunu söyleyerek çocukların maddi geçiminden babayı sorumlu tutmuştur.²⁵¹ Ka'b b. Mâlik çocuklarına bir şey bırakmadan malının tamamını Allah yolunda harcamak istemişti. Resulullah bu durumu hoş karşılamamış ve Ka'b'ın malının bir kısmını ailesine harcamak üzere ayırmasını söylemiştir.²⁵² Ayrıca Ebû Süfyân'ı kendisine ve çocuklarına bakmadığı için şikâyet eden Hind'e, çocuklarına yetecek kadar mal/parayı alabileceğini söylemiştir.²⁵³

Babanın bir diğer sorumluluğu ise çocukları arasında eşit muamele etmesidir. Hz. Peygamber bu sorumluluğun yerine getirilmediğini gördüğü durumlara müdahale etmiştir.²⁵⁴ Numan b. Beşîr'in babasının kendisine bir hediye vermesi üzerine Hz. Peygamber diğer çocuklara aynı şekilde davranılıp davranılmadığını sormuş, olumlu yanıt alamayınca da bu duruma onay vermemiştir.²⁵⁵

Çocuklara adaletli davranmamaları hususunda anne babaları sürekli uyaran Hz. Peygamber, bizzat kendisi de bu duruma örneklik etmiştir. Bir gün Resulullah koyun sağmakla meşgulken kendisinden bir içecek isteyen Hasan ve Hüseyin' den önce isteyen Hüseyin'e işi bittiğinde süt vermiş, Hz.

²⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 7/284.

²⁵² Müslim, "Tevbe", 2769.

²⁵³ Buhârî, "Nafaka", 9.

²⁵⁴ Resulullah bir gün Ensar'dan bir adamın evine gitmişti. Evde oturlurlarken oğlu yanına geldi ve adam onu öpüp yanına oturttu. Daha sonra kızı geldi onu ise öpmeden diğer yanına oturttu. Resulullah bunu görünce: "Şayet adaletli olsaydın daha iyi olurdu. Öpmede bile olsa çocuklarınızı ayırmayın." demiştir. Abdurrezzâk, *Musannef*, 9/138.

²⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11/437.

Fatıma'nın onu daha mı çok sevdiği şeklindeki sorusunu "Hayır, o Hasan'dan daha önce istedi." diyerek cevaplamıştır.²⁵⁶

Çocuğun ahlaklı bir kimse olarak yetişmesi için babanın ona öncülük etmesi önemlidir. Bu sebeple iyilik etmek isteyenin öncelikle kendi çocuğuna yönelmesi gerektiği vurgulanmıştır.²⁵⁷ Babaların çocuklarını en iyi şekilde terbiye etmeleri gerektiğine her fırsatta değinilir. Hz. Peygamber çocuğunu iyi yetiştiren babayı "Bir baba çocuğuna iyi terbiyeden daha güzel bir hediye vermemiştir."²⁵⁸ diyerek övmüştür.

İslâmî dönemde baba çocuk ilişkisi için en güzel örnekliği Hz. Peygamber sunmaktadır. O, bütün çocuklarına sevgi ve şefkatle yaklaşmıştır. Hz. Peygamberin kendinden sonra vefat eden tek evladı Hz. Fatıma'dır. Resulullah'ın diğer çocukları ile olan münasebetlerine dair bilgilerimiz ise Fatıma ile olana kıyasla çok daha azdır. Erkek çocuklarının çok küçük yaşta hayatlarını kaybetmeleri, diğer kızlarının ise ömürlerinin büyük bölümünü Mekke döneminde geçirmeleri ve bu dönemden kaynaklara yansıyan özel ve sosyal hayata ilişkin rivâyetlerin çok sınırlı oluşu, onların Medine döneminde evli olup evlerinin ayrı olması ve Resulullah'tan önce vefat etmeleri bu durumun temel nedenlerindendir.²⁵⁹ Resulullah ilk oğlu Kasım'dan dolayı Ebu'l-Kasım diye künyelenmişti. Hz. Peygamber onu çok sever ve kendisine böyle denmesinden çok hoşlanırdı. Bu nedenle sahabiler ona bu şekilde seslenirdi.²⁶⁰

Hz. Muhammed'in en küçük çocuğu İbrahim'dir. İbrahim'in doğumuna o kadar sevinmişti ki kendisine müjdeyi veren Ebû Rafî'ye köle hediye etmişti. Resulullah'ın İbrahim için akıka kestiği ve saçlarını kesip ağırlığına

²⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/101.0.

²⁵⁷ Ebî Şeybe, *Musannef*, 10/169.

²⁵⁸ Buhârî, "Birr", 33.

²⁵⁹ Feyza Betül Köse, "Bir Aile Babası Modeli Olarak Hz. Peygamber", *Uluslararası İslâm ve Model İslâm Sempozyumu* (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, 2018), 259-268, 259.

²⁶⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/202

gümüş sadaka verdiği rivâyet edilmektedir.²⁶¹ Hz. Peygamber İbrahim'i çok sever, sürekli oğlunu ziyarete giderdi.²⁶² İbrahim daha on sekiz aylıkken vefat edince Enes b. Mâlik Resulullah'ın çok üzüldüğünü ve ağladığını söylemiştir.²⁶³

Babaların çocuklarını yetiştirmesi hususunda dikkat edeceği hususlardan biri de helal rızık kazanmasıdır. Hz. Peygamber, babanın çocukları üzerindeki sorumluluklarından bahsederken onu temiz şeylerle rızıklandırmasını tavsiye etmiştir.²⁶⁴

Erkek çocukları temyiz yaşını geçtikten hemen sonra babalarının bilgi ve tecrübelerinden yararlanırdı. Babalar çocuklarına iyi bir terbiyenin yanı sıra günlük hayatta karşılaşabilecekleri bilgileri de öğretmekteydi. Yazı yazmak, yüzmek ve ok atmak çocuğun babasından öğrendikleri arasındaydı.²⁶⁵

1.3. Hidâne / Çocuğun Yetiştirilmesi

Hidâne (حضانة), "hıdn" (Arapçası) kökünden türemiş göğüs, sine, bağır, kucak, terbiye edip korumak, bir şeyi yanına almak gibi anlamlara gelmektedir.²⁶⁶ Terim anlamı ise çocuğun gerektiği şekilde büyütülüp yetiştirilmesi, korunup gözetilmesi ve eğitilmesi amacıyla hukuk düzeninin belli şahıslara tanıdığı hak ve sorumluktur.²⁶⁷

Hidâne öncelikle anne ve baba ile ilgili bir kavramdır. Önceki başlıklar anne baba ve çocuk ilişkisi üzerinden bu kavrama da değindiği için burada ebeveynleri ayrılmış, yetim ya da evlatlık verilerek başkasının himayesinde olan çocukların hidânesi/bakımına yoğunlaşacağız.

²⁶¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/112.

²⁶² Müslim, "Fedâil, 63.

²⁶³ Buhârî, "Cenaiz", 43.

²⁶⁴ Suyuti Celalüddin, *Fethu'l-Kebir*, Beyrut, 1932, 2/116.

²⁶⁵ Kettani, Hz. Peygamber'in Yönetimi, 2/308.

²⁶⁶ İbn Manzûr, *Lisanü'l Arab*, 13/122.

²⁶⁷ Ali, Bardakoğlu, "Hidane", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/467-471, 467.

Boşanma durumlarında veya babanın vefatı halinde hidâne yükümlülüğü anneye verilmiştir. Annesi yok ise veya annenin yanında kalması çeşitli sebeplerle uygun değil ise anne tarafından akrabalar bu hususta sorumluluk sahibidir. Hz. Hamza'nın kızının, Mekke'de yaşayan annesi ile kalması uygun bulunmayınca teyzesi Esmâ'ya verilmesi buna örnek teşkil eder.²⁶⁸ Fakat anneanne, teyze ve kız kuzen bulunmadığı durumlarda baba bu görevi üstlenirdi. Baba, çocuğun bakımını yapan kişiye ücret öderdi. Babanın da olmadığı durumlarda ise çocuğun bakımı baba tarafından en yakın akrabaların sorumluluğundaydı. Fıkıh âlimleri de çocuğun velayetinin babada, hidânesinin ise annesinde olduğu konusunda görüş birliğindedirler.²⁶⁹

Abdulmuttalib, babası vefat edince sekiz yaşına kadar annesinin yanında kalmış daha sonra amcası Muttalib'le birlikte Mekke'ye dönmüşlerdir.²⁷⁰ Bu rivâyet İslâm öncesinde de çocuğun belirli bir yaşa kadar annesiyle kaldıktan sonra baba veya akrabalarına verildiğini göstermektedir. Aynı durum Resulullah'ın kendi hayatında da görülmektedir. O daha doğmadan babası Abdullah vefat edince onun bakımıyla annesi, onun vefatından sonra da dedesi Abdulmuttalib ilgilenmiştir. Sekiz yaşında dedesinin de vefatıyla amcası Ebû Tâlib'in himayesine geçmiştir.²⁷¹

Çocukların kimde kalacağını belirlenmesinde süt emme yaşında olup olmamasının da etkisi bulunmaktadır. Babası vefat eden Kusay annesi Fatıma ile kalmaktaydı. Annesi, Medine'den ticaret ve hac için gelen Rebîa b. Haram ile evlendiğinde Kusay o sırada süt emdiği için annesinde kaldı.²⁷²

Hız. Peygamber döneminde ortaya çıkan bir sorun da babasını kaybetmiş, annesi ile beraber Müşrik toplum içerisinde kalan küçük çocukların bakımını

²⁶⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/126.

²⁶⁹ Bardakoğlu, "Hidâne", 467.

²⁷⁰ Şemsettin Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 62.

²⁷¹ İbn İshâk, *es-Sîre*, 1/120; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/204; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/107.

²⁷² İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/48,49.

kimin üstleneceğidir. Hz. Peygamber'in amcası Hz. Hamza'nın, Mekke'de annesiyle yaşayan kızı Umâme/Umâre'nin durumu, bu sorunla ilgilidir. Zira Hz. Hamza, Uhud Savaşı'nda şehit olduğunda kızı ile ilgili bu sorun gelişmiş ancak Medine ve Mekke arasındaki husûmet nedeniyle Umâre için bir şey yapılamamıştır. Fetih sırasında Mekke'de onu gören Ali b. Ebî Tâlib, Umâme'nin Müşrikler içerisinde daha fazla kalmasına razı olmamıştı. Bunun üzerine Umâme, teyzesinin bakımına verilmiştir.²⁷³

Resulullah'ın bazı durumlarda çocukların kimde kalacağını kendilerinin tercihlerine bıraktığı da olmuştur. Konuya dair bir rivâyete göre Abdullah isimli sahabî vefat edince geride bıraktığı kızını amcasının oğulları almaya gelmişlerdi. Aralarında tartışma çıktı ve olay Hz. Peygamber'e iletince o da amcaoğullarına verilmesini uygun gördü. Annesi bu karara karşı çıkarak çocuğa sorulmasını istedi. Ertesi gün Hz. Peygamber'e getirildi ve tercihi soruldu. Çocuk annesinin de öğrettiği gibi "Ben Allah'ı, Resulünü ve hicret diyarını tercih ettim." diye cevap verince annesinin yanında kalması yönünde karar verildi.²⁷⁴ Benzer bir durumun boşanmış çiftlerin çocukları için de söz konusu olduğu durumlar yaşanmıştır.²⁷⁵

Değineceğimiz bir diğer konu ise yetim çocukların bakımındır. Buluş çağına ulaşmadan önce babasını kaybeden çocuğa yetim denmektedir.²⁷⁶ Bazı İslâm âlimlerine göre buluşdan sonra yetimlik kalkmaktadır.²⁷⁷ Kur'ân-ı Kerim ve hadis literatüründe bu meseleye çokça değinilmiştir. Kur'ân da yetimle ilgili ayetlerin çokça yer almasının nedeni İslâm öncesi dönemde kimsesiz çocukların ezilmeye, yerilmeye, ihmale, mahrumiyete, zulme ve hatta işkenceye maruz kalması olarak gösterilir.²⁷⁸ Zira üst tabakadaki zengin

²⁷³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/126.

²⁷⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/142.

²⁷⁵ Tirmizî, "Ahkâm", 21. Ebû Dâvud, "Talâk", 35. Nesâî, "Talâk", 52.

²⁷⁶ Abdusselam Arı, "Yetim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/501-503, 501.

²⁷⁷ Ebû Dâvud, "Vesâya", 9.

²⁷⁸ Ali Can, "Kur'â'na Göre Yetimlerin Himayesi", *Diyanet İlmî Dergi* 52/3 (2016), 129-163, 136.

ve güçlü insanların alt tabakadaki halkı hor gördüğü İslâm öncesi Arap toplumunda yetim çocukların daha da aşağılandığı durumlar yaşanmıştır.²⁷⁹ Bu dönemde uzun süren kabile savaşları, hastalıklar, kan davaları neticesinde yetim çocuk nüfusunun çokluğundan söz etmek mümkündür. Kimsesiz ve himayesiz halde bulunan bu yetim çocukların o dönemde en çok mağduriyet yaşayan sosyal sınıflardan birini oluşturdukları malumdur.²⁸⁰ Çoğu zaman yetimler hizmetçi ve köle muamelesi görmekten kurtulamamışlardır.²⁸¹ Onlar, şefkat ve merhamet görmedikleri gibi en temel haklardan da mahrum bırakılmışlardır.²⁸²

Medine döneminde de yetim kızların himayeleri hususunda problemler yaşanmıştır. Bazı erkekler, bakımlarını üstlendikleri yetim kızlara ait malları, kendi malları gibi harcayabiliyor, bazıları ise bu mallardandan istifade etmek için ölünceye kadar onların başkalarıyla evlenmeleri müsaade etmiyor, kendileri de nikahları altına almıyorlardı. Nisa suresinin ilk ayetlerinin nüzülü de bu sorunlarla alakalıdır:

*“Yetimlere mallarını verin, temizi pis olanla değiştirmeyin, onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin; zira bu büyük bir günahdır... Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin; eğer onların yeterli fıkır olgunluk düzeyine eriştiklerini tespit ederseniz hemen mallarını kendilerine verin, büyüyecekler de mallarını alacaklar diye o malları israf ile ve tez elden yiyip tüketmeyin. Zengin olan (veli) yetim malına tenezzül etmesin, yoksul olan da kararınca yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun; hesap sorucu olarak da Allah yeter.”*²⁸³

Yetim kalan bir çocuğun akrabaları bu sorumluluğu yerine getiremezse çocuğun bakımı devlete aittir. Nisâ suresi 41. ayette: *“Bir de malumunuz olsun*

²⁷⁹ Ali Can, “Kur’â’ nâ Göre Yetimlerin Himayesi”, 133.

²⁸⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmî’l Kur’ân* (Riyad: Dâru’l Alemlî’l Kütüb,1952), 4/558.

²⁸¹ İbn Hişâm, *es-Sire*, 1/336.

²⁸² Cevâd Ali, *Mufasssal*, 5/567.

²⁸³ Nisâ 2/6. Farklı ayetlerde de yetimlere iyi davranılması Allah’a iman esasları ile birlikte zikredilmiş Müslümanlar, onları hor görmemeleri ve kötü muamele etmemeleri konusunda uyarılmışlardır. (ed-Duhâ, 93/9); (el-Fecr, 89/17),

ki savaşta elde ettiğimiz ganimetin beşte biri Allah'ındır. Yani Resulullah'a onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve gariplere aittir." denilirken Resulullah, "Bir kimse arkasında çoluk çocuk bırakırsa, onlara bakmak bize aittir. Kim arkasında mal bırakırsa vasilerine aittir."²⁸⁴ ifadesiyle yetimlerin korunup gözetilmesinin devletin sorumluluğunda olduğunu bildirmiştir.

Çocuk bakımı konusunda evlat edinmeyi de incelemek gerektiği kanaatindeyiz. Çeşitli toplumlarda da görülen evlat edinme, Cahiliye Arapları arasında da yaygındı. Cahiliye Arapları evlat edindikleri çocukları kendi nesebine katarak onlara öz oğulları ile aynı hakları tanıyor ve miraslarından pay veriyorlardı. Hatta dönemin âdetlerine göre Hz. Peygamber de Zeyd b. Hârise'yi evlat edinmişti. İslâmî dönemde bir süre devam eden bu uygulama "...evlâtlıklarınızı da gerçek oğullarınız yapmamıştır. Bunlar sizin kendi iddianızdır..."²⁸⁵ "Evlâtlıklarınızı babalarının soy adlarıyla anın. Bu Allah katında adalete daha uygun bir davranıştır. Eğer onların babalarını bilmiyorsanız o zaman kendileri sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır..."²⁸⁶ ayetleriyle evlatlıkların öz babalarına nispet edilmesi gerektiği bildirilmiştir. İslâm'ın evlatlık çocuklar hakkındaki bu düzenlemesinde amaç, neseb karışıklığını önlemek ve evlat edinen kimselerin öz çocuklarının haklarını korumaktır.

Evlat edinme "oğul" anlamındaki "ibn" kelimesinden türemiş ve bu kavrama "tebennî" denmiştir.²⁸⁷ Buna göre evlatlık edinilen çocukların sadece erkek çocuklar olduğu anlamı çıksa da kız çocuklarının da başka ailelere verildiğine dair rivâyete rastlamaktayız. Başka ailelere emanet edilen kızlar evin reisine "baba" diye hitap eder, evlilik çağına geldiklerinde ise kendisini himaye eden tarafından evlendirilirdi.²⁸⁸

²⁸⁴ Müslim, "Ferâiz", 5.

²⁸⁵ el-Ahzâb, 33/4.

²⁸⁶ el-Ahzâb 33/5.

²⁸⁷ Mehmet Akif Aydın, "Evlat Edinme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1905), 11/527-529, 527.

²⁸⁸ İbn Hacer, *el-İsabe*, 1/307.

Burada zikredeceğimiz bir diğer çocuk grubu ise terkedilmiş, kaybolmuş ve anne babası bilinmeyen çocukların durumudur. Bu çocuklara “lakit” (لقيط) denilmektedir.²⁸⁹ Hak ve uygulamalarda yetim çocuklar gibi değerlendirilirlerdi. Asıl amaç himaye edilerek topluma kazandırılmasıydı.

1.4. Eğitim ve Terbiye

İslâm’dan önce Arap Yarımadası’nın genelinde ve Hicâz’da eğitim hakkında teferruatlı bilgiler mevcut değildir. Yahudilerin Beytû’l-Midrâsları dışında kurumsal bir eğitim mekânından bahsetmek de zor görünmektedir. Çocuklar ilk eğitimlerini ailede alır, Arap örf ve âdetlerini anne babasından ve çevresinden öğrenirdi. Corci Zeydan Cahiliye çocuklarının zorunlu eğitim içerisinde olduğunu belirtmektedir. Buna göre göçebe bir hayat süren bedeviler çölde kaybolmamak, hedefe gitmek, yıldızların hareketi ve kaybolan hayvanların izini sürme gibi gündelik bilgileri nesilden nesile aktarmaktaydı.²⁹⁰ Dolayısıyla çocuklar tecrübeye dayalı bilgileri ailelerinden yapıp yaşayarak öğrenmekteydi.

Toplumun özellikle gece sohbetlerinin konusu olan Eyyâmu’l-Arab anlatılarının, kendi tarihlerinin öğretilmesi fonksiyonu da bulunuyordu ki evlerde, Kâbe avlusunda ve İslâm öncesi Kureyş kabilesinin önemli meselelerini görüşüp karara bağladığı toplantı yeri olan Dârun-Nedve’de bu sohbetler yapılırdı. Böylece aileleriyle birlikte bu sohbetlere katılan çocuklar kendi kültürleri hakkında bilgi sahibi olmaktaydı.²⁹¹

İslâm’ın zuhurundan önce okuma yazma öğretiminin yapıldığı az sayıda küttâblardan söz edilse²⁹² de buna işaret eden bir rivâyete rastlayamadık. Şakir Gözütok, “Amr b. Abese es-Sulemi’nin cahiliye döneminde kavminin ilahlarından yüz çevirip Ehl-i Teyma’dan küttâbdan birine kendi durumunu

²⁸⁹ Saffet Köse, “Lakit”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/68-69, 69.

²⁹⁰ Corci Zeydan, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, çev: Nejdet Gök (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 1/559-562.

²⁹¹ Belâzurî, *Fütûhu’l-buldan*, çev. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yay, 2013), 58.

²⁹² Ahmet Çelebi, *İslâm’da Eğitim Öğretim Tarihi* (İstanbul: Damla Yayınevi, 1983), 35.

anlattığı bizzat kendi ifadeleriyle bildirilmektedir. Bu rivayetten anlaşıldığına göre de bu yörede küttâbların İslâm'ın zuhurundan hemen önce mevcut olduğu anlaşılmaktadır" demektedir. Ancak Gözütok'un bu yorumda dayandığı rivâyette²⁹³ küttâb" kelimesi, (فلقیت رجلا من الكتاب من أهل تيماء) "Teyma halkından olan kâtiplerden bir adamla karşılaştım" cümlesi içerisinde, "kâtip" kelimesi çoğulu olarak geçmektedir. Cümlede geçen "رجل/ adam" kelimesi, buradaki "küttâb"ın eğitim kurumu/mekânı olan küttâp olarak anlaşılmasına imkân vermemektedir. Dolayısıyla bu rivâyetin küttâbın ilgili dönemdeki varlığına delil sayılabilmesinin mümkün olmadığı kanaatindeyiz.

Hz. Peygamber döneminde küttâbların varlığı ise tartışmalıdır. Her ne kadar suffenin artan yükünü hafifletmek amacıyla Resulullah tarafından küttâb açıldığı ifade edilse de buna dair bir rivâyet kaynak gösterilmemiştir.²⁹⁴ Hz. Peygamber'in eşi hakkındaki bir nakilde, "Ümmü Seleme, küttâbın öğretmeninden kendisine çocuklar göndermesini istedi" ibaresi geçmektedir ancak rivâyeti değerlendiren Feyza Betül Köse, tarih kaydının bulunmaması ve Ümmü Seleme'nin Hz. Peygamber'in vefatından sonra da yaşaması sebebiyle bu rivâyetin Hz. Peygamber döneminde küttâb bulunmasına dair bir kanıt olmayacağı görüşündedir.²⁹⁵

İslâm ile birlikte Arap Yarımadası'nda eğitim alanında yenilikler görülmeye başlandı. Hz. Peygamber "Ben bir muallimim, bir terbiyeci olarak gönderildim."²⁹⁶ diyerek eğitim faaliyetlerinde aktif olarak bulunmuştur. Resulullah Mekke'de iken Erkam'ın ve başka sahabîlerin evlerinde Müslümanlara yeni dini öğretiyordu. Medine'ye hicret İslâm eğitim tarihinde büyük bir dönüm noktası oldu.²⁹⁷ Hicretin akabinde inşa edilen Mescid-i Nebvî'de oturduğu zaman sahabe onun etrafında bir halka oluşturur,

²⁹³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/164.

²⁹⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 637.

²⁹⁵ Feyza Betül Köse, *Medine'de Sosyal Hayat* (İstanbul: Mana Yayınları, 2016), 205.

²⁹⁶ İbn Mâce, "Sünnet", 1.

²⁹⁷ Mahfuz Söylemez, "İslâm'ın Erken Döneminde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", *Dini Araştırmalar*, 5/13 (2002), 57-80, 59.

burada onlara vaaz eder, günlük hayatla ilgili tavsiyeler verirdi.²⁹⁸ Bu halkalarda erkek kadın ve çocuklar bulunurdu.²⁹⁹ Mescid-i Nebvî’de çocukların bulunduğu dair Buhârî’de bir rivâyet de mevcuttur.³⁰⁰

Hiz. Peygamber Medine’ye gelişinden hemen sonra Ensâr ve Muhâcîr çocukların eğitimi için çalışmalarına başladı. Okuma yazma bilenleri öğretmen olarak görevlendirdi. Hakem b. Ebî’l Âs bu öğretmenlerden biriydi.³⁰¹

Hiz. Peygamber’in okuma yazmaya verdiği önemi gösteren en bariz örnek Bedir Savaşı’dır. Bu savaşta ele geçirilen esirlerden malları miktarınca fidye alınıp salıverilmiş, imkânı olmayan esirler on Müslüman’a okuma yazma öğretmeleri karşılığında serbest bırakılmıştır.³⁰² Bu Müslümanlar arasında çocuklar da vardır. Zeyd b. Sâbit de bu esirlerden okuma yazma öğrenen çocuklardan biridir.³⁰³ Bedir Savaşı esirlerinin çocuklara her zaman iyi davranmadığına dair bir rivâyet mevcuttur. Bir gün bir çocuk babasına ağlayarak geldi. Babası nedenini sorduğunda öğretmenin kendisini dövdüğünü söyledi. Bunun üzerine babası “O adam Bedir’in intikamını almak istiyor, Vallahi artık oraya gidemezsin.” demiştir.³⁰⁴

Allah Resulü çocukların küçük yaştan itibaren eğitilmelerini istemiştir. Bir çocuk konuşmaya başlayıp meramını anlatmaya başladığı zaman ona şu ayeti öğretirdi:³⁰⁵ “*Hamd çocuk edinmeyen, mülkte ortağı olmayan ve düşkünlükten dolayı yardıma ihtiyacı bulunmayan Allah’adır. O halde onu tekbir et.*”³⁰⁶ Bir rivâyetle, Hiz. Peygamber’in Ebu Said el Hudrî’yi kendisine dini öğrenmek için gelecek çocuklara iyi davranması konusunda uyarması³⁰⁷ eğitimde

²⁹⁸ Eyüp Baş, *İslâm Tarihi*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 121;

²⁹⁹ Mahmut Dündar, *İlk Dönem İslâmî Eğitim Öğretim Faaliyetleri* (İstanbul: Eşrak Yayınları, 2011), s.34.

³⁰⁰ Buhârî, “Haberu’l Vahid”, 1.

³⁰¹ İbn Hacer, *el- İisabe*, 1/344.

³⁰² İbn Sa’d, *Tabakât*, 2/22.

³⁰³ İbn Sa’d, *Tabakât*, 2/22.

³⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/408-409.

³⁰⁵ Ebî Şeybe, *Musannef*, 12/ 313.

³⁰⁶ el-İsrâ, 17/11.

³⁰⁷ Kettânî, Hiz. Peygamber’in Yönetimi, 2/388.

şefkatli olmanın önemini göstermektedir. Amr b. Seleme'nin küçük olmasına rağmen kendilerinin en çok bileni olması sebebiyle imamlığa geçirmeleri³⁰⁸ Hz. Peygamber döneminde eğitimin küçük yaşlarda başladığını göstermektedir. Hz. Muhammed "Çocuklarınıza yedi yaşında namazı emredin, on yaşına geldiklerinde de yataklarını ayırın."³⁰⁹ diyerek çocukların hem dinî yönden hem mahremiyet yönünden eğitilmelerini istemektedir.

Arap aileler hem ayetin hem sünnetin gereği olarak çocukların eğitilmelerini görev edinmişlerdir. Saîd b. el-Âs çocuklarına Kur'ân öğretmeyi babalığın haklarından saymıştır.³¹⁰ Araplar çocuklarına sadece dinî eğitim değil günlük hayatlarını idame edecekleri bilgileri de öğretmişlerdir. Örneğin erkek çocuklara yüzme ve ok atmayı, kız çocuklarına da yün eğirmesini öğretmek³¹¹ bunlardandır.

1.5. Cariye Çocukları

Araplarda toplum hürler ve kölelerden oluşmaktaydı. Kadın köleye ise "cariye" denirdi.³¹² Cariyelerin efendilerinden, eşlerinden veya zina sonucu çocukları olabilirdi. Bu çocukların kime nispet edileceği farklılık göstermekteydi.³¹³ Fakat efendisi olan bir cariyenin bu kişiden çocuğu olmuş ise çocuk, annesinin nesebine katılarak köle sayılırdı. Annesi ise "ümmü veled" olarak nitelendirilirdi. Cahiliye'de bu çocukların durumlarının ne olacağına dair hüküm ise efendilerinin tasarrufuna bırakılmıştı. Efendisi onu isterse kölesi olarak kullanır, isterse satardı.³¹⁴ Ümmü veledlerin tıpkı Cahiliye'de olduğu gibi efendileri tarafından satıldıklarına dair rivâyetler³¹⁵ bulunduğu gibi Hz. Peygamber tarafından bunun yasaklandığına dair

³⁰⁸ Kettânî, Hz. Peygamber'in Yönetimi, 2/367.

³⁰⁹ Ebî Şeybe, Musannef, 2/304.

³¹⁰ Ebî Şeybe, Musannef, 10/401.

³¹¹ Kettânî, Hz. Peygamber'in Yönetimi, 2/159.

³¹² Mehmet Akif, Aydın-Muhammed Hamidullah, "Köle", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/237-246, 237.

³¹³ Köse, Cariye, 112.

³¹⁴ Cevâd Ali, el-Mufasssal, 9/137.

³¹⁵ Abdurrezzâk, Musannef, 7/288; İbn Mâce, "İtk", 2.

rivâyetler de vardır.³¹⁶ İster ümmü veled olsun isterse efendisine intikal etmeden önce çocuğu bulunsun cariyelerin satılmaları durumunda çocuklarının kendilerinden ayrılmaları, onların annesiz büyümeleri yasaklanmıştır.³¹⁷

Cahiliye döneminde carie çocukları belirgin bir meziyete sahip olmadıkça babasının nesebine giremezdi. Dönemin şairlerinden olan Antere'nin annesi Habeşli zenci bir cariyeydi. Antere, savaşta başarı gösterince babası onu kendi nesebine katmış Antere b. Şeddâd olarak tanınmıştır.³¹⁸

Arap toplumunun carie çocuklarını, hür kadınların çocuklarından daha aşağıda bir konumda gördüklerini ve zaman zaman bu algının, onları tahkir edici bir üslupla dile getirildiği görülmektedir. Örneğin, Selma isimli bir cariyenin çocuklarına “Cariye oğlu” diye hitap edilmesinden rahatsız olan çocuklar babalarına şikâyetle bulunmuşlardır.”³¹⁹ Cariye çocukları arasında en alt seviyede kabul edilenler ise annesi Arap olmayan ve “hecin” (هجين) olarak nitelendirilen çocuklardı. Özellikle anneleri zenci olan hecinler, diğerlerinden de aşağı görülürlerdi. Bu algının İslâmî dönemde de devam ettiğini gösteren işaretler bulunmaktadır.³²⁰

Konuyla alakalı rivâyetlere bakıldığında toplumda annesi ümmü veled olan pek çok çocuk bulunmaktadır. Buna rağmen bazı rivâyetlerde hür erkeklerin cariyelerden çocuk sahibi olmak istememesinden bahsedilir. Hatta

³¹⁶ Dârekutnî, *Sünen* (Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996). 4/75-76.

³¹⁷ Resulullah, “Her kim carie alım satımında ana ile çocuğunun arasını açarsa Yüce Allah da kıyamet gününde o kimsenin sevdikleriyle arasını açar” diyerek insanları bu konuda uyarmış ve meşru olmadığını belirtmiştir. Ahmed b. Hanbel, 5/413; Tirmizî, “Buyû”, 52.

³¹⁸ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/574.

³¹⁹ Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 1/376.

³²⁰ Hassân b. Sâbit, Uhud Savaşı'nda söylediği bir şiirde, “Şerefınızı köle bir kadından doğan köleye teslim ettiniz” demişti. Ayrıca, Bedir'de savaş alanından kaçan Hâris b. Hişâm'ı ise, “Asil bir kadının soyundan gelmiş olsaydın, asil bir işle onu kanıtlardın fakat sen Ukab'ın kızlarının soyundansın” diyerek hicvetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Köse, *Cariye*, 112-114.

hür erkeklerin bir doğum kontrol yöntemi olan azil konusunda Hz. Peygamber’den izin istemesi de bu duruma dayandırılır. Buna göre Huneyn Savaşı’nda erkekler paylarına düşen cariyelerle birlikte olmak istediklerini ama onlardan çocukları olmasını istemedikleri için azil yapıp yapamayacaklarını Resulullah’a sormaları bu durumu açıklar mahiyettedir.³²¹

2. TOPLUM VE ÇOCUK

2.1. İbadet

İslâm’ın gelişiyle birlikte toplumun her tabakasından insan, Müslüman olduğu gibi çocuklar da genellikle aileleri ile eş zamanlı olarak İslâm’ı kabul etmişlerdir. Hz. Muhammed yetişkin insanlar kadar çocukları da muhatap alıp İslâm’ı anlatmıştır. Öyle ki ilk Müslüman olanlardan biri yedi yaşlarında olduğu bilinen amcasının oğlu Ali b. Ebî Tâlib’tir. Bir rivâyete göre Hz. Muhammed pazartesi günü peygamberlik ile görevlendirilmiş, Hz. Ali ise salı günü müslüman olup onunla birlikte ibadet etmiştir.³²² Başka bir rivâyete göre ise peygamberlik geldikten bir süre sonra Hz. Ali, Resulullah’ı evinde Hz. Hatice ile birlikte namaz kılarken görmüş, yaptıklarının ne olduğunu sorunca da Hz. Peygamber Allah’ın kendisini görevlendirdiğini anlatarak onu İslâm’a davet etmiştir. Hz. Ali babasına danışmak istemiş ancak bir gün düşündükten sonra babasına danışma ihtiyacı hissetmeden Müslüman olmuştur.³²³ Mekke döneminin başlarında Müslüman olan çoğu ismin çocuklarının da ebeveynleri ile birlikte İslâm’a geçtikleri bilinmektedir. Dolayısıyla İslâm’ın ilk zamanlarından itibaren çocuk müntesipleri olmuştur.

³²¹ Vâkıdî, *el-Meğazi*, 3/919.

³²² Taberî, *Tarih*, 2/310.

³²³ İbn İshak, *es-Sîre*, 195. Hz. Ali’nin Müslüman olma tartışmaları hakkında bakınız: Feyza Betül Köse, “İlk Dönem Siyer Merviyâtında Hz. Ali” (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Yayınları., 2020), 43-59, 43-45.

Resulullah çocukların ibadet etmeye erken yaşta alıştırılmasını uygun görmüş ve çocuklara konuşmaya başladığı zaman tevhid içeren ifadelerin öğretilmesini tavsiye etmiştir. Yeni konuşmaya başlayan çocuklara yedi defa “La ilahe illallah”;³²⁴ onlara yemek yedirirken “Bismillah”³²⁵ demek bu uygulamalara örnek teşkil eder.

Hız. Peygamber kadın, erkek, yaşlı, genç, çocuk demeden herkese İslâm’ın inanç ve ibadet esasları hakkında muhatabın seviyesine göre bilgilendirmede bulunuyordu. Çocukların eğitimiyle çoğu zaman ilgileniyor ve onlara ibadet etmeyi öğretiyordu. Namaz çocuklara erken yaşta öğretilen ibadetlerin başında gelmekteydi. Bu hususta Hız. Peygamber anne babalara “Çocuklarınıza yedi yaşında namazı emredin” uyarısında bulunmuştu.³²⁶ Bu rivâyet henüz mükellef olmayan çocukların ibadete alıştırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Böylelikle çocuklar küçük yaşlarda namaza alışkanlık kazanıyordu. Resulullah döneminde mescitte bulunan çocuklar hakkında pek çok rivâyet nakledilmiştir. Örneğin; Câbir b. Semûre, Resulullah ile birlikte mescitte ilk namazı kıldıktan sonra evine dönerken Resulullah’ın, yanağını okşadığını anlatmaktadır.³²⁷ Mescitte Hız. Peygamber ile birlikte namaz kılan Abdullah b. Utbe küçük yaşta okuma yazma öğrenen çocuk sahabîlerdendir.³²⁸ Rafi’ b. Hadîc’in de çocuk yaştan itibaren mescitte cemaatle birlikte namaz kıldığı kaydedilmektedir.³²⁹

Hız. Peygamber mescitte çocukların bulunmasından hoşnut olmuş hatta torunları Hasan ve Hüseyin mescitte sırtına çıktığında bundan rahatsız olmadığını söylemiştir. Söz konusu rivâyette “Torunum sırtıma bindi. Onu indirmek istemedim, kendi insin diye bekledim” dediği aktarılmıştır. Çocukların mescitlere alıştırılması ve onların da Müslümanların birlikte

³²⁴ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 4/334.

³²⁵ Müslim, “Eşribe”, 2022.

³²⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/87.

³²⁷ Müslim, “Fedâil”, 21.

³²⁸ Şâmî, Muhammed b. Yusuf, *Sübülü’l-Hüdâ ve’r-Reşâd fî Sîret-i Hayrî’l-bâb*, (Beyrut: 1993), 8/130, 10/412.

³²⁹ Müslim, “Mesâcid”, 35.

ibadetlerine katılmalarını önemseyen Hz. Peygamber çocukları mescide alıştırmak için onların ulaşabilecekleri yerlere hurma asmıştır.³³⁰

Allah Resulü çocuklarla sadece mescitte değil evlerde de ibadet etmekteydi. Enes'in evine yemeğe giden Hz. Peygamber yemek yedikten sonra "Haydi kalkın size namaz kıldırayım" diyerek Enes ve ailesiyle birlikte namaz kılmıştı.³³¹

Abdullah b. Abbas, Hz. Peygamber'in evinde kaldığı bir geceyi şöyle anlatmaktadır; "Allah Resulü'nün yanında yatıyordum. Bir süre uyuduktan sonra kalktı. Su kırbasının yanına gitti. Abdest aldıktan sonra biraz su içti. Kendi kendime dedim ki Resulullah ne yaparsa bende aynısını yapacağım. Kalkıp abdest aldım, su içtim sonra birlikte namaz kıldık."³³² Zeyd b. Hârîse'nin de Ramazan ayında Resulullah ile birlikte sahura kalkıp daha sonra birlikte namaz kılmaları bu hususa örnektir.³³³

Bu dönemde çocuklar, Hz. Peygamber tarafından bayram namazlarına götürülmüşler ve bayram törenlerine iştirak etmişlerdir. Bu törenlere çocukken katılan Üsâme b. Zeyd, "Bayram olunca Allah Resulü, Ali, Hasan, Hüseyin, Fadl, Abdullah b. Abbas, babam, kardeşim ve ben bayram yerine namaz kılmaya gidene kadar yüksek sesle tekbir getirirdik."³³⁴ diyerek o zaman dililerine dair şahitliğini aktarmıştır.

Allah Resulü zamanında oruç tutan çocuklar da mevcuttu. Anne babalar küçük çocukları oruç tutmaları için zorlamamışlar ancak onları oruç ibadetine teşvik etmişlerdir.

Bu dönemin sonlarında yapılan hac ibadetine de çocuklardan katılanlar olmuştur. Çocuğunu işaret ederek "Bu da hac yapabilir mi?" diye soran bir kadın, Resulullah'tan "Evet, bundan dolayı sana da sevap vardır." yanıtını

³³⁰ Muhammed Hüseyin Ebu Yahya, Nizamü'l Üsra fi'l İslâm (Amman: ts.), 122.

³³¹ Müslim, "Mesâcid", 266-268.

³³² Buhârî, "Kitâbu'd-daavât", 9.

³³³ Ahmed bin Hanbel, *el-Müsned*, 5/183-186.

³³⁴ Şâmî, *Sübü'l-hüdâ*, 8/313.

almıştır.³³⁵ Veda Haccı'nda çocukların da bulunduğu ve nasıl hac yaptıkları da nakledilmiştir.³³⁶ Bu çocuklardan Saîd b. Yezîd Resulullah ile birlikte Veda Haccı'na katıldığında yedi yaşında olduğunu söylemiştir.³³⁷

2.2. Cezalandırma

İslâmiyet öncesi Arap toplumunda sadece yetişkinler değil çocuklar da işlemiş oldukları suçlardan dolayı cezalandırılıyordu. Anne babasının ya da kabile büyüklerinin sözünü dinlemeyen onlara karşı gelip asilik yapan çocuklara dayak cezası verilirdi.³³⁸ Bununla birlikte ailenin ve kabilenin ismine zarar verecek bir suç işleyen çocuklar kabileden çıkarılırdı. Bu çocukların isimleri hac mevsimi geldiğinde panayırlarda okunurdu.³³⁹

İslâm'a göre çocukların buluş çağına gelene kadar dinî yükümlülükleri yoktur.³⁴⁰ Bu sebeple İslâmî dönemde cezalar daha çok eğitici ve ahlakî gelişimi destekler mahiyettedir. Hz. Peygamber'in uygulamalarına bakıldığında ise çocukların özellikle temyiz yaşına kadar dövülmelerini yasaklandı³⁴¹ bunun yerine nezaket ve yumuşak dille ikaz edilmelerinin tavsiye edildiği görülmektedir. "Üç kişiden kalem kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, ergenlik çağına gelinceye kadar çocuktan, akılı yerine gelinceye kadar akıl hastasından."³⁴² rivâyeti bu tutumu ortaya koymaktadır. Bu sebeple İslâm'da çocuklara zarar verecek, bedenine işkence olarak

³³⁵ Müslim, "Hac", 409-411.

³³⁶ Müslim, "Hac", 138.

³³⁷ Tirmizî, "Hac", 83.

³³⁸ Cevâd Ali, *Mufasssal*, 10/261.

³³⁹ Cevâd Ali, *Mufasssal*, 10/262.

³⁴⁰ Ebu Dâvud, "Hudud", 17.

³⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab*, 11/402.

³⁴² Ebu Dâvud, "Hudud", 17.

nitelendirilecek şekilde dövmek meşru kabul edilmemiştir.³⁴³ Resulullah eğitim amacıyla dahi olsa küçük çocukların dövülmesini yasaklamıştır.³⁴⁴

Allah Resulü de çocukları yumuşak bir dille uyarırdı.³⁴⁵ Ensar'ın hurma ağaçlarını taşıyan Rafi' b. Amr huzuruna getirildiğinde ona, "Yavrucuğum neden ağaçları taşıyorsun?" diye sormuştu. Rafi' karnının aç olduğunu söyleyince Resulullah "Ağaçları taşıma, altına düşenlerden ye." diyerek ikaz etmiştir.³⁴⁶

Uyarılara rağmen bazen annelerin bazen çocuklarını dövdükleri ya da ceza verdikleri de oluyordu. Zübeyr'in annesinden yediği dayığı burada örnek verebiliriz.³⁴⁷

2.3. Oyun ve Spor

Oyun oynamak günümüzde olduğu kadar önceki dönemlerde ve bütün toplumlarda hayatın içinden bir faaliyet olarak görülmüştür. Rivâyetlere

³⁴³ Mehmet Emin Ay, "İslâm Hukuku Kaynaklarına Göre Pedagogik Açıdan Çocuk Eğitiminde

Dayak Cezasına Getirilen Sınırlamalar", *Bursa: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991), 225-230.

³⁴⁴ Müslim, "Birr", 112.

³⁴⁵ Resulullah'ın çocuklara karşı bu nazik uyarılarına dair çeşitli rivâyetler bulunmaktadır. Örneğin Ömer b. Ebû Seleme yemek yerken elini rastgele tabağın içinde dolaştırmış, bu davranışa müdahale eden Hz. Peygamber, doğrusunu öğretmek için çocuğa hitaben, "Yavrum, besmele çek, sağ elinle ve önünden ye." demiştir. Buhârî, "Et'ime", 1 (No. 5061).; Müslim, "Eşribe", 108; Hz. Peygamber zamanında çocuk olan Mahzûre Huneyn Savaşı'nda ezanı duyunca alaylı bir şekilde tekrar etmeye başlamıştı. Onun sesini duyan Resulullah, "Bu insanlar arasında güzel sesli birinin ezan okumasını duydum." dedi ve onları yanına çağırdı. Hz. Peygamber onların hepsine tek tek ezan okutmaya başladı. Ebû Mahzûre okuyanlar içinde sona kalmıştı. Allah'ın Resûlü ezanını bitirdikten sonra kendisine yanına gelmesini söyledi. Yanına gidince de onu önüne oturttu ve saçının kakülünü okşadı. Kendisine üç defa "Mübarek olsun." diyerek dua etti ve "Git, Beytü'l-Harâm'ın yanında ezan oku!" diyerek kendisini müezzini olarak tayin etti. Ahmed b. Hanbel, el-Müsne'd, 3/409; Nesâî, "Ezân", 5,6; İbn Mâce, "Ezân", 2.

³⁴⁶ İbn Mâce, "Ticaret", 67, Ebû Dâvûd, "Cihâd", 85.

³⁴⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/100.

bakıldığında İslâm öncesi ve İslâm sonrası Arap toplumunda oyun vardı ve basit formda da olsa oyuncaklar bulunuyordu.

Çocuklar Arap Yarımadası'nın iklim şartlarından dolayı oyunlarını ikindi veya akşam saatlerinde oynarlardı. Bu oyunlardan tespit edebildiklerimiz şunlardır:

Çelik çomak, en az iki kişi ya da iki grup ile oynanırdı. Yan yana konan iki taşın üzerine çelik yani kısa çubuk ve çomak yani uzun çubuk dizilirdi. İki takımdan çomağı en uzağa atan kişi oyuna başlardı. Oyunun amacı kısa olan çubuğu uzun çubukla havaya kaldırarak uzağa atmak ve karşı takımın onu yakalamamasını sağlamaktır. Bu oyun Cahiliye şairlerinin şiirlerine de konu olmuştur.³⁴⁸

Azmu veddâh, yaz akşamları karanlıktan yararlanılarak oynanan bu oyun takımlardan birinin kemik parçasını havaya atmasıyla başlar, karşı takımın bulmasıyla son bulurdu. Oyunun eğlenceli yanı ise kemiği bulan kişiyi mağlup olanlar kemiğin bulunduğu yere kadar sırtında taşımasıydı. Hz. Peygamber de küçükken arkadaşlarıyla bu oyunu oynamıştır.³⁴⁹

Cümmâh bir okçuluk oyunuydu ve çocuklar bu oyunla kendilerini savunmayı öğreniyordu. Cümmâhda birbirlerine zarar vermemeleri için uçlarına hamur ya da hurma takılmış oklar fırlatılırdı.³⁵⁰

Fiyâl, elverişli bir kum yığınının içine herhangi bir nesnenin saklanması ve karşı tarafın o nesneyi bulmasıyla son bulan oyundur.³⁵¹

³⁴⁸ Nebi Bozkurt, "Eğlence", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/483-488, 485.

³⁴⁹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/124; Bozkurt, "Eğlence", 484.

³⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab*, 2/346; Bozkurt, "Eğlence", 484.

³⁵¹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/124; Bozkurt, "Eğlence", 484.

Çocukların çok sevdiği oyunlardan biri de *bukeyrî*dir. Bu oyunda çocuklardan biri eline bir şey alır ve elini toprağın altına sokar, arkadaşına elinde ne olduğunu sorardı.³⁵²

Şahme adlı oyunda ise gruplardan bir kişi karşı takımın çizdiği sınırı geçmeye, rakip takım ise onu çizgiden geçirmemeye çalışırdı.³⁵³ Yere çizilen bir hayvan resminin bir uzvu gösterilerek arkası dönük olan kişinin onun ne olduğunu tahmin ederek bilmesi ile sonuçlanan *dâb* oyunu;³⁵⁴ beyaz bir kemiğin uzağa fırlatılarak ilk alanın kazandığı *hakke*;³⁵⁵ takımlardan birinin açtığı çukura diğer takımın arkası dönük bir şekilde attığı şeyi girdirmeye çalıştığı *hatre*;³⁵⁶ çember oyunu diye bilinen *tıbn* ve çocukların elinde sakladığı şeyi arkadaşlarına gösterip sıkıca kapatıp açmalarını istediği *darre*, çocukların o dönemde oynadığı oyunlardan bazılarıdır.³⁵⁷

Hz. Peygamber dönemi çocuk oyuncaklarına dair klasik kaynaklarda çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerden yola çıkarak kız ve erkek çocuklarının oyuncaklarında farklılıklar olduğunu söylemek mümkündür. Kız çocukları daha çok evcilik türü oyunlar oynayıp bebekler ve ev eşyaları ile vakit geçirmişlerdir. Örneğin; Hz. Âişe'nin kız arkadaşlarıyla birlikte bez bebeklerle oynadığı, Resulullah'ın da buna izin verdiği bilinmektedir.³⁵⁸ Resulullah Hz. Âişe'nin kanatlı at şeklinde bir oyuncakının olduğunu görünce "Hiç kanatlı at olur mu?" diye sormuş, Hz. Âişe'de "Hz. Süleyman'ın da kanatlı atları vardı hiç duymadın mı?" diyerek Hz. Peygamber'i güldürmüştü.³⁵⁹ Hz. Âişe'nin salıncakta sallandığı bir gün Resulullah ile

³⁵² Câhız, *Kitâbu'l-Hayevân*, thk: Abdusselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Daru'l-Cil, 1996), 6/145; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/124.

³⁵³ Câhız, *Hayevân*, 6/146; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/125.

³⁵⁴ Câhız, *Hayevân*, 6/146; Bozkurt, "Eğlence", 484.

³⁵⁵ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/126

³⁵⁶ Câhız, *Hayevân*, 6/145-146; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/125.

³⁵⁷ Câhız, *Hayevân*, 6/146; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 5/125.

³⁵⁸ Buhârî, "Edeb", 81; Müslim, "Fedâil", 82.

³⁵⁹ Ebû Dâvud, "Edeb", 62. İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/62.

evlendirildiği rivâyeti ise bu dönemde çocukların oynadığı salıncakların bulunduğunu göstermektedir.³⁶⁰

Çocukların oyun oynadıkları nesnelerden biri de topraktı. Toprakla oynayan çocuklara müdahale eden sahabiyi Hz. Peygamber, “Onlara karışmayınız. Çünkü toprak çocukların ilkbaharıdır.” diye uyarmıştır.³⁶¹ Resulullah’ın kendisi de çocuklarla oyun oynamıştır. Torunu Hz. Hasan’ı omzunda taşıırken orada bulunan birisi, “Ne güzel binek!” deyince, Hz. Peygamber de torununu kastederek, “Ne güzel binici!” dediği rivâyet edilir.³⁶²

Arap toplumunda aileler erkek çocuklarını kendilerini ve kabilelerini korusunlar diye binicilik alanında eğitmişlerdir. At ve deve yarışı dönemin yaygın sporlarından biridir. Hz. Muhammed çocukları bu konuda teşvik etmiş, kazanana ödülleri vermiştir.³⁶³ Medine’de tertip edilen bir yarışa çocuk sahabeden Abdullah b. Ömer de katılmıştır.³⁶⁴

Sadece binicilik değil koşu yarışları da dönemin spor oyunlarından idi. Hz. Peygamber çocukları bir araya getirir ve onlara koşu yarışı yaptırırdı. Koşu tamamlanınca da yarış yapan çocukları öperek, kucaklayarak ya da sırtına alarak onlara sevgisini gösterirdi.³⁶⁵

Güreş de çocukların sıklıkla yaptıkları sporlar arasındaydı. Güreş müsabakaları düzenlenir askerî seferlere katılmak isteyen çocuklar gücünün yettiğini ispatlamak için Hz. Peygamber’in huzurunda güreşirlerdi. Bu güreşlerde yaşı küçük olsa dahi yarışı kazanan çocukların gönüllü olarak sefere katıldıklarına işaret eden nakil bulunmakla birlikte³⁶⁶ genel uygulama savaşa katılmamaları şeklindeydi. İlgili rivâyete göre Semûre b. Cündeb,

³⁶⁰ Buhâri, “Nikâh”, 38; Müslim, “Nikâh”, 69; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 34.

³⁶¹ Ebû, Dâvud, “Edeb”, 54.

³⁶² Tirmizî, “Menâkıb”, 31.

³⁶³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 895.

³⁶⁴ Ebû Dâvud, “Cihâd”, 67.

³⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/205,124.

³⁶⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 896.

Uhud Seferi'ne katılmış ancak yaşı tutmadığı için geri gönderilmişti. Arkadaşı Râfi' b. Hadîc'in iyi bir ok atıcısı olduğunu söyleyen babası onun savaşa katılması için izin istemişti. Arkadaşının sefere katıldığını öğrenen Semûre, babasına durumu anlatmış ve Râfi' ile güreşip onu yenebileceğini söyleyerek Resulullah'tan kendisi için izin almasını babasından istemişti. Babası Hz. Peygamber'in yanına gitmiş ve "Ya Resulullah! Râfi' b. Hadîc'i kabul ettiğin halde benim oğlumu geri çevirdin. Halbuki benim oğlum güreşte onu yenebilir. Müsaade buyurursan güreşsinler" demiş ve Hz. Peygamber bu iki genci güreştirmişti. Semûre güreşte Râfi'yi yenince Allah Resulü, onun da savaşa katılmasına izin vermişti.³⁶⁷

Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin de Hz. Peygamber'in karşısında güreşirlerdi. İkisnin güreştiği bir gün Hz. Peygamber Hz. Hasan'a, "Haydi Hasan" diye seslenmişti. Hz. Fatıma "Niçin Hasan diyorsun?" diye sorunca Cebrail'de, "Haydi Hüseyin" diye sesleniyor cevabını vermiştir.³⁶⁸

Aileler oyuncakları çocuklarını oyalamak için de kullanmışlardır. Oruç tutan çocukları acıktıkları zaman oyalamak için yünden yaptıkları oyuncakları onlara verirler iftar vaktine kadar vakit geçirmelerini sağlarlardı.³⁶⁹ Çocuklar sadece el yapımı oyuncaklarla değil hayvanlarla da oynamışlardır. Umeyr'in kuşunun olması bu duruma örnektir.³⁷⁰ Fakat çocuklar bazen de hayvanları sevip onlarla oyun oynamak yerine onlara işkence edebiliyordu. Bir tavuğun çocuklar tarafından hedef yapılması üzerine Enes ve Abdullah b. Ömer onları uyarmış Resulullah'ın bunu yasakladığını söylemişlerdir.³⁷¹

³⁶⁷ Vâkıdî, *Meğâzî*, 1/216.

³⁶⁸ İbnu'l Esîr, *Üsdü'l Ğâbe*, 2/ 20.

³⁶⁹ Müslim, "Sıyâm", 21.

³⁷⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/469; Buhârî, "Edeb", 22.

³⁷¹ Buhârî, "Zebâih", 25.

2.4. Kıyafet

Arap çocuklarının kıyafetlerinde, dönemin iklim koşulları, ekonomik koşulları ve kültürel yapıları etkili olmuştur. Dönemin yetişkin kıyafetlerine dair rivâyetler, çocuk giysileri hakkında yorum yapabilmemize imkân sağlamaktadır. Hz. Peygamber döneminde çocuk kıyafetlerinin İslâm öncesi döneme göre pek fazla değişiklik göstermemiş olması muhtemeldir. Bu durum sadece dönemler arası değil, kadın erkek ve çocuk kıyafetleri için de aynıydı. Kıyafetler erkek ve kadınların birlikte kullanabileceği şekildeydi.³⁷²

İzar, Arap Yarımadası'nın sıcak olmasından dolayı kullanımı çok yaygın olan bedenın alt kısmını örten bir giysi türüdür.³⁷³ Yetişkinler gibi çocuklar da izar giyinirdi. Bir rivâyette çocukların izarlarını boyunlarına bağlayıp Resulullah'ın arkasında namaza durduğu bildirilmektedir.³⁷⁴

İklim şartlarından dolayı daha serin tutacak ve tek parça elbiseler hem kız hem erkek çocuklar için kullanılmıştır. Abdullah b. Abbas'ın Hz. Peygamber'in yanında Cebrail'i gördüğünde kendi üzerinde beyaz bir elbise olduğunu söylemesi³⁷⁵ ve Resulullah'ın Habeş'ten yanına gelen kız çocuğuna üzerinde desenleri olan siyah renk elbise giydirdiği rivâyet edilmektedir.³⁷⁶

Her ne kadar kıyafetler erkek ve kız çocuklarının birlikte giyebileceği şekilde olsa da kız çocukları zaman zaman süsleniyorlardı. Resulullah'ın Hz. Âişe'ye, "Üsâme ne güzel bir kız çocuğu olurdu. O kız olsaydı onu güzelce giydirir, süsler sana verirdim."³⁷⁷ rivâyeti kız çocuklarının süslandıklarını göstermektedir. Ayrıca kız çocuklarına yeşil ve kırmızı gibi canlı renklerde

³⁷² Hz. Osman üzerindeki eşine ait olan ipek, figürlerle işlemeli elbiseyi eşi Naile'yi sevindirmek için giymiştir. İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/55. Ayrıca bk, Köse, *Medine'de Sosyal Hayat*, 167.

³⁷³ İbn Manzûr, *Lisanû'l Arab*, 4/17.

³⁷⁴ Ebû Dâvud, "Salât", 80.

³⁷⁵ İbn Abdilberr, *İstîâb*, 3/935-939.

³⁷⁶ Buhârî, "Libâs", 22.

³⁷⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/61.

kiyafet giydirildiği de aktarılır.³⁷⁸ Küçük kızlara micvel (kısa zıbın) adı verilen giysi giydirilirdi.

Kıyafetlerin aile içinde birbirine aktarılması de yaygındı. Anneler kıyafetlerini sonradan çocuklarına giydirebilirdi. Esmâ bnt. Ebî Bekr de üzerindeki gömleği daha sonra kızlarına giydirmişti.³⁷⁹

Hz. Peygamber, çocukların kıyafetine önem verir onların İslâmî ölçülere göre giyinmelerini tavsiye ederdi. Bir gün peştamalı ile taş taşıyan bir çocuğun peştamalı açılıp bacakları görününce “Bu halde dolaşma, dön ve elbiseni al.” demiştir.³⁸⁰

Erkek çocuklarının saçlarını uzattığı da olurdu. Enes b. Mâlik’in uzun kaküllerinin olduğu ve Resulullah’ın onları sevmek için çektiği, bu sebeple annesinin, “Onları kesmeyeceğim. Resulullah onları çeker ve severdi.” dediği rivâyet edilir. Sonrasında Enes’in saçları öyle uzamıştı ki annesi iki yana örük yapmıştı. Allah Resulü onların kısaltılmasını istemişti.³⁸¹

2.5. Çalışma ve Meslek Hayatı

Hz. Peygamber döneminde çocukların ailelerine ekonomik katkı sağlamak ve onlara yardımcı olmak için çeşitli işlerde çalıştıkları bilinmektedir. Arap toplumunda çocukların meslek edinmesi ailevî sorumluluklarının gereği olarak şekillenmiştir. Çocuklar ailelerinin mesleğini devam ettirerek hem onlara yardım eder hem de mesleki eğitim görmüş olurlardı.

Çobanlık, yarımada halkının büyük çoğunluğunun geçim vasıtasıydı.³⁸² Aileleriyle birlikte çocuklar da bu görevi devam ettirirdi. Hz. Peygamber’in de çocukken çobanlık yaptığı³⁸³ ve her peygamberin çobanlık yaptığına dair

³⁷⁸ İbn Sa’d, *Tabakât*, 4/61.

³⁷⁹ Buhârî, “Libâs”, 58.

³⁸⁰ Müslim, “Hayız”, 78.

³⁸¹ Ebû Dâvud, “Tereccül”, 15.

³⁸² Azizova, Hz. Peygamber’in Hayatında Çalışma Hayatı ve Meslekler, 42.

³⁸³ İbn Sa’d, *Tabakât*, 1/113.

rivâyeti³⁸⁴ bunun yaygınlığına ilişkin kanaat oluşturmaktadır. Mekke'nin ticaret merkezi olması çocukların bu mesleği öğrenmesine zemin hazırlamıştır. Aileleri ticaretle uğraşan çocuklar küçük yaşlardan itibaren yolculuklara katılır, satış yaparlardı. Hz. Muhammed de küçükken amcası Ebû Tâlib ile ticarî yolculuklara katılmıştı. Osman b. Affan ve Abdurrahman b. Avf'ın da henüz çocukken babaları ile birlikte ticarî seferlere gittikleri bilinmektedir.³⁸⁵

Arap toplumunda çocuklar küçük yaşlardan itibaren ailelerine yardım maksadıyla işlerde çalışmaya başlarlardı. Bu çalışmalar onlar için gündelik hayatlarını idame ettirebilmeleri için de kolaylık sağlamaktaydı. Zeyd b. Eslem daha çocukken koyun sütünden kurut elde etmek için hurma yapraklarından bir kalbur yapmıştır.³⁸⁶ Huza'alı Habbe ve Siva isimli çocuk sahabe, Kuba Mescidi ve Mescidi Nebevî'nin inşasında bizzat çalışmışlar ve Resulullah'ın Medine'deki evinin duvarını örmesine yardım etmişlerdir.³⁸⁷ Yine çocuk sahabeden Ebû Cuheyfe'nin de okun ucunu sivrileştirip tüy yapıştırdığından bahsedilmektedir.³⁸⁸

Abdullah b. Cafer çocukken pazarda çalıştığını ve Resulullah'ın onu satış yaparken görünce, "Allah'ım onun satışını bereketli kıl" diye dua ettiğini nakleder.³⁸⁹ Zeyd b. Erkam ise küçük yaşına rağmen ticaretle uğraşıyor, gümüş alıp satıyordu.³⁹⁰ Râfi' b. Hadic'in küçük yaştan itibaren avcılık yaptığı³⁹¹ bilgilerine dayanarak bazı çocukların meslek hayatında aktif bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Çocuklar sadece ailelerinin yanında değil

³⁸⁴ Buhârî, "İcâre", 2; İbn Mâce, "Ticaret", 5.

³⁸⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 953.

³⁸⁶ İbn Kesîr, *en-Nihaye*, 5/99.

³⁸⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/33.

³⁸⁸ Müslim, "Fedâil", 29.

³⁸⁹ Kettânî, Hz. Peygamber'in Yönetimi, 2/104.

³⁹⁰ Buhârî, "Şerîke", 10.

³⁹¹ Kara-Kara, *Çocuk Sahabîler*, 395.

başkalarının yanında da çalışabilirdi. Habeşli yetim bir çocuk olan Eslem'in Yahudi bir adamın koyunlarını gütmesi buna bir örnektir.³⁹²

Hiz. Peygamber'in himayesinde olup ona yardımcı olan çocuklar da vardı. Enes b. Mâlik bunların başında geliyordu. Enes, kendisiyle birlikte Resulullah'a hizmet eden çocukların olduğunu ve mescitte dahi birlikte bulunduklarını söylemiştir.³⁹³ Bu çocuklar Hiz. Peygamber'in yanından ayrılmazlar, tuvalet ihtiyacını giderirken ona su götürür,³⁹⁴ sırtına masaj yapar,³⁹⁵ misafirler geldiklerinde onları karşılarlardı.³⁹⁶

Hiz. Peygamber hür ya da köle fark etmeksizin bütün çocukların meslek sahibi olmasını tavsiye ederdi. Teyzesine bağışladığı bir köle çocuğun meslek öğrenmesi için kan alıcı, kuyumcu ya da kasabın yanına vermesini istemiştir.³⁹⁷

Allah Resulü çocuklara sorumluluk bilinci kazandırmak için birtakım görevler verirdi. Bu görevler onların kabiliyetlerine göre belirlenirdi. Zeyd b. Sâbit henüz çocuk olmasına rağmen önemli görevler üstlenen çocuk sahabedendir. Küçük yaşta Müslüman olmuş, birçok sure ezberlemiş ve Resulullah'ın Medine'ye hicretini bu halde karşılamıştı. Onun karşısında Kur'ân okuyunca Hiz. Peygamber çok beğenmiş ve Zeyd'den Yahudilerin dilini öğrenmesini istemişti. Zeyd bu dili kısa zaman içinde öğrenmişti ve onlardan gelen mektupları okuyup tekrar cevap yazıyordu.³⁹⁸ Zeyd, erken yaşta fetva verecek ilme sahipti. Feraiz ilmini en iyi şekilde öğrenerek Resulullah'ın iltifatına mazhar olmuştu.³⁹⁹

³⁹² Kara-Kara, *Çocuk Sahabîler*, 241.

³⁹³ Buhârî, "Haberu'l Vâhid", 1.

³⁹⁴ Buhârî, "Vudû", 17.

³⁹⁵ Kettânî, *Hiz. Peygamber'in Yönetimi*, 1/171.

³⁹⁶ Kettânî, *Hiz. Peygamber'in Yönetimi*, 2/28.

³⁹⁷ Ebû Dâvud, "İcâre", 41.

³⁹⁸ Buhârî, "Ahkâm", 40; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/364.

³⁹⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/364.

Resulullah yaşları küçük olduğundan dolayı sefere götürmediği çocukları Medine’de kadınları ve çocukları korusunlar diye görevlendirmişti. Bu çocuklar İslâm’ın ilk muhafızları unvanını almışlardır.⁴⁰⁰ Abdullah b. Ömer, Zeyd b. Erkam, Zeyd b. Sâbit gibi sahabe bunlardan sadece birkaçıdır. Hz. Peygamber Bedir Savaşı’na giderken kızı Rukiyye hastalanmıştı. Bu sebeple Hz. Osman’a kızıyla ilgilenmesi için izin vermiş daha küçük yaşta olan Üsâme’yi de Hz. Osman’a yardımcı olsun diye bırakmıştı.⁴⁰¹

2.6. Evlilik

İslâm’dan önceki Arap toplumunda bir kişinin evlenebilmesi için onun belirli bir olgunluğa ermesi yeterli görülüyordu.⁴⁰² Bu dönemde kız çocuk buluş çağına gelmemiş olsa dahi evlendirilebilmekteydi.⁴⁰³ Bununla birlikte bu çocuklar ergenliğe ulaşınca aileye dahil edilirdi.⁴⁰⁴ Çocukların savaşa katılmalarında belirlenen yaş sınırının evlilikleri için konulmadığını görmekteyiz.

Hz. Peygamber’in Hz. Âişe ile olan evliliği, Hz. Âişe dokuz yaşındayken vuku bulmuştu.⁴⁰⁵ Küçük yaşta evlendirilen erkek çocuklara ise Amr b. el-Âs’ı örnek verebiliriz.⁴⁰⁶ Bu durum günümüzde çokça eleştirilen bir hâdise olmakla birlikte,⁴⁰⁷ bu tür evliliklerin dönemin şartlarına göre şekillendiğini unutmamak gerekir.

Resulullah’ın kızları Zeyneb ve Rukiyye’nin de küçük yaşta evlendikleri rivâyet edilir. Zeyneb bt. Resulullah teyzesinin oğlu Ebu’l-As ile evlendiğinde

⁴⁰⁰ İbn Manzûr, *Muhtasar Tarih-i Dimeşk li İbn Asâkir*, (Dimeşk: b.y.,1984), 9/106.

⁴⁰¹ Kara-Kara, *Çocuk Sahabîler*, 144.

⁴⁰² Ahmet Acarlıoğlu, *Hz. Peygamber (s.a.v) Döneminde Aile Hayatı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017). 94.

⁴⁰³ Vakîdî, *Meğâzî*, 3/1125.

⁴⁰⁴ Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957), 117.

⁴⁰⁵ Buhârî, “Nikâh”, 38, İbn Sa’d, *Tabakât*, 7/58.

⁴⁰⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/352.

⁴⁰⁷ Detaylı bilgi için bakınız: Bünyamin Erul, “Hz. Âişe Kaç Yaşında Evlendi? Dokuz mu? On Dokuz mu?”, *İslâmî Araştırmalar* 19/4 (2006), 637-649.

on yaşındaydı. Rukiyye ise Osman b. Affan ile evliydi ve Bedir Savaşı'nın olduğu gün, yirmi beş yaşında iken vefat etmişti. Vefatında on yıllık evli olduğundan dolayı evlendiğinde on beş yaşında olduğu söylenebilir.⁴⁰⁸

Çocuk evliliklerinin toplumda bir olgu olduğunu gösteren çeşitli rivâyetler vardır. Urve b. Zübeyr'in küçük yaşta olan oğluyla kardeşi Musab'ın küçük yaştaki kızını nikahlaması⁴⁰⁹ ve Hz. Ali'nin oyun oynayacak yaşta olan küçük kızını Ömer b. Hattâb ile evlendirmesi⁴¹⁰ çocuk evliliklerine örnek gösterilebilir. Hişâm b. Urve de "Babam kızını küçük yaşta evlendirdi. Kızı beş yaşında, erkek çocuk ise altı yaşındaydı. Çocuk vefat edince kız ondan dört bin dirhem civarında miras aldı."⁴¹¹ diyerek toplumun çocuk evlilik hususundaki yaklaşımına örnek sunmuştur.

Kız çocuklarının doğduğu gün dahi bir başkasıyla nikahlanabildiğini gösteren nakiller de vardır. Zübeyr b. Avvâm, Kudâme ile oturduğu sırada ona kız çocuğu olduğu haberi gelmişti. Kudâme hemen orada Zübeyr'in yeni doğan kızıyla evlenmek istediğini belirtti ve Zübeyr kızını adama verdi. Kudâme'ye "Küçük bir kız çocuğuyla mı evleneceksin?" diye sorulduğunda ise "Ben ölürsem o benim mirasçılarım arasında mirasa en layık olan olur, hayatta kalırsam da Zübeyr'in kızıyla yaşamış olurum."⁴¹² cevabını verdi.

Çocukların evlenme durumu olduğu gibi boşanma durumları da olmaktaydı. Fakat buluşmadan önce evlendirilen bu çocuklar buluş çağından önce boşanamazlardı. Hz. Ali ve diğer sahabiler ihtilam görmeyen bir çocuğun boşamasının geçerli olmayacağını öne sürmüştür.⁴¹³

⁴⁰⁸ Taberî, *Tarih*, 2/458.

⁴⁰⁹ Abdurrezzâk, *Musannef*, 6/201.

⁴¹⁰ Abdurrezzâk, *Musannef*, 6/198.

⁴¹¹ Abdurrezzâk, *Musannef*, 6/201.

⁴¹² İbn Habîb, *Muhabber*, 136.

⁴¹³ Abdurrezzâk, *Musannef*, 7/131-132.

2.7. Çocuk Hakları

Çocukların da hakları bulunduğu, onlara keyfiliğe dayanan muamelelerde bulunulamayacağı hem Kur'ân-ı Kerîm'de hem de Hz. Peygamber'in hadislerinde açıkça vurgulanmıştır. Bu haklar çocuğun doğumundan önce başlar ve yetişkin bir birey oluncaya kadar devam ederdi.

Bunların ilki sahih bir neseple dünyaya gelmekti. Kişilerin meşru nikah ile çocuk dünyaya getirmesi teşvik edilmiş çocuğun nesebinin korunmasına önem verilmiştir. Ayrıca kişilerin eş seçimlerinde de ilerde çocuk yetiştirecek ebeveynler olması nedeniyle dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Hız. Peygamber döneminde nesebin sıhhati, aile kurumunun temel taşlarından biriydi. Nesep yalnızca biyolojik bağı değil aynı zamanda insanların toplumdaki statülerini gösterir, onlara sosyal kimlik kazandırır. Arap toplumunda çocukların miras, aidiyet gibi hakları nesep bağına bağlanmıştı. Eğer anne baba evliyse çocuklar meşru sayılırdı ancak evlilik dışı ilişkilerden doğan çocukların nesebi babaları tarafından reddedilebilmekteydi. Kur'ân'ı Kerim'de, *"Onları (evlatlıklarınızı) babalarına nispet ederek çağırın. Bu, Allah katında daha doğru ve adaletlidir."*⁴¹⁴ ayeti ile bu konuda düzenleme getirilmiştir. Allah Resulü babasının kabul etmediği çocuğun haklarını da zikrederek buna karşılık o kimseyi Allah kıyamet günü kendisinden uzaklaştıracağını söylemiştir.⁴¹⁵

Çocuk anne rahmine düştükten sonra anne ve babası üzerindeki ilk hakkı yaşama hakkıdır. Yukarıda bahsettiğimiz üzere Cahiliye Arapları yeni doğan çocuklarını çeşitli sebeplerle öldürmekteydi. Öldürülen çocukların büyük çoğunluğunu kızlar oluşturmakla birlikte erkek çocukların öldürüldüklerine dair rivâyetler de bulunmaktadır.⁴¹⁶ İslâm çocuklara yaşama hakkı sunmuş sebep ne olursa olsun çocukların öldürülmesini yasaklamıştır. Kur'ân'da bu

⁴¹⁴ el-Ahzâb, 33/5.

⁴¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12/694.

⁴¹⁶ Detaylı bilgi için bakınız: Demircan, "Câhiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti", 9-30.

hususta pek çok ayet bulunmaktadır.⁴¹⁷ Hz. Peygamber'in düşükle sonuçlanan şiddet⁴¹⁸ olaylarında cenin için diyetle hükmetmesi,⁴¹⁹ henüz dünyaya gelmeyen bebeğin de birey kabul edildiğini göstermektedir.

Çocuk doğumundan itibaren bazı fiziksel bakımlara ihtiyaç duyar. Beslenme hakkı bu hakların en temelidir. İslâm'da emzirme sorumluluğu anneye, çocuğun bakımını sağlama yükümlülüğü babaya verilmiştir. Anne ve babalar çocuklarının rızıklarını helal yoldan temin ederek onları sağlıklı bir şekilde yetiştirmekle yükümlüdürler. Çocuklara helal kazanç sağlamak onların sadece fizikî gelişimleriyle değil manevi gelişimleriyle de ilişkiliydi. Hz. Peygamber çocuğa helal rızık yedirmeyi babanın sorumluluğuna vermiştir: "Çocuğun baba üzerindeki haklarından biri de kendisini yalnızca temiz şeylerle rızıklandırmasıdır."⁴²⁰

Çocuğun haklarından biri de isminin güzel olmasıdır. Anne baba çocuklarını güzel isimlerle isimlendirme hususunda Resulullah tarafından uyarılmışlardır.⁴²¹

İslâm dini çocukların terbiye edilmesini anne babalar üzerine vazife kılmıştır. Onların en iyi şekilde terbiye edilmeleri ve eğitilmeleri istenmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de çocukların terbiye edilmeleri onların haklarından biri olarak zikredilir. "Ey iman edenler nefislerinizi ve ailelerinizi yakıtı taşlar ve insanlar olan ateşten koruyun."⁴²² ayeti ve "Hepiniz çobansınız; hepiniz güttüğünüzden sorumlusunuz. Çoban sürüsünü koruduğu gibi sizde evleriniz ve emirleriniz altında bulunanları cehennemden korumalısınız.

⁴¹⁷ Bakınız: en-Nahl, 16/58-59, el-En'âm, 6/151; el-İsrâ, 17/31, et-Tekvir, 81/8-9.

⁴¹⁸ Feyza Betül Köse, "Cahiliye'den İslâm'a Kadına Yönelik Şiddet", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2018), 73-94.

⁴¹⁹ Abdurrezzâk, Musannef, 10/56-57; İbn Ebî Şeybe, 10/107; Ebû Dâvud, "Diyât", 19; Tirmizî, "Diyât", 15; Nesâî, "Kasâme", 39, 40.

⁴²⁰ Suyutî, el-Fethu'l-Kebir, 2/116.

⁴²¹ Ebû Dâvud, "Edeb", 61.

⁴²² et-Tahrîm, 66/6.

Onlara Müslümanlığı öğretmezseniz mesul olacaksınız.”⁴²³ hadisi çocukların ebeveynlerinin koruma ve eğitimlerine muhtaç olduğunu hatırlatmaktadır.

Resulullah her hususta adalete önem verdiği gibi çocuklar arasında da adaletli davranmayı tavsiye etmiştir. Çocuklara verilen maddi ve manevi destek konusunda onlar arasında ayırım yapmamanın gereğini defaatle vurgulamıştır.⁴²⁴

Anne babalar aynı zamanda evlenme çağına gelen çocuklarını evlendirmelidir. Bu çocukların temel haklarından biridir. Resulullah çocuklarını evlendirmeyi babaların üzerine vazife saymıştır. “Çocuğun babası üzerindeki bir hakkı da onun buluşa gelince evlendirmesidir.”⁴²⁵

Resulullah çocukların velayetleri konusunda verdiği hükümlerde çocuğun yaşını ve ebeveynlerin durumunu göz önünde bulundurmıştır. Bu nedenle velayete karar verirken çocukların tercihine başvurarak onlara seçim hakkı sunmuştur. Boşanmakta olan bir ailenin çocuğunun kimde kalacağına, çocuğa sorarak karar vermiştir.⁴²⁶ Daha önce de belirtildiği gibi çocuk küçük yaşta ise annenin ilgi ve şefkatine daha çok ihtiyacı olacağından bakımı annesine, mali sorumlulukları ise babaya verilirdi. Çocukların buluş çağına gelene kadar bakımlarıyla ilgilenmek anne babanın temel sorumluluğuydu.

Çocukların aileleri üzerindeki haklarından biri de sevgi ve şefkat görmek olarak ifade edilmiştir. Resulullah'ın çocuklara gösterdiği sevgi ve şefkat konusunda sayısız örnek vardır. Resulullah çocuklara sevgi göstererek onların kişisel gelişimlerini desteklemiş, çocukları toplumda hak sahibi

⁴²³ Buhârî, “Vesaya”, 9; Müslim, “İmare”, 20.

⁴²⁴ Buhârî, “Hibe”, 12

⁴²⁵ Suyutî, *el-Fethu'l-Kebir*, 2/74.

⁴²⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12/732.

bireyler olarak görmüştür. Kucaklamış,⁴²⁷ öpüp sevmiş,⁴²⁸ omuzuna bindirmiş,⁴²⁹ selam vermiştir.⁴³⁰

Allah Resulü, çocukları savaş ehli saymamış ancak ganimetten onlara pay ayırmıştır. Hayber’de dünyaya gelen Sehle bt. Asım ve Abdullah b. Üneys’in çocuğu için ganimetten paylarını vermiştir.⁴³¹ Resulullah babası ölen çocukların haklarını gözeterek yetişkin olduklarında onlara geçinmeleri için bir şeyler bırakmıştır. Örneğin, babası şehit olan Muhammed b. Enes’e büyüdüğünde zorlanmasın diye hurma bahçesi bağışlamıştır. Muhammed b. Enes bu sırada üç yaşındaydı.⁴³²

Yetim çocuklar da diğer çocuklar gibi haklara sahip olup bu haklarına riayet edilmesi, velileri ve toplum üzerine verilmiş bir sorumluluktur. İlgili Kur’ân ayetlerinin⁴³³ yanında Hz. Peygamber’in de bu hususta çok sayıda uyarıları bulunmaktadır. “Müslümanlar içinde en hayırlı ev; içinde yetime iyi davranılan evdir. Müslümanlar içinde en kötü ev de yetime kötü davranılan evdir.”⁴³⁴ uyarıları bunlara bir örnektir.

2.8. Savaş

Cahiliye Arapları için savaş, hayatta kalmanın ve şeref kazanmanın temel yollarından biriydi. Erkek çocuklar daha küçük yaştan itibaren ailelerini ve kabilelerini korumak için savaşçı olarak yetiştirilirdi. Çocuklar küçüklükten itibaren ok atmak ve at binmek⁴³⁵ gibi savaşçı özellikleri öğrenerek büyüyordu.

⁴²⁷ Buhârî, “Menâkıb”, 27; Müslim, “Fedâil”, 17.

⁴²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/440;

⁴²⁹ Buhârî, “Edeb”, 18.

⁴³⁰ İbn Mâce, “Edeb”, 14.

⁴³¹ Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/344.

⁴³² İbn Sa’d, *Tabakât*, 2/37.

⁴³³ en-Nisâ, 4/2; el-İsrâ, 17/34; ed-Duhâ, 93/9.

⁴³⁴ İbn Mâce, “Edeb”, 6.

⁴³⁵ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 23.

Hız. Peygamber döneminde savaşa katılacak kimselerde belirli şartlar aranırdı. Buluş çağına girmiş olmak bu şartlardan biriydi. Resulullah küçük yaştaki çocukların savaşa katılmasını uygun görmemiş, belirli bir yaşın altında olan çocukları genellikle orduya dahil etmemiştir. Abdullah b. Ömer Uhud Savaşı sırasında on dört yaşındaydı. Allah Resulü'ne savaşa katılmak istediğini söylese de Resulullah yaşının küçük olduğunu belirterek onu savaşa almamıştı. Hendek Savaşı'nda tekrar isteğini arz etti ve savaşa alındı. Bu sırada Abdullah b. Ömer on beş yaşındaydı.⁴³⁶

Sa'd b. Ebî Vakkâs küçük kardeşinin Bedir Savaşı'na katılmasını şu şekilde rivâyet eder: "Biz Bedir günü Resulullah'a arz olunmadan önce kardeşim Umeyr b. Ebî Vakkâs'ın saklanmakta olduğunu gördüm. Ona "Sana ne oluyor kardeşim" dedim. O da: "Resulullah'ın beni görüp küçük bulmasından ve reddetmesinden korkuyorum, oysa ben savaşa katılmak istiyorum. Umulur ki Allah beni şehitlikle rızıklandırır" dedi. Umeyr Resulullah'a arz olundu. Resulullah onu küçük bularak kabul etmedi. Umeyr de ağladı. Bunun üzerine Resulullah kendisine müsaade etti. Küçük oluşu sebebiyle kılıcının bağlarını ben bağlıyordum. On altı yaşında olduğu halde savaşa şehit edildi."⁴³⁷

İslâmî dönemde çocukların savaşçı özelliklerle yetiştirilmesi İslâm'ın değerlerine göre şekillenmekteydi. Resulullah, savaşırken dahi ahlakî şartlara dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

İslâm, Cahiliye döneminin bazı savaş kurallarını değiştirmiş, savaşlarda çocukların öldürülmesini yasaklamıştır.⁴³⁸ Kaynaklarda kasık kılıkları çıkmamış çocukların öldürülmesinin yasaklandığına dair rivâyetler mevcuttur.⁴³⁹ Bu rivâyetlerin birinde Resulullah'ın "Allah'ın ismiyle Allah yolunda ve Allah'ı inkâr edenlerle savaşınız. Ahdinizi bozmadan, ganimetlere hıyanet etmeden, müslle yapmadan ve çocukları öldürmeden

⁴³⁶ Buhârî, "Şehadet", 29.

⁴³⁷ Vâkıdî, *Meğâzî*, 1/68.

⁴³⁸ Buhârî, "Cihâd", 146.

⁴³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/266.

savaşınız.” dediği yer almaktadır.⁴⁴⁰ Hatta bazı durumlarda esir alınan çocukları ve kadınları anlaşma mukabilinde ailelerine tekrar teslim etmiştir. Hevâzin heyetinin kadın ve çocukları esir alınınca onlara, “Çocuklarınız ve kadınlarınız mı yoksa mallarınız mı sizin için daha kıymetlidir?” diye sormuş, onlar da “Bizi şerefimiz ve mallarımız arasında muhayyer kıldın. Öyleyse bize kadın ve çocuklarımızı geri ver.” demişlerdir.⁴⁴¹ Böylece Resulullah çocukları ailelerinden ayırmamış savaş durumunda dahi aile birliğini bozmamıştır.

2.9. Çocuk Ölümleri

Arap toplumu için insanın dünyaya gelişi ne kadar önemli ise ahirete intikali de mutlaka öyleydi. Doğum ritüellerini yerine getirmeye dikkat ettikleri ölçüde cenaze merasimleri için de uygulamaları bulunmaktaydı. Hz. Peygamber döneminde çocuk ölümlerinin fazla olduğu fakat genel olarak sebeplerinin bilinmediği bir gerçektir. Nitekim Hz. Fatma hariç bütün çocukları kendisinden önce vefat etmiştir. Çocuklarından İbrahim’in yaklaşık bir buçuk yaşındayken vefat ettiği bilinmektedir. Kesin ölüm sebebi bilinmemekle birlikte, Feyza Betül Köse “Hz. Peygamber’in Aile Bireylerinin Cenaze Merasimleri” adlı çalışmasında İbrahim’in sütannesinin evinde yoğun dumana maruz kaldığını ve bundan etkilenmiş olabileceğini söylemektedir.⁴⁴²

Abdullah b. Osman, Resulullah’ın kızı Rukıyye’nin oğluydu. Abdullah b. Osman’ı altı yaşındayken bir horozun gözünü yaralaması sonucu rahatsızlanarak vefat ettiği rivâyet edilir.⁴⁴³

Vefat eden çocuklar için uygulanan bazı ritüeller mevcuttur. Hz. Peygamber oğlu İbrahim vefat ettiğinde onu Peygamber’in amcasının oğlu

⁴⁴⁰ Ebû Dâvud, “Cihâd”, 642.

⁴⁴¹ Taberî, *Tarih*, 3/88.

⁴⁴² İbn Sa’d, *Tabakât*, 1/113-114; Feyza Betül Köse, “Hz. Peygamber’in Aile Bireylerinin Cenaze Merasimleri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/1 (2018), 93.

⁴⁴³ İbn Sa’d, *Tabakât*, 5/36.

Fadl ya da sütannesi Ümmü Bürde'nin yıkadığı rivâyet edilmektedir.⁴⁴⁴ Hz. Peygamber döneminde çocukların cenaze merasimleri hakkında az sayıda rivâyet bulunmaktadır. Fakat kaynaklarda yapılan cenaze uygulamalarının yetişkin veya çocuk diye açıkça belirtilmemiş olması bize bu uygulamaların birbirinden çok farklı olmadığını düşündürmektedir. Resulullah İbrahim'in cenaze namazını kılmış⁴⁴⁵ ve çocuklar için cenaze namazı kılınmasını tavsiye etmiştir.⁴⁴⁶ İbrahim'in defni esnasında kabre inmeyerek başında beklemiş, defin bittikten sonra da kabrin başına bir taş dikip su serpmiştir.⁴⁴⁷ Resulullah torunu Abdullah'ın mezarının başına da mezar taşı dikmiştir.⁴⁴⁸

Hz. Peygamber çocuk ölümlerine büyük bir merhamet ve sabırla yaklaşmıştır. Kızı Rukiyye'nin oğlu Abbas öldüğünde onu şefkatle teselli etmiştir. Resulullah çocuklarını kaybeden annelere destek olmayı tavsiye etmiş, bu duruma sabreden annelerin cennette mükafatlandırılacağını müjdelemiştir.⁴⁴⁹

⁴⁴⁴ Belâzurî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/370.

⁴⁴⁵ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 3/532.

⁴⁴⁶ Tirmizî, "Cenaiz", 117; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 3/532.

⁴⁴⁷ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1/528.

⁴⁴⁸ İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti Sahabe*, 7/115.

⁴⁴⁹ Buharî, "Cenaiz", 6-7; Tirmizî, "Cenaiz", 74.

- SONUÇ -

Tarihî bir şahsiyetin hayatının tam olarak aydınlatılmasının gereklerinden biri de onun içerisinde yaşadığı toplumun tüm yönleriyle tanınmasına yönelik çalışmalar yürütmektir. Toplumu oluşturan sınıflar, bu sınıflar arası ilişkiler, geçirgenlikler, sınıfların toplumsal konumları, algılanışları gibi bahisler, sosyal hayat çalışmaları kapsamında ele alınacak önemli konulardır. Dolayısıyla sosyal sınıflardan, dönemin sosyal hayatına, buradan da ele alınan biyografinin bu hayatla şekillenen unsurlarına ulaşmak mümkündür. Herhangi bir biyografi için geçerli olan bu yol, söz konusu Hz. Peygamber olduğunda elzem olmaktadır. Zira Hz. Muhammed'n bir peygamber olarak tutumlarının, yapıp ettiklerinin arka plan bilgisi bu eylemleri daha doğru anlamlandırmada önemlidir. Hz. Peygamber'in içinde yaşadığı ilk dönem İslâm toplumunu tüm yönleriyle tanımak bu açıdan kıymet taşımaktadır.

Çocuk, toplumun değerleri, algıları, gelenekleri, kabullerinin net yansıdığı bir toplumsal sınıftır. Bu sınıf üzerinde yapılan tetkikler, onun ilişki içerisinde bulunduğu diğer sınıflar ve bütünü üzerinden toplum hakkında değerli bilgiler sunar. Bu da ilk dönem İslâm toplumunda "çocuk"u tanımaya çalışırken esasında tüm topluma ve sosyal hayatına dair önemli verilere ulaşma imkânı sunar.

Çalışmamızda sosyal hayatın ve sınıfların devamlılığının belirli ölçüde İslâm öncesi ve ilk dönem İslâm toplumu arasında da var olduğunu, bununla birlikte İslâm'ın genel prensipleri ile bağdaştırılması mümkün olmayan olgularda kırılma yaşandığını tespit ettik. Bu bağlamda “çocuk” algısı bakımından her iki dönem arasında devamlılık olmakla birlikte özellikle kız çocuklarının ikincil kabul edilmesi, kızların hilafına olmak üzere erkek çocuğa verilen değer üzerine kurulu bir toplumsal hayattan, her iki cinsteki çocukların Allah'ın lütfu olduğu bilincine ulaşmış bir topluma geçişin hedeflendiği görülmektedir. Kızlar başta olmak üzere çeşitli nedenlerle çocukların öldürülmesi, İslâm'ın temel esaslarından olan canın korunmasına aykırılığı nedeniyle kesin olarak yasaklanmış ve istisnasız olarak ilk dönem İslâm toplumunda uygulanmıştır.

Çocukların dünyaya gelme ânu, her toplumda olduğu gibi ele aldığımız toplumda da çeşitli ritüellerle yaşanan bir zaman dilimidir. İslâm öncesinin kız ve erkek çocukların doğumlarında verdikleri farklı tepkilerin, Müslüman toplumda yerini benzer tepki ve aynı ritüellere bıraktığı görülmektedir.

Kız-erkek çocuk eşitliği açısından sütanneye verilme konusunda bir istisna getirilmiştir. Dönem insanı erkek bebekleri sütanneye verirken kızlar için bu, söz konusu edilmemiştir. Mekke'de uzak beldelerdeki sütannelere verilme durumu yerini, tespit edebildiğimiz kadarıyla Medine'de şehir içerisinde yaşayan kadınların bebekleri emzirmelerine bırakmıştır. Bunda şehrin, dış ziyaretçiler ve dolayısıyla salgın hastalıklara Mekke kadar açık olmamasının ve havasının Mekke'den daha elverişliliğinin etkili olması muhtemeldir.

İlk dönem İslâm toplumunda sünnet, kız ve erkek çocuklara yapılan bir uygulama olup, kızların sünneti genel geçer olmamakla birlikte yaygındı. Sünnet, Arap toplumunun Hz. İsmail'den geldiğini kabul ettikleri bir uygulama olup İslâm öncesinde de câri idi. Sadece Araplar değil Hicâz'da bulunan Yahudilerin de sünnet geleneğine sahip oldukları hatta daha çok

önem verdikleri, sünnetin kendileri için Allah ile yapılan bir ahd niteliği taşıdığı anlaşılmaktadır. İslâm'dan sonra da bu âdeti devam ettirilmiştir.

Çocukların ebeveynleri ile ilişkileri, ailenin gündelik hayatındaki sorumluluklarının geçmiş milletler ve diğer dinlerin müntesipleri ile benzer özellikler taşıdığı, ebeveynin çocuğun bakımından sorumlu olduğu, çocukların ailenin geçim araçlarında mümkün olan yardımı yaptıkları, aileleri içerisinde hayata hazırlandıkları görülmektedir. İslâm'ın çocuk yetiştirmeyi, ailevî, ahlakî ve dinî bir görev olarak görmesi, bu noktada Resulullah'ın örnekliğini ve yönlendirmelerini önemli hale getirmektedir. Allah Resulü, çocuk yetiştirme hususunda olumlu davranışları takdir etme, olumsuzluklar konusunda uyarma, daha güzele yönlendirme şeklindeki uygulamaları ile içinde yaşadığı toplumda “çocuk” ve dolayısıyla toplumun geleceğini ideal duruma getirme çabasıdır.

Aile çocuk ilişkisinin gündelik hayat boyutuna dair rivâyet malzemesinin az olmasının sebebi, hemen her ailede benzeri yaşanan durumların aktarılmasına ihtiyaç duyulmamasıdır. Siyer kaynaklarının ve rivâyetlerin Hz. Peygamber ve etrafındaki olay ve kişilere yoğunlaştığı, sosyal tarihin râvilerin ilgi alanına girmediği göz önünde bulundurduğunda bu durum normal karşılanmalıdır. Rivâyet azlığı ve mevcut rivâyetlerin içeriği, genel bilgi ve kabullerin dışında bir yargıya ulaşmaya imkan vermemektedir.

Kurumsal bir eğitim faaliyetinden ve eğitim müesseselerinden bahsedemeyeceğimiz Hz. Peygamber dönemi İslâm toplumunda çocukların, tıpkı bir önceki dönemde olduğu gibi, hayatta kalmalarını ve geçimlerini sağlamalarını mümkün kılacak bilgi, beceri ve tecrübeleri öncelikle ailelerinden ve yakın çevrelerinden edindiklerini söyleyebiliriz. Bu da genellikle ailenin meslekî uğraşının çocuklarına da intikal ettiğini göstermektedir. Çocuklar küçük yaştan itibaren baba mesleklerini yürütmeye başlamışlar, çiftçi, marangoz, tüccar gibi meslekleri sosyal öğrenme yoluyla edinmişlerdir. Ayrıca aile üyelerinin kültürel birikimlerinin de çocuğa ve

gelecek nesillere aktarıldığını, bunun yanında çocukların ebeveynleri ile bulundukları yetişkin ortamlarında toplumun tarihi ve kültürünü öğrendiklerini ifade etmeliyiz.

Arap toplumunun hürler ve köleler olmak üzere başlıca iki hukukî sınıftan oluşmasının çocuk olgusuna yansıması, köle ve cariye çocuklarının, hür çocuklarla eşit görülmemesi olmuştur. İslâm öncesi Arap toplumunda bariz olan bu algının, belirli ölçüde İslâm'dan sonra da devam ettiği, bir erkeğin hür kadından olan çocukları ile cariyesinden olan çocukların eşit değerde görülmediği bir vâkıadır. Bu da İslâm'ın eşitlikçi söyleminin, sosyal hayata yansımasının bir anda olmadığını, uzun süreçlere yayıldığını hatta tamamen hayata geçirilemediğini ortaya koymaktadır.

Çocukların erken yaşlarda ibadetlere alıştırıldığı, cezalandırmada yaşa ve niyete dikkat edildiği anlaşılmaktadır. Oyun oynamak çocuğun temel hakkı sayılmış, oyunun eğitcilik yönüne vurgu yapılmıştır. Hz. Peygamber çocukların oyunlarına müdahale etmemiş, aksine onların oyunlarına eşlik etmiştir. Çocukların giyim kuşamı yaşlarına ve cinsiyetlerine göre zaman zaman farklılık gösterse de genel itibariyle kız ve erkeklerin birlikte giyebilecekleri şekilde benzer özellikte kıyafetler edinilmiştir.

Çocukların savaş durumunda dahi korunmasına özen gösterilmiş, savaşlarda çocukların hedef alınması kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Bu da zamanının çok ilerisinde bir insan hakları algısına işaret etmektedir. Sağlık koşullarının elverişsizliği, tıbbî olanakların yetersizliği gibi sebeplerden dolayı çocuk ölümleri sıkça görülen bir durum olmakla birlikte Resulullah ölen çocuğuna ailesine merhamet ve sabır tavsiye ederek çocuklarının cennet ehli olduğuna dair müjdeler vermiştir.

Görüldüğü üzere, Hz. Peygamber döneminde çocuk olgusu, zamanın ve coğrafyanın şartları çerçevesinde şekillenmiştir. İslâm öncesinin insan hakları ve İslâm'ın asıl ilkeleriyle bağdaştırılamayacak algı ve uygulamaları ortadan kaldırılmış, bunların dışındakiler sosyal devamlılık çerçevesinde

hayatîyetlerini sürdürmüştür. Resulullah'ın bu topluma yönlendirmeleri ise, çocukların kıymetli bir birey oldukları kabulüne dayanmaktadır.

- KAYNAKÇA -

Abdurrezzâk b. Hemmâm es-Sar'ânî. *el-Musannef*. 12 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1970, 4/335.

Acarlıoğlu, Ahmet. "Câhiliye Arap Toplumunda Kız Çocuklarının Katli Meselesi: İslâm Tarihi Perspektifinden Değerlendirme". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/1 (2019), 441-460.

Acarlıoğlu, Ahmet. Hz. Peygamber (s.a.v) Döneminde Aile Hayatı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Acarlıoğlu, Ahmet. "İslâm Tarihi Perspektifinden Çocuk Terbiyesinin Esasları ve Modern Eğitim Metodlarıyla Mukayesesi". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/33 (2019), 199-299.

Ahmed b. Hanbel. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî (241/855). *Müsned*. 12 cilt. thk: Ahmed Abdulkerim, Cidde: Dâru'l-Minhac, 2008.

Akyüz, Yusuf. "Eski Yunan'da Çocuk ve Çocuk Eğitimi". *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk* 2 (2016), 1221-1233.

Altınköprü, Tuncel. *Çocuğun Başarısı Nasıl Sağlanır*. İstanbul: Hayat Yayıncılık, 2013.

Altıntaş, Ramazan. "Cahiliye Arap Toplumunda Kadın". *Diyanet İlmi Dergi* 37/1 (2001), 61-86.

Alûsî, Bülûğu'l-Ereb fî Ma`rifeti Ahvâli'l-Arab. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2009.

Apak, Âdem Apak, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, İstanbul: Ensar Yayınevi, 2022.

Arı, Abdusselam. "Yetim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/501-503 İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Ataşalan, Zeynel Abidin. *Tevrat, İnciller ve Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Aile Kavramı*. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

- Ateş, Ali Osman. *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.
- Ay, Mehmet Emin. "İslâm Hukuku Kaynaklarına Göre Pedagojik Açıdan Çocuk Eğitiminde Dayak Cezasına Getirilen Sınırlamalar". Bursa: *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991), 225-230.
- Aydın, Mehmet Akif. "Çocuk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/361-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Aydın, Mehmet Akif. "Evlat Edinme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/527-529. İstanbul: TDV Yayınları, 1905.
- Aydın, Mehmet Akif-Hamidullah Muhammed, "Köle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/237-246. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Azizova, Elnure. *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Bardakoğlu, Ali. "Buluğ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/413-414. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Bardakoğlu, Ali. "Hidane". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/467-471. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Baş, Eyüp. *İslâm Tarihi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Belâzurî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ. *Ensâbu'l-eşrâf*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Belâzurî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ. *Futûhu'l-buldân*. çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2023.
- Bilgin, Vejdî. *Hz. Peygamber (sav) ve Çocuklar*. İstanbul: Beyan Yayınları 2023.
- Bottero, Jean Marie- Steve, Josef. *Evvel Zaman İçinde Mezopotamya*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

- Bozkurt, Nebi. “Eğlence”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10/ 483-488, İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Bryce, Trover. *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*. çev. Müfit Günay. Ankara: Dost Yayınevi, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (256/870). *Sahih*. 5 cilt, thk: Abdulaziz b. Abdillâh, Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1994.
- Câhız, Ebû Amr Osman b. Bahr (255/869), *Kitâbu’l-Hayevân*, 7 cilt, thk: Abdusselâm Muhammed Hârûn, Beyrut: Daru’l-Cil, 1996.
- Can, Ali. “Kur’â’na Göre Yetimlerin Himayesi”. *Diyanet İlmi Dergi* 52/3 (2016), 129-163.
- Cansever, Mehmet. *Eski Ahit’te ve Yeni Ahit’te Çocuk*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Cevâd Ali. *el-Mufasssal fî Târîhi’l-Arab Kable’l-İslâm*. y.y: İntişârâtü Şerîf er-Razî, 1380.
- Coşğun, Sena. *Eski Yunanda Çocukların ve Gençlerin Eğitimi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Çağatay, Neşet. *İslâm Öncesi Arap Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957.
- Çağl, Necdet. “İslâm Öncesi Mekke Toplumunda Kadın”. *Kur’ân’ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur’ân Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu*. 199-224. İstanbul: 2011.
- Çeker, Orhan. *İslâm Hukukunda Çocuk*. İstanbul: Tekin Kitabevi, 1997.
- Çelebi, Ahmet, *İslâm’da Eğitim Öğretim Tarihi*. İstanbul: Damla Yayınevi, 1983.
- Çinpolat, Salih Çinpolat. “Yahudilikte Çocuk Sahibi Olma ve Çoğalmanın Yeri ve Önemi”. *Dini Araştırmalar Dergisi* 20/51 (2017). 137-152.

- Dalgın, Nihat. “Mürahık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/40-41. İstanbul: TDV yayınları, 2006.
- Dârekutnî, Ali b. Ömer (385/996), *Sünen*. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1996.
- Deighton, Hilary. *Eski Atina Yaşantısında Bir Gün*. çev. Hande Kökten Ersoy. İstanbul: Homer Kitabevi, 2005.
- Demircan, Adnan. “Câhiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti”. *İSTEM* 2/3 (2004), 9-30.
- Demircan, Adnan. *Cahiliye’den İslâm’a Kadın ve Aile*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Derveze, İzzet. *Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*. çev. Mehmet Yolcu, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 1995.
- Dinçkol, Belkıs. *Eski Ön Asya Toplumlarında Suç ve Ceza*. İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Yayınları, 2003.
- Dinler Tarihi Ansiklopedisi*. 3 cilt. İstanbul: Ansiklopedi Yayınları. 1990.
- Dündar, Mahmut. *İlk Dönem İslâmî Eğitim Öğretim Faaliyetleri*. İstanbul: Eşrak Yayınları, 2011.
- Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Kurtubî. *el-Câmi li ahkâmî’l Kur’ân*. Riyad: Dâru’l Alemi’l Kütüb, 1952.
- Ebû Dâvud, Süleyan b. Eşas b. İshâk b. Beşîr b Şeddâd b. Amr. İmrân el-Ezdî (275/888). *Sünen*. 7 cilt, thk: Şuayb el Arnavut-Muhammed Kâmil Karabelli. Beyrut: Dâru’l-Müessesetü’l-Âlemiyeye, 2009.
- Ertekin, Efrumiye. “Platon’da Kadın ve Eğitimi”. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 24/108 (2002), 45-50.
- Ertürk, Hatice Nur. *Cahiliye’den Hz. Peygamber Dönemine Sütannelik Geleneği, Önemi ve Etkileri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

- Erul, Bünyamin Erul. “Hz. Âişe Kaç Yaşında Evlendi? Dokuz mu? On Dokuz mu?”. *İslâmî Araştırmalar* 19/4 (2006). 637-649.
- Gates, Charles. *Antik Kentler: Antik Yakınoğu, Mısır, Yunan ve Roma’da Kentsel Yaşamın Arkeolojisi*. çev. Barış Cezar. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Gözütok, Şakir. *Hız. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim*. İstanbul: Ensar Yayınevi, 2017.
- Günaltay, Şemsettin. *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Gündüz, Altay. *Eski Mezopotamya ve Mısır Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2019.
- Gürkan, Salime Leyla. “Sünnet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/155-157. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Gürkan, Salime Leyla. “Vaftiz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/424-426. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Gürkan, Salime Leyla. *Anahatlarıyla Yahudilik*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Hamîdullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.
- Hesiodos. *İşler ve Günler*. çev. Azra Erhat- Sabahattin Eyyübođu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Hökelekli, Hayati. “Çocuk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/355-359. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî, *el-İstîâb fî ma’rifeti’l-ashâb*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Cil, 1412/1992.
- İbn Ebî Şeybe. *el-Musannef*. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1409/1988.

- İbn Hacer el-Askalânî. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddime*. çev. Zakir Kadir Ugan, 3 Cilt. İstanbul: MEB Yayınları, 1418/1997.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Eyyûb el-Himyerî. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. 2 Cilt. b.y: y.y., 1374/1955.
- İbn İshâk, Muhammed b. Yesâr. *Sîretu İbn İshâk*. Dimaşk: Daru'l Fikir, 1398/1978.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kureyşî. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa Abdulvahit. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Marife, 1396/1976.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İbn Manzûr, *Muhtasarı Tarih-i Dimeşk li İbn Asâkir*. Dimeşk: b.y.,1984.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, thk: Emîn Muhammed Abdülvehhâb-Muhammed Sâdık el-Ubeydî, 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Turâsî'l-Arabî, 1997.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes (179/795). *Muvattâ*. Nşr: Takiyyuddîn en-Nedvî. Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1991.
- İnan, Afet. *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.
- Jenkins, Ian. *Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında Antik Devirde Çocuk Eğitimi*. çev. Hasan Malay. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1993.
- Kara, Hilal-Kara Abdullah, *Çocuk Sahabîler*, İstanbul: Siyer Yayınları, 2023.

- Karadağ, Özay. "Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Çocuk ve Çocukluk". *Milli Folklor Dergisi* 25 (2013), 109-124.
- Kazıcı, Ziya. *Anahatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları. 2018.
- Kettânî. Hz. *Peygamber'in Yönetimi*. çev: Ahmet Özel. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Koçer, Hasan Ali. *Eğitim Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 2019.
- Köse, Feyza Betül. "Bir Aile Babası Modeli Olarak Hz. Peygamber", *Uluslararası İslâm ve Model İslâm Sempozyumu*, Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, 2018. 259-268.
- Köse, Feyza Betül. "Hz. Peygamber'in Aile Bireylerinin Cenaze Merâsimleri". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/1 (2018), 93-115.
- Köse, Feyza Betül. "Cahiliye'den İslâm'a Kadına Yönelik Şiddet". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2018), 73-94.
- Köse, Feyza Betül. "İlk Dönem Siyer Merviyâtında Hz. Ali". Hz. Ali. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2020. 43-59.
- Köse, Feyza Betül. *Cariye*. İstanbul: Endülüs Yayınları. 2018.
- Köse, Feyza Betül. *Kâhin*. İstanbul: Endülüs Yayınları. 2018.
- Köse, Feyza Betül. *Medine'de Sosyal Hayat- Dört Halife Dönemi*. İstanbul: Mana Yayınları, 2016.
- Köse, Saffet. "Lakit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/68-69. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kramer, Samuel Noah. *Sümerler- Tarihleri, Kùltürleri ve Karakterleri*. çev. Özcan Buze. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002.
- Muhammed Hüseyin Ebu Yahya. *Nizâmü'l Üsra fî'l İslâm*. Amman: y.y. ts.

Mutluay, Nazmiye. *Yunan ve Roma Uygarlıklarında Çocuk*. Ankara: Ütopya Yayınevi, 2007.

Mutluay, Nazmiye. *Eski Yakın Doğu Toplumlarında Çocuk*. Ankara: Alter Yayıncılık, 2018.

Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed İbn Ali (303/915), *es-Sünenu'l-Kubrâ*. Nşr: Abdulğaffâr Süleyman ve Seyyid Kesrevî Hasan. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.

Öktem, Duygu. "Türkiye'deki Çocuk Adalet Sisteminin Yönetimi ve Yaş Ayrımcılığına İlişkin Paradigmanın İncelenmesi" *Türkiye'de Çocuk Adalet Sisteminin Yönetimi*. Ankara: Uluslararası Çocuk Merkezi Yayınları, 2012. 885-907.

Râzî, Fahrüddin b. Ömer. (606/1210). *Mefâtihu'l-Ğayb*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1981.

Söylemez, Mahfuz. "İslâm'ın Erken Döneminde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", *Dini Araştırmalar* 5/13 (2002). 57-80.

Stearns, Peter N., *Çocukluğun Tarihi*. çev. Hilal Dikmen- Büşra Uçar. İstanbul: Dedalus Yayınları, 2018.

Şahin, Handan. "Hitit Metinlerinde Doğum". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 6/5 (2019), 464-477.

Şâmî, Muhammed b. Yusuf. *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîret-i Hayrî'l-bâb*. 14 Cilt, Beyrut: b.y.,1993.

Şimşek, Murat. "İslâm Hukuku ve Pozitif Hukuk Açısından Çocukta Ceza Ehliyeti", *İnsan ve Toplum Dergisi* 2/3 (2012), 139-164.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't Taberî-Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387/1967.

Tan, Mine. "Çağlar Boyunca Çocukluk". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 22/1 (1989), 71-88.

- Tercüman, Abdullah. *Hristiyanlığa Reddiye*. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1965.
- Terzi, Mustafa Zeki. "Gulam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/178-180. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Thomson, George. *Eski Yunan Toplumunu Üzerine İncelemeler-Tarih Öncesi Ege*. çev. Celal Üster. İstanbul: Homer Kitabevi, 2007.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *el-Câmi u'l-Kebîr (Sünen-i Tirmizî)*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l Garbi'l İslâmî, 1417/1996.
- Toptaş, Koray. "Eski Mezopotamya'da Çocuk". *Arcihum Anatolia Dergisi*. 10/1 (2016), 55-78.
- Uğur, Sinem Burcu. "Geçmişten Günümüze Şekillenen Çocukluk Algısı ve Çocuk Yetiştirme Pratikleri". *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 45 (2018), 222-247.
- Uzunpostalıcı, Mustafa. "Cenin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/369-370. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd. Hz. Peygamber'in Savaşları-Kitâbu'l-meğâzî. çev. Musa Kazım Yılmaz. 3 Cilt. İstanbul: İlk Harf, 2004.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kuran Dili*. İstanbul: Azim Yayınları, 1992.
- Yıldırım, İsmet Ayşegül- Öz, Ayhan. "Hadislerde Çocuk ve Çocukluk". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2021), 885-907.
- Zeydan, Corci. *İslâm Uygarlıkları Tarihi*. çev. Nejdet Gök. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.